

T.C
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**DİNİ KİMLİĞİN OLUŞMASINDA
YETİŞKİN TUTUMLARININ ROLÜ
(ÇOCUKLUKTA YAŞANMIŞ HATIRA ÖRNEKLERİYLE)**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezin Yazarı

Feyza KILIÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

RİZE 2012

T.C
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**DİNİ KİMLİĞİN OLUŞMASINDA
YETİŞKİN TUTUMLARININ ROLÜ
(ÇOCUKLUKTA YAŞANMIŞ HATIRA ÖRNEKLERİYLE)**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezin Yazarı

Feyza KILIÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

Tez Savunma Tarihi: 10.02.2012

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmza

Başkan: Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Faruk SANCAR

.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN

.....

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. S.Sabri YAVUZ

/ / 2012

RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

...../...../2012

Feyza KILIÇ

ÖNSÖZ

İnsanın kişiliğini etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Etkileyen ve etkilenen bir varlık olarak insan, uzunca bir zaman etkilenen durumdadır, pasiftir. Bu etkinin doğum öncesine uzanan boyutları vardır. Eş seçimi ve eşler arasındaki uyum, çocuğu kabul etmeye ve doğumu sevinçle karşılamaya hazır oluş, hamilelik boyunca ve doğum esnasında yaşanan psikolojik ve fizyolojik etkenler dünyaya gelecek bireyin kendi iradesi ve kontrolü dışında gelişen pasif süreçlerdir.

Bu süreçlerin tamamı doğum sonrası hayatı etkilemeyi sürdürürken, doğumla birlikte bireyin kişiliğini şekillendiren faktörlere yenileri eklenmekte çok daha karmaşık bir sürece girilmektedir. Bu süreçte bireyi bekleyen önemli pek çok gelişim ödevinden biri de sağlıklı bir dînî kimlik oluşturmaktır. Dînî kimliğin oluşumunda kuşkusuz pek çok faktörün rolü vardır. Bu çalışmada dînî kimlik üzerinde etkili olan unsurlar üzerinde durulmuş ancak daha çok yetişkin tutumlarının bu süreçteki rolü ile çocuklukta yaşanan hatıraların etkileri araştırılmıştır.

Araştırmamız, *Giriş*'ten başka iki ana bölüm, bir de *Sonuç ve Öneriler* bölümünden oluşmaktadır.

'Giriş' bölümünde araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi, hipotezler ve sınırlılıklar ortaya konulmuş, araştırmanın yöntemi, evreni, örnekleme ile verilerin toplanması ve analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

'Birinci Bölüm'de din ve kimlik ilişkisi ele alınarak, dînî kimliği oluşturan unsurlar incelenmiştir. Böylece araştırmamızda elde edilen verilerin analiz ve değerlendirilmesine zemin hazırlanmıştır.

'İkinci Bölüm'de öncelikle ankete katılan yetişkinlerin çocukluk dönemlerine gidilerek o dönemde ailesinin ve çevresinin dînî hayatında ve dînî kimliğin oluşmasında etkili olan faktörler araştırılmıştır. Bundan sonra da çocuklukta ailenin ve çevrenin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki tavırları değerlendirilip, çocukluk dönemlerinde dînî kimliği olumlu ve olumsuz etkileyen hatıralara yer verilerek bu hatıralarda çevrenin tutumları değerlendirilmiştir.

‘Sonuç ve Öneriler’ bölümünde, elde edilen bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmış ve konuyla ilgili öneriler sunulmuştur.

Araştırmanın ‘Ekler’ başlığı altında verilen kısmında ise, elde edilen verilerin farklı değişkenlerle ilişkisini gösteren çapraz tablolarla, araştırmamızda veri toplama aracı olarak kullandığımız ‘anket formu’ verilmiştir.

Böyle bir çalışmanın yürütülmesinde ve ortaya çıkmasında elbette pek çok kişinin emeği vardır. Bu bağlamda, saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Ali AKDOĞAN’a, görüş ve önerileriyle çalışmamı yönlendiren sevgili babam ve hocam Prof. Dr. Ahmet KOÇ’a, tezi baştan sona okuyarak değerli katkılarda bulunan Yrd. Doç. Dr. Faruk SANCAR ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN’a, ayrıca çalışmamızın bu hale gelmesinde emeği bulunan diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma, İSAM Kütüphanesi ve Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi çalışanlarına, anketleri içtenlikle cevaplayan ve yüz yüze görüşmelerde bana veri desteği sağlayan bütün katılımcılara şükranlarımı sunuyorum.

Rize, Ocak 2012

Feyza KILIÇ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
KISALTMALAR	9
TABLolar LİSTESİ	11

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Problemi	12
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi	14
III. Hipotezler	14
IV. Sınırlılıklar	15
V. Yöntem	15
VI. Evren ve Örneklem	16
VII. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi	17

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ KİMLİK VE DİNİ KİMLİĞİ ETKİLEYEN UNSURLAR

I. Kimlik ve Din	18
II. Dînî Kimliği Oluşturan Temel Unsurlar	21
A. Yaratılıştan Gelen Potansiyel	22
B. Çevresel Faktörler	28
1. Aile ve Yakın Çevredeki Yetişkinler	28
2. Din Görevlileri	34
3. Okul	38
4. Arkadaş	40
5. Medya	42

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN BULGULARIN ANALİZ VE YORUMU

I. Ankete Katılan Deneklerle İlgili Kişisel Bilgiler	47
A. Cinsiyet Durumu.....	47
B. Yaş Durumu	48
C. Öğrenim Durumu	49
D. Meslek Durumu	50
E. Yaşanılan Yer.....	50
F. Annelerin Öğrenim Durumu	51
G. Babaların Öğrenim Durumu	52
H. Annelerin Mesleği	53
İ. Babaların Mesleği	54
II. Dînî Kimliğin Oluşumunu Etkileyen Unsurlar ve Konuya İlişkin Hatıralar	55
A. Çocukluk Döneminde Dînî Kimliği Etkileyen Unsurlar	55
B. Çocuklukta Ailenin ve Çevrenin Dînî Yaşantısı.....	58
C. Çocukluk Döneminde Annelerin Dindarlık Durumu.....	67
D. Çocukluk Döneminde Babaların Dindarlık Durumu.....	74
E. Çocukluk Döneminde Ailenin veya Yakın Çevrenin Dînî Sorumluluklara Yönlendirme Hususundaki Davranışları.....	79
F. Çocuklukta Yaşanan Dinle İlişkili Hatıraların Etkisi.....	93
G. Dînî Sorumlulukları Yerine Getirme Bakımından Deneklerin Kendi Durumları.....	116

SONUÇ ve ÖNERİLER	118
KAYNAKÇA	124
EKLER	130
EK 1: Çapraz Tablolar.....	130
EK 2: Anket Formu	135
ÖZET	138
ABSTRACT	139
ÖZGEÇMİŞ	140

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ay	: Aynı yer
Bk	: Bakınız
bs	: Baskı, basım
C	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
CÜSBE	: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
çev	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed	: Editör
EAÜİFD	: Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EGÜEF	: Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
RÜSBE	: Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
s	: Sayfa
ss	: Sayfadan sayfaya
S	: Sayı
SAÜSBE	: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
tah	: Tahkik eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİDEF	: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu
TMKV	: Türkiye Milli Kültür Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
ts	: Basım tarihi yok
UÜSBE	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb	: Ve benzeri
vd	: Ve devamı
ys	: Basım yeri yok

TABLolar LİSTESİ

Düz Tablolar

1. Ankete katılanların cinsiyetlerine göre dağılımı
2. Ankete katılanların yaş gruplarına göre dağılımı
3. Ankete katılanların öğrenim durumlarına göre dağılımı
4. Ankete katılanların mesleklerine göre dağılımı
5. Ankete katılanların yaşadıkları yere göre dağılımı
6. Ankete katılanların annelerinin öğrenim durumu
7. Ankete katılanların babalarının öğrenim durumu
8. Ankete katılanların annelerinin mesleği
9. Ankete katılanların babalarının mesleği
10. Çocukluk döneminde dînî kimliği etkileyen unsurlar
11. Deneklerin çocuklukta ailesinin ve yakın çevresinin dînî yaşantı durumu
12. Deneklerin çocukluk döneminde annelerinin dindarlık durumu
13. Deneklerin çocukluk döneminde babalarının dindarlık durumu
14. Çocuklukta ailenin veya yakın çevrenin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki tutumları
15. Çocuklukta yaşanan dinle ilişkili hatıraların etkisine göre dağılımı
16. Dînî sorumlulukları yerine getirme bakımından deneklerin durumları

Çapraz Tablolar

1. Çocuklukta yaşanan dinle ilgili hatıralarla, kişinin şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki
2. Çocuklukta yakın çevredeki dînî hayatla, şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki
3. Çocuklukta annesinin dindarlık durumu ile kişinin şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki
4. Çocuklukta babasının dindarlık durumu ile kişinin şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki
5. Çocukken ailenin ve yakın çevrenin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki tutumları ile şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Bireyin gelişimi; kalımsal özellikler ve çevresel koşulların karşılıklı etkileşimiyle gerçekleşmektedir. Bu gelişimde ana-babadan kalıtım yoluyla alınan özellik, güç, yetenek ve yetersizlikler gibi *kalımsal biyolojik değişkenler* ile anne karnındaki süreçte ya da doğum anında etkili olan olumlu ya da olumsuz şartlara bağlı *kalımsal olmayan biyolojik değişkenler* son derece önemlidir. Bununla birlikte, bunların ne şekilde gelişeceğini belirleyecek olan, *çevresel faktörler*dir.

Gelişimi belirleyen bir diğer faktör de *zamandır*. Gelişim açısından önemli zaman dilimlerine ‘kritik dönem’ adı verilmektedir. Kritik dönemler içinde, organizma gerekli kalımsal potansiyele sahipse, yeterli uyarıcı ile karşılaştığında, bazı davranışlar ya da bazı organlar ve bunların işlevleri açısından en üst düzeyde gelişimin ortaya çıkması mümkün olmaktadır. Konumuzla ilgili olması bakımından hayatın ilk 6-7 yılı son derece önemlidir. Bu yıllarda geçirilen yaşantıların niteliği, çocuğun ileride nasıl bir yetişkin olacağını büyük ölçüde belirlemektedir.¹

Gelişimi etkileyen faktörlerden, kalımsal biyolojik yapı üzerinde, doğrudan etkili olma imkânımız yoktur. Kalımsal biyolojik yapıya doğrudan müdahale imkânı olmadığı içindir ki insanlar bu özelliklerinden sorumlu değildirler. Buna karşılık çevresel faktörlerin düzenlenmesinden, bir başka ifadeyle bireyin eğitiminden, yakından uzağa doğru sorumluluğu olan pek çok unsur vardır. Bunların başında hiç kuşkusuz ‘aile’ gelmektedir. Çocuğun, kalıtımla getirdiği özelliklerin ne kadar gelişeceği, nasıl biçimleneceği ve daha sonraki yılları ne derece etkileyeceği aile ortamı ile ilgili pek çok değişkene bağlıdır.

---

¹ Münire Erden-Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, 12. bs, Arkadaş Yayınları, Ankara 2003, ss. 24-26.

Ailenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel niteliği, çocuklarına sağladıkları uyarılar, aile bireylerinin birbirleriyle ve çocukları ile olan ilişkileri, çocuk yetiştirme tutumları, sözel iletişim biçimleri, nasıl bir model oluşturdukları, sağlık, beslenme, gelişim ve eğitim konularındaki bilgileri bu değişkenlerden bazılarıdır.

Ailenin din eğitime ilişkin temel görevi, çocuğun fitratında var olan doğal dindarlık eğiliminin ortaya çıkmasına ve gelişmesine rehberlik etmektir. Yani, taklit ve merak yoluyla başlayacak dînî eğilimler için ortamlar oluşturarak çocuğu desteklemek ve ileride gerçek anlamıyla kavrayacağı dînî anlayışa hazırlamaktır.²

Çocukluk döneminde dînî bilgilerden daha çok, kazanılan alışkanlıklar ve tutumlar önemlidir. Dînî tutumlar, kaçınılmaz olarak çocukların günlük yaşantılarındaki görgülerinin, gözlemlerinin etkisindedir ve aile grubu içerisinde edinilen dînî tecrübelerle sıkı sıkıya bağlıdır.

Çocukların dînî yaşantılarla erken yaşlarda karşılaşmaları onlara duygusal bir zenginlik kazandırır. Çocuğun dînî inancı da ailede dine verilen değere uygun bir gelişme gösterir. Din, ailede merkezî bir değere sahipse, çocuğun inancı da buna paralel gelişir. Ailenin dine karşı olumsuz tavrı, çocuğun dînî inancının gelişmesine engel olabileceği gibi zararlı da olabilir.³

Çocuğun dînî kimliğinin oluşmasında ve gelişmesinde çocuklukta yaşanmış dînî tecrübelerin, dînî hayata ilişkin hatıraların önemi büyüktür. Bu bağlamda bu araştırmanın konusu, dînî kimliğin oluşumunda anne babalardan başlamak üzere çevredeki yetişkinlerin rolünü araştırmaktır. Bunu yaparken şu hususlar problem olarak ele alınacaktır:

1. Bireyin dînî kimliğinin oluşumunda etkili olan unsurlar nelerdir? Bunlardan hangisi daha belirleyici olmaktadır?

---

² Ahmet Koç, "Okul Öncesi Dönemde Ailede Din Eğitimi", *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu* (30 Eylül -2 Ekim 2005, Rize), Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 641.

³ Kerim Yavuz, *Çocuk ve Din*, İstanbul 1994, ss. 288-289.

2. Çocuğun yetiştiği sosyal çevrenin dînî kimliğin oluşumuna ve şekillenmesine etkileri nelerdir?

3. Yetişkinlerin din eğitimi maksadıyla sergiledikleri tutumlar dînî kimliğe nasıl etki yapmaktadır?

4. Çocuklukta yaşanan dinle ilgili hatıralar dînî kimliği nasıl etkilemektedir? Bu konuda olumlu ve olumsuz somut örnekler nelerdir?

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı dînî kimliğin oluşumunu olumlu ve olumsuz etkileyen yetişkin tutumlarını araştırarak bu konuda bilimsel verilere ulaşmaktır.

Böylece özellikle çocuğun eğitiminden sorumlu olan kişilerin tutumlarını, sonuçları üzerinden değerlendirerek, başta anne babalara sonra da din eğitiminden sorumlu bulunan kişi ve kurumlara bir taraftan veri desteği sağlamak, diğer taraftan da çocukların din eğitiminde doğru tutumlar geliştirilmesine katkı sağlamaktır.

Bu çalışma, çocukluk hatıralarının dini kimliğin oluşumuna etkisini bir alan araştırması boyutunda incelemesi bakımından da orijinaldir. Bu konuyla ilgili olarak bazı bilimsel çalışmalar olsa da doğrudan doğruya muhatapların hatıralarını birinci elden toplayan çalışmalar azdır. Çalışmamız, gözlemlerin veya çeşitli çalışmaların satır aralarında yer alan hatıraların daha ötesine giderek doğrudan muhataplara uygulanan anketlerden ve yüz yüze görüşmelerden elde edilen verilere dayandığı için ve güncel olduğu için önemlidir.

Bunların yanı sıra literatürde karşılaşılan ve genellikle kamuoyunun yakından tanıdığı kişilerin bazı ilginç hatıralarına yer verilmesi çalışmaya ayrı bir zenginlik katmıştır.

III. HİPOTEZLER

1. Dînî kimliğin oluşumunda yetişkin tutumlarının rolü büyüktür.
2. Dînî kimliğin oluşumunda en etkili unsur ailedir.
3. Anne ve babanın dindarlık düzeyi dînî kimliği etkilemektedir.

4. Yakın çevredeki dînî yaşantılar dînî kimliğin şekillenmesinde önemlidir.
5. Çocukluk hatıraları, dînî kimlik üzerinde olumlu veya olumsuz kalıcı izler bırakmaktadır.
6. Dînî kimliğin oluşumunda aileden sonra en önemli unsur dini temsil ettiği düşünülen din görevlileridir.

IV. SINIRLILIKLAR

Araştırmamız 2010 ve 2011 yıllarında İstanbul, Bursa, Eskişehir ve Rize illerimizden alınmış örneklem grubuyla sınırlı olmakla birlikte konuyla ilgili literatürde karşılaşılan ilginç hatıralarla zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bunların yanı sıra insan merkezli olarak gerçekleştirilen Sosyal Bilimler için var olan sınırlılıklar bu araştırma için de geçerlidir. Bu sınırlılıklara rağmen araştırmada elde edilen verilerin ve değerlendirmenin konuya ilişkin bir genellemeye imkân vereceği düşünülmektedir.

V. YÖNTEM

Araştırmada Betimleme Yöntemi'nin özel bir şekli olan Survey (Tarama) Modeli kullanılmıştır. Bu yöntemle yapılan araştırmalarda ilişkiler, inanışlar, görüşler, davranışlar, gelişmekte olan yön ve eğilimler üzerinde durulurken, olay ve olguların, kavramların 'ne' oldukları açıklanmaya çalışılmakta, mevcut durum olduğu gibi ortaya konulmaktadır.

Bu tür araştırmalar aynı zamanda mevcut olayların daha önceki olay ve şartlarla ilişkilerini dikkate alarak durumlar arasındaki etkileşimi de açıklamaya çalışmaktadır.

Niteleme ağırlıklı olmakla beraber bu yöntemde verilerin analizi ve açıklanması suretiyle yorumlama, değerlendirme ve yeni durumlara uygulanacak şekilde genellemelere varma gibi daha yüksek seviyede işlemlere yer verilmesi de beklenmektedir.⁴

---

⁴ Bk. Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri*, Rehber Yayınları, Ankara, ts, s. 65 vd; Birgül Karataş, *Araştırma Teknikleri*, Çağlayan Basımevi, İstanbul 1984,

Bu yöntemeye uygun olarak araştırmamızda, veri toplama aracı olarak anket tekniği esas alınmış olmakla birlikte, gözlem ve mülakat tekniklerinden ve literatür taraması yapılarak konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Bunların yanı sıra istatistikî bilgilerin ve elde edilen bulguların yorumlanması ve değerlendirilmesinde çeşitli kaynaklardan ve bilimsel çalışmalardan istifade edilmiştir.

Sonuç olarak araştırmanın teorik kısmı, belge tarama metot ve teknikleriyle, uygulamalı araştırma kısmı ise anket ve görüşme tekniğiyle gerçekteştirilmiştir.

VI. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini İstanbul, Bursa, Eskişehir ve Rize illerindeki vatandaşlarımız oluşturmaktadır. Bu illerin toplam nüfusunun Türkiye'nin toplam nüfusunun yaklaşık 1/4'ünü oluşturduğu düşünülürse evrenin oldukça geniş olduğu görülür.

Araştırmanın örneklemini ise bu illerden seçilmiş 407 kişi oluşturmaktadır. Örneklemin büyük bir kısmı (yaklaşık 2/3) bu illerdeki üniversitelerde okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Üniversite öğrencilerinin genellikle farklı illerinden geldiği düşünülürse örneklem 4 ilden alınmış gibi görünse de aslında katılımcıların, geldikleri çevre itibariyle pek çok ili, aynı zamanda da sosyal, ekonomik ve kültürel statü açısından farklı toplumsal yapıları temsil ettiği söylenebilir. Örneklemin yaş durumuna göre yaklaşık olarak 2/3'ünün 25 yaşın altından seçilmesi, bu yaşlardaki kişilerin hatıralarının daha taze olacağı ve güncelliği daha fazla temsil edeceği düşüncesiyle olmuştur. Bununla birlikte çalışmamızda konuya ilişkin istatistikî veriler sunmaktan daha çok, yetişkinlerin tutumlarına ilişkin değerlendirmelere ve deneklerin bizzat yaşamış oldukları somut örneklere ağırlık verileceğinden burada örneklemin evreni temsil etme hedefi öne çıkarılmamıştır.

---

s. 93 vd; Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001, s. 101.

VII. VERİLERİN TOPLANMASI VE ÇÖZÜMLENMESİ

Araştırma ile ilgili olarak hazırladığımız anket formları genel olarak çoktan seçmeli sorulardan oluşmaktadır. Bununla birlikte deneklerin önceden belirlenmiş olan cevap seçenekleriyle sınırlandırılmaması için ‘başka’ seçeneğine ve açık uçlu sorulara da yer verilmiştir.

Anketler deneklere uygulandıktan sonra alınan cevaplar teker teker bilgisayara işlenmiştir. Alınan cevapların bilgisayara işlenmesinden sonra düz tablolar oluşturulmuştur. Bunların yanı sıra farklı değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için çapraz tablolar oluşturulmuştur. Bunun için Chi Square (χ^2) Testi⁵ kullanılmıştır. Chi Square Testi, çapraz tabloda iki değişkenin birbirinden bağımsız olup olmadığını test etmekte ve testin anlamlı bulunması iki değişken arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.⁶

Sosyal Bilimler alanında yapılan araştırmalarda genellikle kabul edilen anlamlılık düzeyi, yani en çok yanılma payı (p) bu araştırmada da 0.05 olarak alınmıştır.

Elde edilen bulgularla ilgili düz tablolar metin içerisinde verilip yorumlanmıştır. Çapraz tablolar ‘Ekler’ bölümünde verilmiş ve metin içerisinde gerekli yerlerde oraya atıfta bulunulmuştur.

Ankette yer alan açık uçlu sorulara deneklerin verdiği cevaplar da çalışmanın ilgili yerlerinde sunulmuş, aynı zamanda da verilerin yorumlanmasında ve değerlendirilmesinde kullanılmıştır.

Tespit edilen önemli hususlar çalışmanın sonuç bölümünde vurgulandıktan sonra, ulaşılan bulgular bağlamında gerekli görülen öneriler sunulmuştur.

---

⁵ Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 9. bs, Pegem Yayıncılık, Ankara 2008, s.149.

⁶ Kaptan, *age*, s. 263; Mustafa Ergün, *Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları*, Ocak Yayınları, Ankara 1995, s. 85.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ KİMLİK VE DİNİ KİMLİĞİ ETKİLEYEN UNSURLAR

Çalışmanın bu bölümünde ‘kimlik’ kavramının analizi yapıldıktan sonra ‘kimlik’ ile ‘dîn’ ilişkisi ve ‘dînî kimliği oluşturan temel unsurlar’ incelenecektir. Böylelikle ikinci bölümde yer alacak uygulamalı araştırmanın teorik temelleri oluşturulmuş olacaktır.

I. KİMLİK VE DİN

Kimlik, Latince ‘identites’ kökünden gelmekte olup, sözlük anlamıyla ‘aynîlik’ (özdeşlik) demektir.⁷

Terim anlamıyla ise, bir insanın kişiliğini ya da bir grubun niteliğini belirleyen ve onların diğerlerinden ayrılmasını sağlayan karakteristik özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünüdür. Gerek bireyin gerekse grubun kimliği önemli ölçüde toplumsal faktörler tarafından belirlenir.⁸

Kimlik kavramı literatürde farklı açılardan tanımlanmıştır. Bu açıklamalarda verilen ortak özellikler ana hatlarıyla şu tanımda özetlemektedir:

Kimlik, bireyin gelişim dönemleri boyunca diğer insanlarla ve toplumla özdeşleşmesi sonucu bir süreklilik ve tutarlılık içinde yetişkinlik rolü, neye inanıp değer verdiği ve beklentileri hakkındaki toplu bilincidir.⁹

En yalın anlamı ile bir kişisel veya toplumsal varlığın kendi kendini bir şeyle özdeşleştirmek suretiyle algılayıp tanımlamasını ifade eden ‘kimlik’, fert açısından, belli bir toplumsal ortamda veya bir sosyal grup içerisinde kişinin ayırt edici çeşitli özellikleri ve özü itibarıyla tanınmasını anlatırken, toplum açısından bir sosyal grubun veya toplumun yahut milletin kendi öz varlığının ötekenden ayrılığını simgelemektedir.

---

⁷ Webster’s *Third New International Dictionary*, Könnemann, Colone 1993, s. 1123.

⁸ M. A. Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s. 272.

⁹ S. Arthur Reber, *Dictionary of Psychology*, London 1985, s. 341’den naklen Naci Kula, *Kimlik ve Din*, İstanbul 2001, s. 44.

Bu bakımdan da, ‘bireysel kimlik’, ‘şahsi kimlik’, ‘grup kimliği’, ‘toplumsal kimlik’, ‘kültürel kimlik’ veya ‘ulusal kimlik’ vb. kimlik türlerini, en azından analitik olarak, bir ölçüde farklı kategoriler şeklinde birbirinden ayırt etmek gerekmektedir.¹⁰

Bireysel kimlik, kişiyi başkalarından ayırmak üzere kurumlarca verilmiş bulunan, çoğu zaman ‘resmî’ bir özellik taşıyan hüviyeti ifade ederken; şahsî kimlik, kişinin başkalarıyla ilişkilerinin psiko-sosyal yönünü yansıtmakta; grup, toplum, millet ve kültür açısından kimliklerde ise, o grubu, toplumu, milleti yahut kültür varlığını oluşturan fertlerin müşterek varlıkta özdeşleşmeleri, ortak ülkü ve simgelerde birleşmeleri ve kollektif tasa ve kıvançları paylaşmaları söz konusu olmaktadır. Her halükârda, hangi kategori düzeyinde ele alınırsa alınsın kimliğin belirlenmesinde durum ve şartlara göre dil, topluluk duygusu, kan bağı (etnik), müşterek kültürel, tarihî, toplumsal, dînî, ahlâkî, vb. çok çeşitli faktörlerin arasından özellikle değerlerin çok önemli rolünün bulunduğu anlaşılmaktadır.¹¹

Buraya kadar kimliğin genel bir tanımı verildi. Konumuzla bağlantılı olan ‘din’ ve ‘kimlik’ ilişkisi de şöyle açıklanmaktadır:

Hemen her toplumdaki veya toplumsal ortamdaki kimlik kategorileri ile din, dînî inançlar, normlar ve değerler arasında çok yakın ilişkiler bulunmaktadır. Zira dinin, bir toplumun ve kültürün değerlerinin üretimi ve aktarılmasında çok önemli fonksiyonlar üstlendiği görülmektedir. Her şeyden önce, bir sosyo-kültürel ortamda din, kişisel değerlerin temel kaynağını oluşturmaktadır. Fakat onun aynı zamanda toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve korunmasında da çok önemli rolleri bulunmaktadır. Gerçi, karşılık olarak dînî değerlerin de toplumsal ve kültürel şartlar ve değişmelerden bir ölçüde etkilendikleri bilinmektedir. Ancak, öte yandan yine de din, toplumda, ona inananların paylaştıkları ve böylece onların sıkı bir biçimde bütünleşmelerini pekiştirici kutsal değerler ve idealler yaratmakta, toplum kültüründe bu değerler ve ideallere

---

¹⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, ss. 377-378.

¹¹ Günay, *age*, ay.

referanslı bir ‘ahlâk’ oluşmakta ve hatta bu yolla din onların davranışlarını da bu kutsal amaçlara kanalize etmektedir. Nitekim kimlik bağlamında da dinin ona kutsal bir anlam ve değer ilâve etmek suretiyle önemli tamamlayıcı fonksiyon ifa ettiği anlaşılmaktadır.¹²

Aslında kimlik konusu, toplumsal ve kültürel bir fenomen olarak hemen her toplumda sosyal ve kültürel bir problem olarak varlığını güçlü bir biçimde hissettirmektedir. Hızlı toplumsal değişim ve sancılı bunalım ortamları yahut kültürel ve toplumsal marjinalite ve dolayısıyla da güvensizlik ve tedirginlik konumu, boşluk, belirsizlik ve asimilasyon tehdidi durumlarında, değişime uyum ve uyumsuzluk, direnç ve muhafazakârlık süreçleri içerisinde bunun önemi daha da artmaktadır.

Bu bağlamda muhafazakâr fonksiyonu altında dînî faktöre yapılan atıf ve vurguda da artış gözlenmektedir. Buna göre, özdeş gruplar ve geleneksel toplumlarda din, toplumsal ve kültürel kimlik belirlenmesi hususunda, öteki faktörler arasında güçlü ve hatta yerine göre hâkim bir faktör durumundadır.¹³ Bununla birlikte dinin rolü genelde öteki faktörler arasında tamamlayıcı bir fonksiyonda kalmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, bir toplumda dini yegâne kimlik belirleyicisi ve kimliği dinin basit bir fonksiyonu saymaya kalkmak mümkün değildir. Kaldı ki, kimlik ve din ilişkileri, tarihî süreç içerisinde durum ve şartlara göre sürekli değişmiş ve dinin oradaki rolü genelde öteki faktörleri tamamlayıcılık fonksiyonunda toplanmıştır.

Dinin bu tamamlayıcı kimlik belirleme fonksiyonu, sekülerizasyon sonucu giderek azalsa da günümüzün modern toplumlarında da bir şekilde varlığını sürdürmekte, belki de modern sınaî kültürün aşırı ayrışma, uzmanlaşma ve ferdiyetçilik eğilimleri çerçevesinde kişilikleri ve kimlikleri parçalayıcı ve dağıtıcı yönelimleri karşısında dinin, kimlik belirlenmesindeki tamamlayıcı ve birleştirici etkilerinin önemi de artmaktadır.

Hemen her toplumda ve tarihin tüm dönemlerinde, göçebelikten yerleşikliğe geçiş, kültür değişimleri, sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş,

---

¹² Günay, *age*, 379; Ali Coşkun, “Din ve Kimlik“, *MÜİFD*, S. 24 (2003/1), İstanbul 2005, s. 7.

¹³ Günay, *age*, ay.

savaşlar, ekonomik gelişmeler ve değişimler, sanayileşme ve kentleşme, köyden kente göç, ülkeler ve kıtalar arası göçler, eğitim-öğretim ve iletişim alanındaki hızlı ilerlemeler ve globalleşme eğilimleri gibi çok çeşitli olgu, süreç ve etmenlerin tesiri altında toplumsal farklılaşma ve değişimdeki artış ve bunalım ve buna paralel olarak dînî, mistik ve mezhebî eğilim ve hareketlerde gözlenen hızlanma, din faktörüne referanslı kimlik arayışı süreçlerini de hızlandırmakta, bu arada kimlik kaymaları ve geçişlerde de artış görülmektedir. Böylece alt gruplaşma, itizal, mezhepleşme, tarikatlaşma, yeni dînî hareketler ve cemaatleşme olguları, dînî faktörün yanı sıra grup kimliğine yapılan vurgu ve referansı da güçlendirmekte; buna karşılık toplumda ferdiyetçiliğin artışı grup kimliğinin aleyhine olarak şahsî kimliğe yönelimin de güçlenmesi ile sonuçlanmaktadır.¹⁴

Dinin yapısal ve kültürel işlevlerine de kısaca değinecek olursak; toplumsal bütünleşme, toplumsal istikrar ve sosyal kurumların kutsallaştırılmasında ve meşrulaştırılmasında din, genel olarak olumlu bir işlev görmektedir. Din ayrıca değer yargılarını ve kültürel değerleri kutsallaştırmak suretiyle -bunlar bazen seküler değer ve yargılar da olabilir- toplumların olduğu kadar bireylerin de hayatları için önemli bir özellik olan devamlılık ve istikrarlılığa da büyük katkılar sağlamaktadır.¹⁵

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle şunu söylemek mümkündür: Kimliği belirleyen unsurların başında ‘din’ gelmektedir ve din, kimliği kuşatıcı bir unsurdur. Din, bütün kültür sahaları üzerinde etkisini göstermekte ve bu manada kültürün merkezi olmaktadır.

II. DİNİ KİMLİĞİ OLUŞTURAN TEMEL UNSURLAR

Dînî kimliği oluşturan unsurlar oldukça karmaşıktır. Bunların hiç biri diğerinden tamamen bağımsız da değildir. Bir başka deyişle birbirlerini şöyle veya böyle etkilemektedir. İnsan etkileyen ve etkilenen bir varlık olarak her an birileri veya bir şeyler tarafından etkilenmekte aynı zamanda da onları

---

¹⁴ Günay, *age*, s. 380.

¹⁵ Peter L. Berger, “Bilgi Sosyolojisinde Bir Sorun Olarak Kimlik”, çev. Nihat Erdoğan, *EGÜEF, Sosyoloji Dergisi*, S. 1, İzmir 1987, s. 246.

etkilemektedir. Bu nedenle dînî kimliği oluşturan unsurları da sadece aşağıdakilerle sınırlandırmak mümkün değildir. Ancak bir yüksek lisans tezi çerçevesinde biz, dînî kimliği oluşturan unsurları kuşatıcı olduğunu düşündüğümüz şu başlıklar altında incelemeyi uygun buluyoruz:

A. Yarattılıştan Gelen Potansiyel

Burada ‘yarattılıştan gelen potansiyel’ ifadesiyle kastedilen, dînî terminolojide ‘fitrat’ kavramıyla ifade edilen özelliğimizdir.

Fitrat; uzunluğuna yarmak, ayırmak, meydana getirmek, yaratmak, ortaya koymak manasına gelen ‘fatr’ kökünden mastardır ve lügatte; “yarattılış, terkip, bir şeyi ilk defa ve örneksiz yaratmak, ilk defa icat etmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁶ Bunların yanı sıra “yapı, tabiat, mizaç, kalb-i selîm, din, âdetullah, doğal eğilim, huy, cibilliyet, istidat, içgüdü ve karakter” karşılığı olarak da anlaşılmıştır.

Terim olarak ise ‘fitrat’, Allah’ın insanlarda yarattığı, Allah’ı tanıma ve bilme istidadı, dini kabule müsait bir yarattılış, Allah’ın insanı, Yaratanını Rab olarak bilmek üzere yaratması gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷ Müfessirlerin büyük çoğunluğu da fitratı, Hakkı kabul ve idrak kabiliyeti olarak açıklamışlardır.¹⁸ Her çocuğun fitrat üzere doğduğunu, daha sonra anne-babasının onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yaptığını beyan eden hadiste¹⁹ de benzer manayı görmek mümkündür.

Kur’an’da ‘fatr’ kökünden türemiş kelimeler ondokuz yerde geçmektedir.²⁰ Buralardaki kullanıma bakıldığında fitratın, çoğunlukla yaratma [halketme] ve

¹⁶ İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sıhah*, tah. A. A. Attar, Beyrut 1956, C. II, s. 248; M. M. ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevheri'l-Kamus*, tah. İ. Terezi, Beyrut 1972, C. XIII, s. 328; İbn Manzur, *Lisamu'l-Arab*, Beyrut, ts, C. V, s. 58; Rağib Isfahani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul 1986, s. 575.

¹⁷ Ebu Bekr es-Sicistani, *Nüzhetu'l Kulub fi Tefsiri Garibi'l-Kur'ani'l-Aziz*, tah. Y. Abdurrahman, Daru'l-Marife, 1990, s. 361; İsmail b. Abbad, *el-Muhit fi'l-Lüğa*, tah. M. Hasan, Beyrut 1994, C. IX, s. 163; Seyyid Şerif el-Cürçani, *Ta'rifat*, ys, ts, s. 168. Rağib, *age*, s. 575; ez-Zebidi, *age*, C. XIII, s. 329.

¹⁸ Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dînî Kur'an Dili*, İstanbul, ts, C. VI, s. 3824.

¹⁹ *Buhari*, Cenâiz 79; *Müslim*, Kader 23, 25; İman 264; *İbn Hanbel*, Müsned, C. II, s. 233; C. III, s. 435; C. IV, s. 24; C. V, s. 9.

²⁰ M.Fuad Abdalbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul 1990, ss. 522-523.

ibdayı [icat etme] yani yoktan var etmeyi ifade ettiği görülmektedir. Fıtrat kavramı, Kur'an-ı Kerim'de 'Fıtrat' şeklinde mastar olarak tek bir ayette geçmektedir:

Sen yüzünü, batıl olan her şeyden uzaklaşarak kararlı bir şekilde [hak olan] dine çevir ve Allah'ın insan bünyesine nakşettiği fitrata uygun davran ki, Allah'ın yarattığında bir bozulma ve çürümeye meydan verilmesin. Bu doğru bir dinin gayesidir; ama insanların çoğu bilmezler.²¹

Buradaki 'fitrat'ın, insanın durumu ve dinle alakasını ifade ettiği ileri sürülmüştür. Buna göre '*fitr*', peyda etmek, yaratmaktır. Fıtrat ise, o yaratma ve peydanın ilk halidir, insanın aslında vardır ve sonradan kazanılmış değildir. İnsan bünyesine nakşedilen özellikler onun fitratıdır. İnsan farklı türlerde yaratılmamıştır. Allah insanı yaratılışında değişme kabul etmeyen özel bir konumda yaratmıştır. İnsanın fitrat üzere yaratılması, yaratıcısını bilerek doğması demektir.²²

Rum Suresi'nin 30. ayetinde geçen '*fitrat*', A'râf Sûresi'nin 172. ayeti ile ilişkilendirilerek, insanın doğru ile yanlış, gerçek ile sahte arasında ayırım yapabilmesine ve böylece Allah'ın varlığını ve birliğini kavrayabilmesine imkân veren doğuştan edindiği '*sezgisel yetenek*' olarak da açıklanmıştır.²³

Görüldüğü gibi fitrat, genel olarak insanın temyiz yeteneği, hakkı idrak ve kabul etme, Allah'ı bilme ve tanıma istidadı olarak açıklanmaktadır.

Fıtrat bir başka açıdan bakıldığında, insanın özgün yaratılışıdır. Başlangıcı ve mahiyeti itibarıyla, insanın varlığından önce bulunan; onun geleceğini, kendisini ve vasıtasıyla gerçekleştireceği fillerini yönlendirecek olan 'insanî kıvam', 'özgün hususiyet'tir.²⁴

Yaratılışın temel yapısı ve işleyiş prensipleri herkeste ve her yerde ortaktır ve duygular insanın yaratılışına bağlı doğal özelliklerdir. Bununla birlikte beşer

---

²¹ Rûm 30/30; Bk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. C. Koytak-A. Ertürk, İstanbul 1996, C. II, s. 825.

²² Bk. Murtaza Mutahhari, *Fıtrat Üzerine*, çev. Ö. Çiçek, İstanbul 1992, s. 14 vd.

²³ Esed, *age*, C. II, s. 826.

²⁴ Sadık Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 13.

olarak ortak bir yaratılış kökenine bağlı olan insan, birey olarak farklı yeteneklere, farklı algılara, farklı kavrayışlara, farklı düşüncelere, farklı eğilimlere sahiptir ve hiçbir insan diğersinin aynı değildir. İnsanların birbirine benzer ortak yanları yanında dış görünüşleri, fizyolojik yapıları, zekâları, tavırları, mizaçları, duyguları ve kişilik özellikleri bakımından sayısız ayrılıkları vardır. Bunlara *bireysel ayrılıklar* denmektedir. ‘De ki: Herkes kendi yapısına göre davranmaktadır’²⁵ ayetinde bu ayrılıklara dikkat çekilmektedir.

Fıtrat ile ilgili açıklamalarda konumuzla ilgili ortaya çıkan en önemli husus, insanda doğuştan bir din duygusunun var olup olmaması meselesidir. Yani dînî kimliğin fitrata uzanan boyutudur.

Meseleye bu açıdan bakıldığında görülüyor ki, İslam kaynaklarına göre insan, Allah’a inanmaya ve dînî inancı kabullenmeye yetenekli olarak yaratılmıştır.²⁶ Bu bağlamda din duygusu ‘evrensel’ bir özellik taşır²⁷ ve diğer duygular gibi fitrîdir.²⁸

Çocukta doğuştan doğal bir dînî kabiliyetin ve eğiliminin olduğu bilimsel araştırmaların da ulaştığı ortak bir sonuçtur.²⁹

Çocuğun inanmaya istidatlı bir yaratılışla dünyaya geldiği ülkemizde yapılan araştırmalarda da ortaya konulmuştur. Buna göre, çocuk dînî inanca yabancı değildir. Aksine onun içinde dine karşı bir eğilim vardır ve çocuk inanmaya istidatlıdır. Esasen çocuk düşünmeden, şüphelenmeden ve itiraz etmeden inanmaya hazır olduğundan söylenenlere içtenlikle inanır. Buna sadece dilin kabul edip inanışı denmez, aynı zamanda ruhun da kabulü ve inanışı denir. Tabii olan budur. Çünkü çocuk inanmakla kendini güçlenmiş ve Allah’a yaklaşmış hissederek.

---

²⁵ İsrâ 17/84.

²⁶ Bk. Rum 30/30; Müfessirlerin ayetin bu anlamdaki açıklamaları için bk. Elmalılı, *age*, VI, s. 3824 vd; Kur’an’da geçen ‘Elest Tecrübesi’ (Araf 7/172) de Kur’an yorumcuları tarafından genellikle din duygusunun doğuştanlığına işaret sayılmaktadır.

²⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 138.

²⁸ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul 1982, s. 94.

²⁹ Bu konudaki görüşler için bk. Hökelekli, *age*, s. 252.

Çocuk inanmaya o kadar hazırdır ki dinle ilgili öğretilenleri ve duyduklarının çabuk etkisinde kaldığından onlara itiraz etmeden inanır. Çocuğun dine yabancılığı şöyle dursun, aksine onun ruhuna seslendiğini ve ruhi yapısına uygun düştüğünü, yani dine karşı onun hazır ve kabiliyetli olduğunu, hatta çocuğun ruhuna dînî inancın yerleştirildiğini, Allah'a inanmak için dînî ilgisini, eğilimini, arayışını, özlemini daha küçük yaşlarda bunu dışarıya yansıttıklarını görürüz.³⁰

İnsan dünyaya dindar olarak gelmez ama dînî bakımdan tamamen boş da değildir. Bir inanca veya dine bağlı bir çevrede doğan ve büyüyen bir çocuğun, nasıl ki o çevrenin duygu ve düşünce yapısından, yaşam biçiminden etkilenmemesi mümkün değilse, aynı şekilde dînî duygu ve düşüncelere de uzak kalması mümkün değildir. Hatta çocuklar dînî ortamlardan ve atmosferlerden mahrum bile olsalar, kendi iç dünyalarında bir din duygusu oluşturabilmekte ve bunu geliştirebilmek için sorularıyla çaba gösterebilmektedirler. Bu onların yaratılışlarında ve fitratlarında potansiyel olarak bulunan güçtür. Zamanla bu güç elverişli ortamlarda kendini gösterebilmektedir.³¹

Din duygusu, psikoloji alanında da bir realite olarak kabul edilmekte ve genellikle, türlü dînî objeler karşısında beliren birçok duygunun ortak adı olarak ele alınmaktadır.³² Bu yaklaşıma göre din duygusu, tek bir duygu şekli olmayıp, dînî konular karşısında kişide beliren duyguların genel adıdır.³³

Din Psikolojisi alanında araştırma yapan psikologların pek çoğu, din duygusunun diğer duygular gibi insanda tabîî olduğu görüşündedir. Onlara göre, dünyaya gelen çocuk ruhen dine yabancı olmayıp bilakis dînî inancın tohumları insan ruhunda bulunmaktadır. Hatta bu araştırmacılardan bazıları, dînî inancın şekillenmesi ve derinleşmesi için çocuğun büyük bir hazırlık içerisinde olduğunu

---

³⁰ Kerim Yavuz, *Çocukta Dînî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB yayınları, Ankara 1983, ss. 42- 43.

³¹ Mustafa Tavukçuoğlu, "Okul Öncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi", *SÜİFD*, s. 26, Konya 2002, s. 57.

³² Bk. Yavuz, *age*, s. 34.

³³ Hökelekli, *age*, s.138.

ve Allah'a inanmak için dînî ilgi, eğilim, arayış ve özlemin daha küçük yaşlardan itibaren dışa yansıdığını belirtmektedir.³⁴

Konuyla ilgili araştırmalarıyla tanınan *Vergote*'e göre, çocukta hiçbir şey tabii değildir. Çünkü ilk hamlede içine girdiği kültür evreni onun davranışının şekillenmesine ve belirlenmesine yardım edecektir. Bununla beraber, çocuk tamamen boş da değildir. 'Allah' fikri, onun düşüncesinde kendi kendine filizlenmez; fakat bazı psikolojik karakteristikler çocuğun dînî verasete girişini kolaylaştırabilir.³⁵

Bütün bu yaklaşımlar, kuşkusuz çocuğun doğuştan dindar olduğunu değil, bunun için doğal bir eğilime sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Fıtrata işaret eden ve yukarıda zikredilen meşhur hadiste de³⁶ belirtildiği gibi, bu doğal eğilimin nasıl bir gelişme göstereceğinde çevresel faktörlerin önemli rolü vardır.

Psikolojik ve pedagojik çalışmalara göre çocukta dînî bilincin uyanmasında ve gelişmesinde rol oynayan başlıca etkenler şunlardır:³⁷

1. Çocuğun doğal gelişimi
2. Aile çevresindeki ve birlikte olduğu diğer yetişkinlerin tutumu
3. Dinsel konuların doğrudan doğruya öğretilmesi

Görüldüğü gibi, dînî bilincin oluşmasında doğal gelişim yanında çevresel faktörler de etkili olmaktadır. Yapılan bütün tecrübî gözlemler, dînî davranış ve tutumların dışa vurulmasında ilk çocukluk döneminde aile ilişkilerinin en belirgin faktör olduğunu göstermiştir. Yetişkinlerin sahip oldukları dînî tutumlar ile onların çocukluk dönemlerinde aile hayatından edindikleri dînî tecrübeler arasında

---

³⁴ Bu konudaki görüşler için bk. Pierre Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. S. Odabaşı, Ankara 1958, s. 19, 80, 94, 108; Antoine Vergote, "Çocuklukta Din", çev. Erdoğan Fırat, *AÜİFD*, XXII, Ankara 1978, s. 315; Pazarlı, *age*, ss. 95-96; Yavuz, *age*, ss. 38-43; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, İstanbul 2003, s. 113 vd.

³⁵ Vergote, *agm*, s. 315.

³⁶ *Buhari*, Cenâiz 79; *Müslim*, Kader 23, 25; İman 264; *İbn Hanbel*, Müsned, II, 233; III, 435; IV, 24; V, 9.

³⁷ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara 1980, ss. 88-89; Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, TDV yayınları, Ankara 1990, s. 70; Ayrıca bk. Yavuz, *age*, s. 38.

çok sıkı bir ilişki bulunduğu³⁸ ve yetişkinlik devresinde görülen ruhî olayların, çocuklukta izlenimlerin bir yansıması olduğu düşünülmektedir.³⁹

Bütün bu açıklamalardan sonra denilebilir ki, dînî kimliğin oluşmasında ‘fitrat’ önemli bir kavramdır. İnsanda doğuştan bir din duygusu vardır ve bunun adına yetenek, eğilim, ihtiyaç ne denilirse denilsin dînî kimliğin temeli fitratta vardır.

Konuya ilişkin araştırmalar; fitratın engellenmesi, yadsınması veya örselenmesi ve bastırılması halinde bunun bazen apaçık biçimlerde, bazen gizli, bazen dolambaçlı biçimlerde, bazen hemen, bazen bir süre sonra bir takım psikolojik hastalıklara yol açtığını göstermektedir. Bu durumda *güdükleşmiş ya da engellenmiş kişilik* yani kişiliğin belirleyici özelliklerinin yitirilmesi, kişinin kendi gizilgüçleri doğrultusunda gelişmemesi ve değersizlik gibi problemlerin ortaya çıktığı ve bunların klasik nevroz hatta psikozlardan daha tehlikeli olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁰

İnsan, biyolojik ve psikolojik özellikleriyle, bedenî ve ruhî ihtiyaçlarıyla, kafası ve kalbiyle, üstünlükleri ve zaaflarıyla, ihtiyaç ve beklentileriyle bütündür. Beşer olarak bütün insanlar ortak bir fitrata sahip olmakla birlikte her bireyin zihinsel, sosyal, duygusal vb. yönlerden kendine özgü ayrılıkları da vardır.

İnsanın; varlığını koruma ve neslini sürdürme gibi istekleri yanında, fizik ötesine uzanan istekleri de vardır. Kendini gerçekleştirmek ve sağlam bir şahsiyet kazanmak için gerekli potansiyel fitratta mevcuttur. Önemli olan bu potansiyeli doğru okumak, doğru anlamak ve doğru işlemektir.

Fıtrat gerçeğine aykırı hareket edildiği zaman insan huzursuz ve mutsuz olmaktadır. İnsanın fitrattan kopması, ona yeni bir fitrat kazandırmadığı gibi, asıl fitratını da ortadan kaldırmamakta, sadece başıboşluk doğurmaktadır. Bu anlamda çevre faktörlerinin fitratla uyumu ya da uyumsuzluğu dînî kimliğin oluşumunda son derece önemli olmaktadır. O halde dînî kimliğin oluşumunu etkileyen çevresel faktörler nelerdir? Şimdi bunları incelemeye çalışalım.

---

³⁸ Bovet, *age*, s. 56; Vergote, *agm*, s. 294; Yavuz, *age*, ss. 47-48.

³⁹ Maria Montessori, *Çocuk Eğitimi*, çev. G. Yücel, İstanbul 1992, ss. 14, 20.

⁴⁰ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. O. Gündüz, İstanbul 2001, s. 205.

B. Çevresel Faktörler

Bireyin dînî gelişimini genel gelişim özelliklerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu bakımdan çevre denilince, bireyin kalıtsal yapısı dışında onu etkileyen bütün faktörler kastedilmektedir. Bir başka ifadeyle çevre kavramı, *insan davranışlarını etkileyip genetik olmayan bütün etmenleri içine alır*. Buna fiziksel çevre şartları da dâhildir.⁴¹

Bununla birlikte bireyin dînî duygu, düşünce ve yaşantısına etki eden asıl çevresel faktörler sosyaldır ve bunlar içerisinde en önemlileri şunlardır:

Ailede anne-baba ve ailenin diğer üyeleri, yakın akrabalar, arkadaş grupları, komşular, eğitim kurumları olarak okulda öğretmenler, dînî kurumlar olarak camilerde ve Kur'an kurslarında din görevlileri, kitle iletişim araçları olarak televizyon ve internet, okunan kitap, gazete ve dergi gibi yayımlar.⁴²

1. Aile ve Yakın Çevredeki Yetişkinler

Çocuğun din eğitiminde etkin olan yetişkinlere geçmeden önce 'yetişkin' kavramını kısaca açıklamak yararlı olacaktır. Yetişkin kavramı, 'çocukluk' ve 'ergenlik' gibi çok açık değildir. Bu nedenle literatürde yetişkin; biyolojik, yasal, toplumsal ve psikolojik açılardan farklı şekillerde tanımlanmıştır.⁴³ Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Eğitim Terimleri Sözlüğü, yetişkin kavramını şöyle açıklamaktadır:

“Bedensel, ruhsal ve duygusal bakımdan olgunluğa erişmiş olan kimse; yasaların belirttiği belli bir yaşı aşmış olup toplumsal sorumluluklarını bilme durumunda olan kişi.”⁴⁴

Tanımlar meseleye farklı açılardan yaklaşmış olsa da burada bizim 'yetişkin' ile kastettiğimiz, ergenlik çağını izleyen ve hayatın sonuna kadar uzayan dönemde biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan belli bir olgunluk düzeyine erişmiş bireydir.

---

⁴¹ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Yayınları, 9. bs, ts, s. 219.

⁴² Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dînî Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun 1998, ss. 19-20.

⁴³ Bk. İhsan Kurt, *Yetişkin Psikolojisi*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2008, ss. 3-10.

⁴⁴ TDK, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK Yayınları, 1974.

Yetişkinler tutum ve davranışlarıyla, yetişmekte olan yeni nesillere örnek olurlar. Çocuklar da güzellik ve kötülük adına her şeyi çevresindekileri modelleyerek öğrenirler.

İslam eğitiminde örnek olma ameliyesi, noktadan geniş bir daireye kadar genişleyen helezonu andırır. İlk merhalede örnek anne babadır. Anne babalar aile içinde davranışlarıyla iyi örnekler sunarlarsa çocuklar terbiyeyi daha çabuk ve kolay alırlar. İkinci merhalede, örnek olan şahıslar arasına çevresindeki insanlar girer. Çocuk doğruluğu da çevresindeki iyi örneklerden öğrenir. Çocuğun yaşı ile orantılı olarak örnek alacağı kişiler çoğalır ve o nispette de etkilendiği çevre genişler. Olgunluk yaşlarında bunlardan sıyrılıp, tek örnek olan Hz. Peygamber'e yönelmesi beklenir.⁴⁵

Bütün gelişim dönemlerinde çocuğun yardım ve desteğe ihtiyacı vardır. Hangi yaşta olursa olsun çocuk, bir sorunla karşılaştığında başvurabileceği bir yetişkin arar; ona yol gösterecek, onu destekleyecek bir büyüğe ihtiyaç duyar. Her ne kadar kendi işlerini kendi halletmek istese de, bağımsız olmaya çalışsa da yine büyüklerinden birinin yardımını hoşuna gidecektir. Böylece bir yetişkinin sorunlarını çözmesi, çocuğun güven duygularını pekiştirir. Çocuğun başvurduğu bu yetişkin genellikle güvendiği, örnek aldığı ya da hayranlık duyduğu anne babasıdır ya da anne baba yerine geçen bir bireydir.⁴⁶

Aile, çocukların yetişmesi ve eğitimi açısından en önemli müesseselerden biridir. Çocuğun bedeni gelişmesinde olduğu kadar dînî inancın ortaya çıkmasında ve oluşmasında da önemli bir role sahiptir. Öyle ki aile çocuğa dinini öğretip, ondaki dînî duygunun gelişmesini sağlayabileceği gibi, çocuğun dinden uzaklaşmasına ve ondaki dînî duygunun körelmesine de neden olabilir.⁴⁷

İnsanlarda din duygusu ve inanma ihtiyacı doğuştan vardır. Fakat dînî duygu, düşünce ve tutumların şekil kazanması, sonradan çevre faktörlerinin etkisiyle olmaktadır. İki-üç yaşından itibaren çocuk çevreyi anlamaya başlamasıyla, ailede gördüğü dînî uygulamaları gözleyerek ve taklit ederek dînî

---

⁴⁵ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, Şafak Ambalaj Sanayi, Ankara 1995, s. 163.

⁴⁶ İbrahim Dönmezer, *Ailede İletişim ve Etkileşim*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 24.

⁴⁷ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1991, s. 35.

davranışları öğrenmeye başlar. Anne-babanın dînî inanç ve tutumlarını kendi kişiliğinde içselleştirir. Tutumların oluşumu ve değişimi, şartlanma ve taklit gibi öğrenme yollarıyla olmaktadır. Çocuklar genellikle anne-babaları ile özdeşim kurmakta ve onları taklit etmektedir. Yaşantılarının büyük kısmını ailede anne ve babaları ile geçiren çocuk, onların dînî inanç, tutum ve davranışlarını benimser.⁴⁸

Çocuğun yetişkinleri taklidi dışarıdan basit bir hareket gibi görülebilir. Ancak çocuk büyükler kadar hatta onlardan daha fazla Allah'a yönelme isteğiyle dopdoludur.⁴⁹

Dînî hayatın sırrını, ferdin kavrama kapasitesini aşan kutsal varlığa inanma kabiliyetinde, O'nun buyruğuna girebilmekte ve O'na uygun bir hayat sürdürebilmekte aramalıdır. Aslında çocuk dînî yaşayışında, başlangıçtan itibaren Allah'a yönelmiştir. Hâlbuki burada çocuğun yetişkinlere yönelişi hedef değil, aksine Allaha yönelebilmek için bir vasıta. Yetişkin başlangıçta genellikle çocuğu kendi dînî dünyasına sürükler. Hatta o kendi duasına, namazına çocuğu iştirak ettirebilir. Dış görünümü ile çocuk sadece büyüklerin dışarıdan gördüğü dînî davranışlarının bir taklitçisidir. Onun bu taklidinin altında Allah'ı anmak lekesiz ve içten bir kabul ediş olduğu gibi ayrıca onun bu davranışından Allah'a yönelme isteğinin doyurulması çabası da mevcuttur.

Ebeveyn tarafından açıklanmak üzere çocuğun sorduğu dînî sorulara verilen doyurucu cevaplar, onda dînî yaşayışın uyanışına yardımcı olur. Ayrıca çocuğun dînî yaşayışta kazandığı şahsi tecrübeler, onu dînî yaşayışın derinleşmesine doğru götürür.⁵⁰

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2006 yılında Aile Yapısı Araştırmaları çerçevesinde yaptığı çalışmalarda ortaya çıkan veriler dînî bilgilerin edinilme kaynakları hakkında şu sonuçları ortaya koymuştur:

Bu araştırmaya göre, vatandaşların %56'sı dînî bilgileri '*aile ve akrabalar*'dan, %14'ü '*din görevlileri*'nden, %13'ü '*okul*'dan, %8'i '*dînî*

---

⁴⁸ Kaya, *age*, s. 49.

⁴⁹ Nuran Özdemir, *Çocuğun Din Eğitiminde Yetişkinlerin Rolü (Türk Edebiyatı Örnekleriyle)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul 2003, s. 81.

⁵⁰ Yavuz, *age*, s. 47.

kitaplar'dan, %6'sı 'Kur'an Kursları'ndan geriye kalan %3'ü ise 'radyo ve televizyon', 'arkadaş çevresi' ve 'gazeteler'den öğrenmişlerdir. Bu %3'lük dilim içerisinde 'dînî bilgin yok' diyenler de olmuştur.⁵¹

İlköğretim 8. Sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada da öğrencilere, dînî inançlarının oluşmasında ve ibadet eğitiminde katkısı olan kişilerin kimler olduğu da sorulmuş, bu soruyu, öğrencilerin yaklaşık %57'si birinci sırada 'anne baba' şeklinde cevaplandırmıştır.⁵²

Yetiştirme yurtlarındaki gençler üzerinde yapılan bir araştırmada gençlerin, ailelerinden yeterli din eğitimi alamadıkları ve dini örnekler bulamadıkları, zararlı madde alışkanlıklarına bilgisizlikleri yüzünden düştükleri şeklinde bulgular elde edilmiştir.⁵³

Bu sonuçlar, ailenin din eğitimindeki rolünün büyüklüğünü göstermektedir. Aile bu görevinin bilincinde olarak hareket etmelidir. Aile eğitim görevini hiçbir yere, hiçbir kuruma bırakamaz. Eğer kendisi bu görevini yerine getiremezse, çocuk eğitiminde bazı şeyler eksik kalacak ve bu sorun, çocuğun tüm hayatında etkisini gösterecektir.⁵⁴

Aile ile din arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Hiçbir iki müessese arasında böylesine bir duygu, yapı ve bağ ahengi gerçekleşmez. Dînî tavırların teşekkülünde ailenin etkisi büyük ölçüde baskındır. Dînî değerlerin ve dînî ilişkilerin modeli olan bir aile bünyesinde din eğitimi, çocukları derin bir şekilde etkilemektedir.⁵⁵

---

⁵¹http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=aileyapi1.RDF&p_kod1=6&p_kod2=38&desformat=html&ENVID=aileyapi/26.09.2011.

⁵² İsmail Sağlam, *Çocuk ve İbadet, 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Düşünce Kitabevi/Bursa, İstanbul 2003, ss. 69-70.

⁵³ Orhan Demir, "Yetiştirme Yurdu Gençleri Üzerinde Aile Etkileri (12-18 Yaş Grubu)", *Mehir Aile Dergisi*, S. 2, Konya 2003, s. 36.

⁵⁴ Hacer Araz, *Türk Aile Yapısında Aile İçi Dînî İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğun Din Eğitimine Etkileri*, (basılmamış yüksek lisans tezi), SAÜSBE, Sakarya 2007, ss. 73-74.

⁵⁵ Vergote, *agm*, s. 316.

Aile, çocuğun ilk dînî ve ahlâkî bilgi ve tutumları öğrenmesini sağlar.⁵⁶ İlk yıllarda çocuğun bakımı, korunması ve beslenip büyütülmesinden sorumlu olan aile çocuğa dînî bilgileri kazandırmaktan da sorumludur.⁵⁷

Allah'ın lütfu ile saf ve tertemiz olarak bize hediye edilen çocuklarımızın genel eğitimleri arasında, dînî duygu ve düşüncelerinin geliştirilmeleri de yetişkinlere bırakılmıştır. Bu konuda ilk ve en fazla etkili olan yetişkinler ise; şüphesiz ki çocukların anneleri ve babalarıdır. İşte bunun için çocuklara aile içerisinde yaptırılacak genel terbiye ve bu arada din terbiyesi çok büyük önem kazanmaktadır.⁵⁸

Dinî ilgi ve yaşayışı zayıf olan ailelerde çocukların dînî duygu ve düşüncesi yine pekişecektir. Ancak bu gelişme erkenden değil, gecikerek ve sağlıksız olacaktır.⁵⁹ Aile isterse çocuğa dînî sevdirebilir, isterse ondan soğutur ya da ilgisiz ve bilgisiz yapabilir.⁶⁰ Nitekim Hz. Peygamber, “*Her çocuğu annesi fitrat üzere (Allah'a inanmaya ve dînî inancı kabul etmeye yatkın olarak) dünyaya getirir. Onun bu hali, konuşma zamanına kadar devam eder. Sonra ana-babası onu Hıristiyan, Yahudi, Mecusi veya müşrik yapar. Eğer ana-babası Müslüman iseler çocuk da Müslüman olur*”⁶¹ buyurmuştur. Şu halde ana-babanın telkinleri, rehberliği ve örnekliliği çocuğun dînî kimliğini büyük ölçüde şekillendirmektedir. Dolayısıyla ana-babaya yönelik din eğitimi, onlar sayesinde çocuğa da yansımaktadır.

Anne babanın sorumluluğu, kendilerinden başlamak üzere bütün çevre şartlarını fitrata uygun olarak düzenlemektir. Çevre şartları fitrattaki eğilimlere uygun düzenlenmediği takdirde bu eğilimler başka kalıplara girmeye veya büsbütün körelmeye uğrayabilmektedir. Fitrî yetenekler, maruz kalınan kültür

---

⁵⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 24.

⁵⁷ Savaş Çetinkaya, *Halkın Dînî Bilgileri ve Bu Dînî Bilgileri Öğrenme Kaynakları*, (basılmamış yüksek lisans tezi), CÜSBE, Sivas 2010, s. 20.

⁵⁸ Mustafa Öcal, “Ailede Çocukların Dînî ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul 1996, ss.187-206.

⁵⁹ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara 1991, s. 75.

⁶⁰ Bilal Yıldırım, “Çocuğun Şahsiyet Gelişiminde Ailenin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme”, *FÜİFD*, S. 2, Elazığ 1997, s. 132.

⁶¹ *Müslim*, Kader 23.

tesirlerinin ve eğitim durumlarının niteliğine göre şekilleneceği için, etkilenilen kültür kalıpları bozuk olursa insanda bazı yeteneklerin hiç ortaya çıkmaması veya bozuk olarak şekillenmesi kaçınılmaz olacaktır.

Bunun için eğitimde bozuk kültürün etkisine kapılmadan Allah'ın insanı yarattığı fitrata, özündeki ilahi yöneliş ve yetenekleri geliştirmeye önem vermek gerekmektedir⁶² ki Kur'an bu hususa özellikle dikkat çekmektedir.⁶³

Ailede çocukla en çok vakit geçiren ve ilgilenen kişinin anne olduğu dikkate alındığında, *Dindar bir anne, dinin ilk öğretmenidir* denilebilir. Zaten annenin çocuğuna bakıp büyütmesi, onu sevip okşaması elinde olmayıp; onu buna zorlayan annelik içgüdüsünün etkisi söz konusudur.⁶⁴

Çocuğun, büyüklerin telkin ettikleri değerleri ve davranış modellerini içten benimsemesi ve hayatı boyunca kendilerine bağlı kalması, her şeyden önce kendisini yetiştiren insanları sevmesi ve onlara inanıp güvenmesiyle mümkündür. Bu sonucu doğuracak bir davranışla çocuklara yaklaşmak ise büyüklerin görevidir.⁶⁵ Ailedeki kişilerin, dînî davranışları, kullandıkları sözler, namaz, oruç gibi ibadet şekilleri çocukta derin izler bırakır.⁶⁶ Annenin veya büyükannenin yanında namaz kılmak, baba ile veya büyükbaba ile Cuma veya Bayram namazlarına camiye gitmek, Pazartesi ve Perşembe günleri ölmüşler için dualar etmek, kandil günlerinde büyükleri ziyaret etmek, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, boş zamanları için yararlı faaliyetler planlayıp çalışmanın kutsallığını fark ettirmek gibi.⁶⁷

Aileye düşen görev öncelikle çocuğun fitratıyla getirdiği tabii dindarlığı değerlendirmek, onun gün yüzüne çıkmasını sağlamaktır. Buna ek olarak taklit, telkin ve tecessüs yoluyla yerleşen ve şarta bağlı olmayan itaatkâr davranışları bu seviyeden alıp şuur haline yükseltmektir. Bu hem dinin hem de eğitimin öngördüğü daha ideal bir seviyedir. Böyle bir anlayışla yapılacak din eğitimi kuru

---

⁶² Selahattin Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, İzmir 1996, 69.

⁶³ Rum 30/30.

⁶⁴ Bovet, *age*, s. 33.

⁶⁵ Hayati Hökelekli, "Çocuk", *DİA*, İstanbul 1993, C. VIII, s. 357.

⁶⁶ Peker, *age*, s. 38.

⁶⁷ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, DİB Yayınları, Ankara 1991, s.163.

anlatımlarla dînî ilkeleri sıralamak yerine, birlikte duymak, yaşamak, yapmak ve uygulamayı gerektirir.⁶⁸

Çocukların eğitiminde aile içerisinde sadece anne babaların değil, büyükanne ve büyükbabaların da önemli rolleri vardır. Günümüzde çekirdek aile ön plana çıktığından, büyüklerle birlikte yaşayan aile sayısı özellikle şehirlerde eskiye nazaran azalmıştır. Oysa büyükanne ve büyükbabalar, çocukların daha kibar, daha merhametli, aileye ve geleneklerine daha bağlı yetişmesinde büyük rol oynarlar. Anne babayla birlikte büyüklerin terbiyesini de almış olan çocuklar daha asil davranışlar geliştirirler. Aile terbiyesi yönünden daha zengin hatıralar, tecrübeler kazandıkları için bu gibi çocuklar hayata intibakta daha başarılı olmaktadır.⁶⁹

Yaşlılar evin kültür abideleridir. Geçmiş geleceğe bağlayan köprülerdir. Hayat tecrübelerinin fazla olması nedeniyle genç kuşakların birinci derecede rehberleridir.⁷⁰

Anne babalar dışında kardeş, büyükanne, büyükbaba, amca, hala, dayı, teyze ve bunların eş ve çocukları yakın akrabalarlardır. Bunların dînî tutum üzerindeki etkisinin de sorulduğu üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış bir araştırmada öğrencilerin yaklaşık %38'i bu soruyu (%32,6'sı 'olumlu', %4,9'u ise 'olumsuz') etkiledi diye cevaplandırmıştır.⁷¹

Görüldüğü gibi çocukların hayatında yaşlıların önemli bir yeri vardır. Bu nedenle anne babalar, aile büyükleriyle iyi ilişkiler içinde olmalı ve çocuklarının onlardan istifade edebilmeleri için imkânlar ve fırsatlar hazırlamalıdır.

2. Din Görevlileri

İnsanlar genellikle ihtiyaçlarını karşılayan ve kendine haz veren durumlara yaklaşma, acı ve elem veren durumlardan ise kaçınma eğilimi gösterirler.

---

⁶⁸ Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara 1994, ss. 24-25.

⁶⁹ Mehmet Faruk Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1995, S. 2, s. 121.

⁷⁰ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Yaşlıların Himayesi ve Huzurevleri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, C. 2, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 281.

⁷¹ Kaya, *age*, s. 184.

Dolayısıyla ihtiyaç ve isteklerini doyuran durumlara karşı olumlu, engel olanlara karşı ise olumsuz tutum takınırlar.

Yaşantıları ve tecrübeleri insanları daha sonraki tutum ve davranışlarında olumlu veya olumsuz anlamda yönlendirici rol oynar. Mesela, bir din görevlisinden veya dindar bir kimseden zarar gören birisi, onun şahsında dine karşı olumsuz tutum geliştirebilir. Bu açıdan, dini temsil ettiği düşünülen birinin dînî tutum geliştirmede önemli rolü vardır.

Bu bağlamda din görevlilerinin, din eğitimcilerinin çocuğun dînî kimliğinin oluşumunda model olma yönüyle de önemli rolleri vardır. Zira din görevlileri, toplumun tüm kesimini ilgilendiren bir görev ifa etmeleri sebebiyle tüm insanlarla bir şekilde, hayatlarının bir anında iletişim ve etkileşime geçmektedirler.

Burada din görevlileri ile kastedilen; imam-hatip, müezzin-kayyım gibi cami görevlileri başta olmak üzere, Kur'an kursu öğreticileri, hatta müftü, vaiz gibi görevlilerdir.

Yukarıda bahsedilen TÜİK'in ülke genelindeki geniş çaplı araştırma sonuçlarına göre vatandaşların %56'sı dînî bilgileri aileden öğrenmekte idi. Bunu ikinci sırada %20 oranla din görevlileri izlemektedir.⁷²

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada da deneklere din görevlilerinin, kendi dînî tutumlarını etkileyip etkilemediği sorulmuş, öğrencilerin yaklaşık %51'i bu soruyu (%37'si olumlu, %14'ü ise olumsuz) etkiledi diye cevaplandırmıştır.⁷³

Kişinin, dînî bilgiyi edindiği kaynağın, o bilgiyi sunma ve yaşama biçimi, muhatap kitlenin dînî kimliğinin oluşmasını büyük ölçüde etkilemektedir. Din görevlisi, toplumda adeta dinin temsilcisi olarak görülmekte, onun temsildeki başarısı ya da başarısızlığı onu izleyen kişilerin dînî algılamalarını ve dine bakışlarını şekillendirmektedir.

---

⁷²http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aleyapi=&report=aleyapi1.RDF&p_kod1=6&p_kod2=38&desformat=html&ENVID=aleyapi/26.09.2011.

⁷³ Kaya, *age*, s. 200.

Din görevlileri sosyal hayatın her sahasında etkili kişilerdir. Bununla birlikte kurumsal açıdan en etkili oldukları mekânlar camilerdir. Müslümanların ferdî veya topluca ibadet ettikleri yerler olan camiler, ibadet yeri olma özelliği yanında din eğitiminin de yapıldığı, iman, ibadet ve ahlak gibi konuların işlendiği önemli merkezlerdir.

Günümüzde camiler, gerek yapılan ibadetler, gerekse vaaz ve hutbeleriyle ayrıca son yıllarda yaz tatillerinde Kur'an okumayı öğretme ve dînî bilgiler verme rolleriyle din eğitimi açısından büyük önem arz etmektedirler. İşte bu faaliyetleriyle camilerin, din duygusunun gelişmesine, dînî şuurun yerleşmesine, insanlar arasında sevgi, saygı duygularının oluşmasına, birlik ve beraberliğin kazanılmasına büyük katkıları olduğu⁷⁴ gibi hayal kırıklığına uğramasına, dine soğuk bakmasına ve hatta ileriki yaşlarda dinden tamamen uzaklaşmasına bile neden olabilmektedir.

Çocuğun dünyasında hoşgörü sahibi bir din görevlisi hoşgörülü bir din algılamasına neden olur. Yasaklayıcı, azarlayıcı, soğuk bir din görevlisi de aynı şekilde çocukta sevgiden uzak, kendisini kucaklamayan bir dini tahayyül etmesine neden olabilir.

Camilerimizde din görevlilerinin çocuklarla en fazla birlikte oldukları zaman yaz Kur'an kurslarıdır. Yaz Kur'an kursları, buraya devam eden çocukların dînî duygularının oluşmasında en önemli yapı taşlarından birini teşkil etmektedir. Cami ve din görevlisi hakkında gerek toplumda bahsedilen olumsuz örneklerden gerekse sinema, televizyon, gazete gibi görsel ve yazılı yayınlarda yansıtılan ve gerçeklerle örtüşmeyen din adamı ve cami örneği çocukların camiye ve din görevlilerine karşı bir ön yargı oluşturmalarına neden olmaktadır.

Yapılan bir araştırma, yaz Kur'an kursları için camiye gelen çocukların taşıdıkları bu ön yargılarını, yaz Kur'an kurslarına başladıktan sonra terk

---

⁷⁴ Peker, *age*, s. 55.

ettiklerini ortaya koymaktadır. Özellikle cami görevlilerinin güleryüz ve müsamahasının bunda etkili olduğu görülmektedir.⁷⁵

Din görevlisinin çocuklara gösterdiği ilgi, teşvik, güleryüz ve destek onların dînî mekânlara gelme ve dînî düşünce hakkındaki olumlu düşüncelerini anne babadan daha çok etkileyebilmektedir.⁷⁶

Çocukların camiye ve namazı sevmesinde ana baba başta olmak üzere, din görevlilerinin, cemaatin ve yakın arkadaşlarının rolü büyüktür. İmam ve müezzinler tanısın tanımasın çocuklara güleryüz göstermeli camiye babasıyla ya da yalnız gelmiş çocuklara şefkat ve sevgi ile yaklaşmalıdırlar.

Cami avlusundan hangi sebeple olursa olsun kovulan bir çocuk, içine de zor giren bir insan haline gelebilir. Din görevlilerine bu konuda büyük işler düşmektedir. Hem kendi bilgilerini gözden geçirerek çocuklara karşı en olumlu davranışları bulmalı hem de cemaatini bu yönde eğitmelidirler.⁷⁷

Çocukların küçük yaşlardan itibaren camilere ve dince kutsal sayılan ve manevî değerleri olan bazı yerlere götürülmeleri de onların dînî duygularının geliştirilip, pekiştirilmesinde yardımcı olur. Bilhassa kandil gecelerinde ve ramazan ayında, cumalarda, bayram sabahlarında zorlanmadan ve istekleri uyarılarak camilere götürülecek çocuklara o manevî havayı teneffüs ettirmek son derece olumlu etkiler yapar. Oralarda görüp yaşadıkları her olayı ve duyguyu ilerideki hayatlarında ömür boyu unutamayacakları, değerli ve kutsal birer hatıra olarak zihinlerinde yaşatırlar.⁷⁸

Görüldüğü gibi bireyin dînî kimliğinin oluşmasında aile kadar olmasa bile çok önemli faktörlerden biri de din görevlileridir. Din görevlilerinin cami içinde veya dışında gösterdikleri her çeşit tutum ve davranışları hedef kitlesi üzerinde etkili olmaktadır.

---

⁷⁵ İrfan Başkurt, *Din Eğitimi Açısından Kuran Öğretimi ve Yaz Kursları*, DEM Yayınları, İstanbul 2007, s. 172.

⁷⁶ Ramazan Buyrukçu, *Kuran Kurslarında Din Eğitim ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma*, Isparta 2001, s. 74.

⁷⁷ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 172.

⁷⁸ Öcal, *agm*, s. 199.

3. Okul

Bireyin kimliğini, kişiliğini oluşturan eğitim kurumları içerisinde aileden sonra en önemli kurum kuşkusuz ki okuldur. Okul, aile gibi doğal bir kurum olmaktan öte belirli amaçlar gerçekleştirmek üzere meydana getirilmiş sosyal bir teşekküldür.⁷⁹

Çocuğun birçok rolleri ve alışkanlıkları ailede kazanmasına karşın, gelişiminin tümünü bu çevrede tamamlayamaz. Çünkü çocuk aile çevresinden sonra çeşitli çevrelere girecek ve bundan sonraki gelişimini aileyle birlikte bu farklı ortamlarda sürdürecektir. Çocuğun bedeni, zihni ve duygusal yönlerden belli bir olgunluğa ulaşması ailede gerçekleşmektedir. Okul ise, öğretim faaliyetleri içinde yer alan karakter formasyonu ve vatandaşlık eğitimi ile aile eğitiminin bir tamamlayıcısı ve devamı niteliğindedir. Ayrıca okul aileden kaynaklanan çeşitli eksiklik ve yanlışlıkları da düzeltmekle sorumludur bu nedenle okul ve öğretmenin sorumlulukları da çok büyüktür.⁸⁰

Genel bir kural olarak, okul öncesi dönemde aile içi deneyimler, okul döneminde ise aile dışı deneyimler, kişilik oluşumu ve yapılanmasında büyük bir önem taşımaktadır.⁸¹ Okul ve ailenin uyumlu bir işbirliği içinde olduğu ortamda gelişen çocukta, birçok önemli değer kazanıldığı görülür.⁸²

Okulla birlikte çocuğun hayatına öğretmenler girer. Öğretmenler, özellikle okul hayatının ilk yıllarında çocuk için büyük bir önem taşır ve hatta çoğunlukla çocuğu etki altına alma konusunda ana-babanın önüne geçer.⁸³

Okulda öğretmenin eğitici ve öğretici katkısı, oyun ve okul arkadaşları çocuğu dînî bakımdan etkileyen faktörlerdendir.⁸⁴ Öğretmenin otorite kabul edilmesiyle çocuk onun söylediklerine uymaya çalışır. Bu nedenle öğretmenin

---

⁷⁹ Hüseyin Akyüz, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, MEB Yayınları, Ankara 1991, s. 247.

⁸⁰ Akyüz, *age*, s. 242, Recep Murat, *Çocukta Dînî Sorumluluk Bilincinin Ortaya Çıkışı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul 2006, s. 21.

⁸¹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 153.

⁸² Tuncel Altinköprü, *Şahsiyet Analizi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1999, s. 75.

⁸³ Hâbil Şentürk, "Çocukta Dînî İlginin Uyanışı ve Gelişmesi Açısından Çevre Faktörü", *Din Öğretimi Dergisi*, S. 15, Ankara 1988, s. 60.

⁸⁴ Kerim Yavuz, "Dînî İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi", *EAÜİFD*, S. 7, Erzurum 1986, s. 139.

davranışları, dinle ilgili söz ve tutumları, çocuğun dînî gelişimi açısından oldukça önemlidir.⁸⁵ İslam eğitimcileri, bilhassa seçilecek öğretmenin bilgisi, ehl-i takva, olgun ve tecrübeli olmasına öncelik verilmesini istemişlerdir.⁸⁶

Okulda dînî bilgiler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi adı altında ilköğretimin 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflarında haftada iki saat olarak verilmektedir.

Okulda verilen formel eğitimin çocuk üzerinde belirgin bir etkisi vardır. Buralarda bir takım davranışların öğrenilmesi ve geliştirilmesi de mümkündür. Örgün eğitim kurumlarında eğitim ve öğretimin en önemli unsuru öğretmendir. Dersini seven, dersine saygı duyan öğretmen öğrencilerle sağlıklı iletişim kurabilir. Örgün eğitim kurumlarında verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ve bu dersin eğitimi oldukça önemlidir.⁸⁷

Bilhassa ilköğretimde, daha sonra devam etmeyebileceği düşünülerek din eğitiminin hayatta kendisine yetecek derecede yapılması, inanca, ibadete ve ahlaka ait temel bilgilerin çocuğa kazandırılması şarttır. Bu da birlikte yaparak ve uygulayarak öğretme ile mümkündür. Böylece bir taraftan dînî bilgiler yerleşirken, diğer taraftan dînî duygular gelişecek, çocuklar sosyalleşecek, ahlâkî davranışlar kendilerinde yer edecek ve dînî yönden kendilerini değerlendirmeye tabi tutacaklardır.⁸⁸

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada deneklere Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin kendi dînî tutumlarını etkileyip etkilemediği sorulmuş, öğrencilerin yaklaşık %45'i bu soruyu (%36,7'si 'olumlu', %8,5'i ise 'olumsuz') etkiledi diye cevaplandırmıştır.⁸⁹

Daha önce de işaret edildiği gibi, ilköğretim 8. Sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada öğrencilere, dînî inançlarının oluşmasında ve ibadet eğitiminde katkısı olan kişilerin kimler olduğu sorusu, deneklerin %57'si tarafından ilk sırada 'anne baba' şeklinde cevaplandırmıştı. Aynı soru

---

⁸⁵ Şeyma Şafak, *6-11 Yaş Çocuklarının Allah ve Peygamberden İstek ve Beklentileri*, (basılmamış yüksek lisans tezi), UÜSBE, Bursa 2006, ss. 26-27.

⁸⁶ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul 1994, s. 262.

⁸⁷ Araz, *age*, s. 86.

⁸⁸ Peker, *age*, s. 82.

⁸⁹ Kaya, *age*, s. 167.

deneklerin %23'ü tarafından 'öğretmenlerim' şeklinde cevaplandırılmış ve öğretmenler ikinci sırada etkili çıkmıştır.⁹⁰

Görüldüğü üzere, aileden sonra insanın düzenli olarak etki aldığı en önemli kurumlardan biri de okuldur.

Okul, insanın sosyalleşmesinde önemli roller üstlenirken, çocuğun öğretmenleri ve arkadaşlarından etkilenmesini ve kimlik geliştirmesini de önemli ölçüde etkileyecektir.

Okulun bulunduğu muhit, okuldaki yöneticilerin ve öğretmenlerin özellikle de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin, ya da dînî yaşantısıyla öne çıkan dindar kimliğiyle tanınan öğretmenlerin tutum ve davranışları, çocuğun dînî kimliğinin oluşmasını etkileyecektir.

4. Arkadaş

Çocukların dînî kimlik oluşumunda arkadaşın rolü de önemlidir. Çünkü çocuklar belli yaşlarda arkadaş grubundan oldukça etkilenirler. Bu etkilenme olumlu yönde olabileceği gibi olumsuz yönde de olmaktadır.

Çocuk gerek okul, gerekse mahalle arkadaşlarıyla kurduğu ilişkilerde sosyalleşmesini sürdürür. Artık ailenin yerini arkadaşları almaya başlar. Çocuk kişilik özelliklerinin pek çoğunu arkadaş grubu içerisinde kazanır. Çocuk başkalarıyla yarışmayı, işbirliği kurmayı, yardımlaşmayı, kurallara uymayı, kaybetmeyi vb. pek çok davranışı arkadaşlık ilişkilerinde ve oyunlarda öğrenir. Bu arada arkadaş grubunun özelliğine bağlı olarak çocuk sigara, alkol, uyuşturucu, çetecilik, hırsızlık, kavgacılık vb. gibi pek çok olumsuz davranış özelliklerini de bu ortamda kazanabilmektedir. Böylece arkadaş grubu, çocuğun kişiliğinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur haline gelmektedir.⁹¹

Çocuk için iyi bir çevre oluştururken dikkat edilecek önemli hususlardan biri de onun için uygun bir arkadaş seçmektir. Kötü arkadaş insanı olumsuz şeylerle meşgul eder. İyi arkadaş ise olumlu örnekler sunar. Çocuğun dînî duygu

---

⁹⁰ Sağlam, *age*, s. 69.

⁹¹ Hasan Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", ed. Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 63.

ve düşüncesinin şekillenmesinde arkadaşlarının rolü de önemli olduğuna göre, bu konu anne babalar tarafından önemsenmelidir.

Çocuk, planladığınız terbiye ilkelerini paylaşabileceği arkadaşlarla tanıştırılmalıdır. Eğer bunun tersi bir durum söz konusu ise o arkadaşlarından uzaklaştırılmalı, gerekiyorsa yaşanılan yer bile değiştirilmelidir.

Basit bir eşyamızı bile güvenmediğimiz insanlara teslim edemezken, çocuğumuzu güvenmediğimiz ve ona zarar vermesi muhtemel arkadaşların eline terk etmek bilerek zararı kabullenmektir.⁹²

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada deneklere okul arkadaşlarının kendi dînî tutumlarını etkileyip etkilemediği sorulmuş, öğrencilerin yaklaşık %38'i bu soruyu (%29,2'si 'olumlu', %8,7'si ise 'olumsuz') 'etkiledi' diye cevaplandırmıştır. Aynı araştırmada mahalle arkadaşlarının dînî tutum üzerindeki etkisi de sorulmuş, araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık %21'i bu soruyu (%11,7'si 'olumlu', %9'u ise 'olumsuz') 'etkiledi' diye cevaplandırmıştır.⁹³

Çocuğun arkadaş grubu, onun sadece dînî tutumlarını değil bütün sosyal tavırlarını da etkiler. Bu sosyal tavırlar, çocuğun genellikle diğer bireylere ve sosyal yaşama karşı tüm tutum ve davranışlarını içerir. Bir dereceye kadar ailede kazanılan bu tavırlar, çocuğun arkadaş grubuyla olan deneyimleri sonucu değişebilir.⁹⁴ Şüphesiz bu davranış ve bilgiler, alâkalara aynı zamanda dînî hususlar da dâhildir.⁹⁵

İnsan psikolojik olarak arkadaşının huylarını kapma ve başkasından etkilenme temayülündedir. İnsan tabiatındaki bu temayül çok güçlüdür.⁹⁶ Bir çocuk, ünsiyet ettiği diğer bir çocuk için daha çok telkin gücüne sahiptir.⁹⁷ Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kişi, dostunun dini ve yaşayışı

---

⁹² Dilek Ünal, *Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini (Bilecik Örneği)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), SAÜSBE, Sakarya 2008, s. 18.

⁹³ Kaya, *age*, s. 178, 189.

⁹⁴ Yavuzer, *age*, s. 153.

⁹⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1995, s. 137.

⁹⁶ Bayraktar, *age*, s. 300.

⁹⁷ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1991, s. 403.

üzeredir. Öyle ise her biriniz dostluk kuracağı kimselere dikkat etsin.”⁹⁸ Bir başka hadis-i şerif ise şöyledir: “İyi kimse ile oturup kalkan kişinin ve kötü ile arkadaş olanın misali, tıpkı misk taşıyanla demirci körüğünü körükleyip çeken kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana (kokusundan) verir, ya sen satın alırsın, hiç olmazsa ondan güzel bir koku duyarsın. Körükçüye gelince o, ya senin elbiseni yakar yahut da ondan fena bir koku duyar rahatsız olursun.”⁹⁹ Bir diğer rivayette: “sana karası bulaşmasa da kokusu bulaşır.” buyrulmaktadır.¹⁰⁰

“Üzüm üzümüne baka baka kararır”, “Arkadaşımı söyle sana kim olduğunu söyleyeyim” atasözleri de aynı konuda söylenmiştir.

Bütün bunlar, arkadaşın dînî kimliğinin oluşumundaki önemini ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili araştırmalarda, arkadaşın etkisi, aile, din görevlileri ve okul kadar öne çıkmasa da hayatımızın her anında arkadaş etkisini gözlemlemek mümkündür.

5. Medya

Medya, çok yönlü bir kavramdır. Medya kavramı içerisinde televizyon, internet, radyo, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçları kastedilmektedir.

Kitle iletişim araçları bireylerin duygu, düşünce, davranış ve inançları üzerinde ve bunlara paralel olarak kimliklerini oluşturma süreçlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Medya, bireylerin üzerinde olumlu etkileri olabileceği gibi olumsuz etkileri de mevcuttur.

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada deneklere kitle iletişim araçlarının kendi dînî tutumlarını etkileyip etkilemediği sorulmuş, öğrencilerin yaklaşık %48’i bu soruyu (%17,5’i olumlu, %30,7’si ise olumsuz) etkiledi diye cevaplandırmıştır.¹⁰¹ Bu araştırmada etki faktörleri içerisinde olumsuz tarafı, olumlu tarafından fazla olan tek faktörün ‘medya’ olması oldukça dikkat çekicidir.

---

⁹⁸ *Ebû Dâvûd*, Edeb 18; *Tirmizî*, Zühd 45.

⁹⁹ *Buharî*, Zebâih 31; *Müslim*, Birr 146.

¹⁰⁰ *Ebû Dâvûd*, Edeb 18.

¹⁰¹ Kaya, *age*, s. 218.

Medya araçları arasında ailelerin sahip olma ve izlenme oranı, görüntü gücü ve uyarıcı zenginliği avantajıyla ‘televizyon’ büyük bir ayrıcalığa sahiptir. Medya, çocuğun yaşama biçimini yetişkin kitleye göre daha çok etkilemektedir. Özellikle 9-10 yaşlarına kadarki çocuklar, henüz eleştirel bir düşünce geliştiremediği için medya karşısında en zayıf kitle durumundadırlar.

Televizyon en geniş bakış açısıyla dîni kimlik inşası ve dîni eğitim sürecinde çocuğun ana-babasını örnek ve otorite olarak kabulüne engel olmakta, bir başka deyişle çocuklara ve gençlere popüler modeller sunmaktadır.

Diğer yandan çocukların kitapla buluşmasına ve kitap okuma alışkanlığı geliştirmesine mani olmaktadır. Dil, tarih, musiki ve pek çok kültür değerleri, televizyon yayınları ile tahrip olmaktadır.¹⁰²

RTÜK’ten yapılan açıklamaya göre ülkemizde bir kişi, ortalama olarak günde 4-5 saat, Avrupa’da ise 2-3 saat televizyon izlemektedir. Bu açıklamanın devamında da şöyle denilmektedir: “Yani bir Türk vatandaşı, yaklaşık bir yıllık hayatının %19’unu (70 gün) televizyon karşısında geçirmektedir. %33’ünü (120 gün) uyuyarak, %33’ünü (120 gün) çalışarak geri kalan %14’ünü (51 gün) ise diğer aktivitelerde geçirmektedir.¹⁰³ “Öğrenciler ise, ortalama olarak yılın yaklaşık 900 saatini okulda, 1200-1500 saatini ise ekran karşısında geçirmektedir. Öğrencilerin, %82’si televizyon izleme, program seçme ve ekran başında kalma kararını kendileri vermektedir. UNESCO raporuna göre 2006 yılında ABD’de günde ortalama 3 saat 59 dakika, Türkiye ise 3 saat 36 dakika televizyon izlenmekteydi. Türkiye’de nüfusun %25’i 15 yaşın altındadır. Medyanın en büyük mağduru çocuklardır. 1991’de Amerika’da yapılan bir projede, 4-6 yaş arası çocuklara, “Babanızı mı yoksa televizyonu mu daha çok seversiniz?” diye sorulmuş, bu soruya çocukların %54’ü “televizyonu babamdan daha çok severim.” demiştir.”¹⁰⁴

---

¹⁰² Cemal Anadol, *Televizyon Yayınlarının Milli Kültüre Tesirleri*, TMKV Yayınları, İstanbul 1992, s. 102.

¹⁰³ <http://www.medyaradar.com/haber/gundem-41597/avrupayi-gectik--gunde-kac-saat-televizyon-izliyoruz.html/06.03.2012>

¹⁰⁴ <http://www.hakimiyet.com/gundem/turkiye-abdden-daha-fazla-televizyon-izliyor-h10876.html/06.03.2012>.

Çocukluk dönemi din ve değer yapılanması açısından TV yayınlarının en sakıncalı yönlerinden birisi, genelde iman ve ahlak ilkeleri; özelde ise Allah inancı ile ilgili İslam dininin öngördüğü kabullerde sapmalara yol açmasıdır. Özellikle çocukları TV ekranına kilitleyerek tüm enerjisini kullanan çizgi filmlerin bu noktada yol açtığı karmaşa, diğer yayınlara oranla oldukça düşündürücüdür.

Çocukların enerjik, değişime açık ve yenilik arayan dinamizmi önceleyen psikolojik yapılarına uygun olarak hazırlanan çizgi filmlerin pek çoğunda, insan ötesi figürler, tanrısal özelliklere sahip karakterler olarak çocukların ilgi dünyasına sunulmaktadır. Televizyondaki bazı yabancı çocuk yayınlarında ‘tevhid’ inancına ters düşen içerikler yer almakta; *He-Man*, *Herkül*, *Pokemon-Digimon*, *Avatar* gibi ilahî özelliklere sahip karakterler çocukların inançlarında çatışmalara yol açmaktadır. Özellikle Japon kaynaklı çizgi filmlerde çok tanrılı senaryolar sıkça işlenmektedir.

Sinema ve dizi filmlerde din görevlisi ya da dindar imajını temsil etmek üzere öne sürülen modellere gelince, bunlar hem inanç esasları, ahlak ilkeleri ve davranış biçimleri açısından, hem de dış görünüm açısından İslam dînî ve Müslüman kimliğiyle uyuşması mümkün olmayacak özellikleri gündeme getirmektedir. İmam rolünde oynayan karakterler, ne bilgi ne de uygulama bakımından yetkin bir din adamı profili çizmekten çoğu kez son derece uzaktır.

Film, reklam, klip, magazin ve şov programlarındaki müstehcen görüntüler ve cinsel içerikli diyaloglar çocukların zihin ve ruh sağlıklarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Televizyon ekranlarından geleneksel değerlere ters düşen Batı kültürü ve yaşam tarzına muhatap olan çocuklar, millî öğeler yerine yabancı öğeleri tercih etmekte; marka merakına, rahatlığa, harcamaya düşkünlük artmaktadır.

Çözüm bağlamında, televizyon yayınlarıyla gündeme gelen olumsuz örneklerden çocuğu mümkün olduğunca uzak tutmanın en etkili yolu, ona kendini ifade edebilecek rahat bir aile ortamı hazırlamaktır. Bununla birlikte aile büyükleri tarafından alınması gereken birçok pratik önlemler de söz konusudur. Her şeyden

önce anne-baba, en büyük sorumluluğun kendilerine ait olduğu bilinciyle hareket etmek zorundadırlar. Böyle bir bilinçlilik, pek çok konuda olduğu gibi çocukların inanç ve değer gelişimini etkileyecek her türlü yayın karşısında, ebeveyni uyanık tutacaktır. Bu çerçevede onlar, başta televizyonu ‘çocuk bakıcılığı’ rolünden uzaklaştırmak üzere, duruma göre izlenen programı değiştirmekten, televizyonu kaldırmaya kadar, geniş bir hareket alanı bulabileceklerdir.

Son dönemlerde televizyon programları için uygulamaya konulan; şiddet, 7 yaş üstü, genel izleyici vb. uyarı işaretleri olumlu bir adımdır ancak yeterli değildir. Büyüklerin bilinçli olmasına ve çocukları yönlendirmesine ihtiyaç vardır.¹⁰⁵

Medyanın kimliğin oluşumunda olumsuz etkilerinin olduğu gibi olumlu etkileri de elbette mevcuttur. Mesela, çocukların duygusal gelişiminde, derslerini izlemek ve ödevlerinde, dünyayı, doğayı tanımalarında, iyi örnekleri tanıma ve benimsemelerinde televizyonun katkısı büyüktür. Ancak bütün bunlar iyi seçilmiş, bir eğitimcinin, sosyolog, psikolog kontrolünden geçmiş programlarla mümkündür. Çocuklara ihtiyacı kadar, ruhsal ve fiziksel dengesini bozmayacak şekilde televizyon seyrettirmeliyiz.¹⁰⁶

Yetişkinler, çocukların ekranla buluştuğu zaman dilimlerinde, gerektiğinde önlem olarak zevkle izledikleri programları terk etmek ya da çocuklara uygun tercihlerde bulunmak suretiyle özveri gösterebilmelidirler. Özellikle dizi ve magazin bağımlısı annelerin bu noktadaki hassasiyetleri, daha büyük bir önem arz etmektedir.

Kanal değiştirme ya da televizyonu kapatma gibi bir tercihte bulunmuşsa, bu seçiminin gerekçesini de mutlaka çocuğun anlayabileceği bir şekilde izah

---

¹⁰⁵ M. Doğan Karacoşkun, ”Bireysel ve Toplumsal Çözümde Televizyon Faktörü Üzerine Düşünceler” *CÜİFD*, C. 6, S. 2, Sivas 2002, s. 233.

¹⁰⁶ Mustafa Önder, “Medya Kıskaçındaki Çocuklar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 4, ss. 188-189.

etmelidir. Açıklama yapılmaksızın yapılacak her müdahale, yanlış anlamalara ve saldırganlıkla sonuçlanabilecek davranış bozukluklarına yol açacaktır.¹⁰⁷

Dini kimliğin oluşumunda etkili olan faktörlerle ilgili olarak buraya kadar verilen bilgilerden şunu anlıyoruz ki; dînî kimliğin oluşumunda doğuştan gelen özelliklerin önemli rolü yanında, bu özelliklerin varoluş gayesine, yaradılış amacına uygun olarak açılıp gelişmesi için uygun çevre şartları da son derece önemlidir. Dînî kimliğin oluşumunda çevresel faktörlerden en etkili olanı ise, başta anne babalar olmak üzere yakın akrabalarıdır. Araştırmamızda dînî kimliğin oluşumunda, çocuklukta yaşanan hatıraların etkisi de bağlamda incelenecektir.

---

¹⁰⁷ Şaban Karaköse, “Çocukluk Dönemi Din Öğretimi”, ed. Şaban Karaköse, *Etkili Din Öğretimi*, TİDEF Yayınları, İstanbul 2010, ss. 66-67; Abdülkerim Bahadır, “Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında TV Yayınlarının Olumsuz Etkileri”, *SÜİFD*, S. 20, Konya 2005, ss. 40, 42-44, 51-52, 61-62.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN BULGULARIN ANALİZ VE YORUMU

Çalışmanın teorik temellerini oluşturan birinci bölümden sonra, burada araştırmamızın uygulamalı kısmında elde edilen bulguların çözümlenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu çerçevede öncelikle ankete katılan 407 deneye ait kişisel bilgilere, sonra da dînî kimliğin oluşumunda etkili unsurlarla, deneklerin konuya ilişkin olumlu/olumsuz hatıralarına yer verilecektir.

I. ANKETE KATILAN DENEKLERLE İLGİLİ KİŞİSEL BİLGİLER

Bu başlık altında, anketimize katılan deneklerin ‘cinsiyet’, ‘yaş’, ‘öğrenim durumu’, ‘meslek’, ‘yaşanılan yer’, ‘anne ve babalarının öğrenim durumu’ ve ‘anne ve babalarının meslekleri’ gibi özellikler açısından durumları incelenecektir.

A. Cinsiyet Durumu

Ankete katılan kişilerin cinsiyete göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Cinsiyetlerine Göre Dağılım

Cinsiyetiniz?	Sayı	%
Erkek	163	40
Kadın	244	60
TOPLAM	407	100

Tablodan da izlenebileceği gibi ankete katılan deneklerin %40’ı erkek, %60’ı kadındır. Deneklerin, cinsiyete göre dağılımında kadınların oranının yüksek olmasının özel bir nedeni olmayıp bu durum sadece kadın deneklerin anketimize daha fazla ilgi göstermesi ve anket formunu doldurup bize iade etme konusunda daha duyarlı davranmasıyla ilgilidir.

Daha fazla veri sunacağı düşünülerek kadınların anket formlarında bir azaltma yapılmamış, tam olarak doldurulan anket formlarının hepsi değerlendirmeye alınmıştır.

B. Yaş Durumu

Ankete katılan deneklerin yaş durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Yaş Gruplarına Göre Dağılım

Yaşınız?	Sayı	%
15-20	165	40,5
21-25	91	22,4
26-30	46	11,3
31-40	61	15
41-60	41	10,1
60 ve üzeri	3	0,7
TOPLAM	407	100

Görüldüğü gibi ankete katılan deneklerin en büyük kısmını 15-20 yaş arasındaki kişiler oluşturmaktadır (%41).

Bunu, yaklaşık %22'lik bir oranla 21-25 yaş arasında olanlar, %11'lik oranla 26-30 yaş arasında olanlar, %15'lik bir oranla 31-40 yaşında olanlar ve %10'luk bir oranla da 41-60 yaş grubunda olanlar oluşturmaktadır. 60 yaş üzeri olanların oranı ise çok düşüktür.

Bu tabloya göre deneklerin yaklaşık %75'ini 30 yaş altındaki gençler oluşturmaktadır. Bu durum, deneklerin çocukluk hatıralarının taze olduğunu, bir başka deyişle güncelliğini koruduğunu ve benzerlerinin halen yaşıyor olabileceğini göstermektedir. Bu da veri değeri açısından olumlu bir ayrıntı olarak düşünülebilir.

C. Öğrenim Durumu

Ankete katılan deneklerin öğrenim durumları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Mezun Oldukları Son Okula Göre Dağılımı

Öğrenim durumunuz?	Sayı	%
İlkokul	63	15,5
Ortaokul	71	17,4
Lise	170	41,8
Ön lisans	26	6,4
Lisans	66	16,2
Lisansüstü	11	2,7
TOPLAM	407	100

Ankete katılan deneklerin öğrenim durumlarına bakıldığında en yüksek oranı 'lise' mezunlarının oluşturduğu görülmektedir (%42).

Bunu sırasıyla 'ortaokul' (%17), 'lisans' (%16), 'ilkokul' (%16), 'ön lisans' (%6) ve 'lisansüstü' (%3) mezunları izlemektedir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki kendini lise mezunu olarak ifade edenlerin çoğu, üniversiteye devam ettikleri için, bir başka deyişle henüz üniversiteden mezun olmadıkları için lise mezunu sayılmaktadır.

Görüldüğü gibi anketimize her yaş ve öğrenim düzeyinden deneklere yer verilmektedir. Bu da araştırmamızda incelediğimiz dînî kimlik oluşturma sürecinde her düzeyden kişinin hatıralarına yer verileceği anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan araştırmamıza katılanların yaklaşık %67'sinin 'lise' ve üzeri eğitim düzeyine sahip olması, anket sorularının doğru algılanması, cevaplanması ve deneklerin kendilerini ifade edebilmeleri açısından önemli bir özellik olarak düşünülebilir.

D. Meslek Durumu

Ankete katılan deneklerin meslek durumları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Deneklerin Mesleklerine Göre Dağılımı

Mesleğiniz?	Sayı	%
Öğrenci	231	56,8
Eğitimci	40	9,9
Din görevlisi	22	5,3
Memur	26	6,4
Serbest meslek	16	3,9
Ev hanımı	72	17,7
TOPLAM	407	100

Tablodan izlenebileceği gibi deneklerin yaklaşık olarak %57’si öğrencilerden oluşmaktadır. Bunu sırasıyla ev hanımları (%18), eğitimciler (%10), memurlar (%6), din görevlileri (%5) ve serbest meslek sahipleri (%4) izlemektedir.

E. Yaşanılan Yer

Deneklerin yaşadığı yer Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Deneklerin Yaşadığı Yere Göre Dağılımları

Yaşanılan yer?	Sayı	%
Büyükşehir	90	22,1
İl	202	49,6
İlçe	66	16,2
Belde	10	2,5
Köy	39	9,6
TOPLAM	407	100

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi deneklerin yaklaşık yarısı il merkezinde yaşayanlardan oluşmaktadır (%50). Büyükşehirde yaşayanların oranı %22, ilçe merkezinde yaşayanların oranı %16, köy ve belde de yaşayanların oranı ise %12 civarındadır.

Burada katılımcıların çok büyük bir kısmının büyükşehir, il ve ilçelerde yaşıyor olması, onların büyük bir kısmının üniversitede okumakta olan öğrenci olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bunların bir kısmının ailelerinin belde ve köylerde yaşadığı düşünülürse, yukarıdaki tablodaki dağılım belde ve köyler lehine bir miktar farklılaşacaktır.

F. Annelerin Öğrenim Durumu

Ankete katılan deneklerin annelerinin öğrenim durumları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 6: Deneklerin Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımları

Annelerin öğrenim durumu?	Sayı	%
Okuryazar değil	86	21,1
İlkokul mezunu	247	60,7
Ortaokul mezunu	36	8,8
Lise mezunu	26	6,4
Üniversite	12	2,9
TOPLAM	407	100

Buna göre araştırmaya katılan deneklerin annelerinin büyük çoğunluğu ‘ilkokul’ mezunudur (%61). Bunu sırasıyla ‘okur-yazar’ olmayanlar (%21), ‘ortaokul’ mezunları (%9), ‘lise’ mezunları (%6) ve üniversite mezunları (%3) izlemektedir.

Görüldüğü gibi deneklerin annelerinin tahsil düzeyleri düşüktür. Lise ve sonrası öğrenim düzeyine sahip annelerin oranı ancak %9 civarındadır. %81’inin

öğrenimi ‘ortaokul’ ve daha aşağı düzeydedir. Okur-yazar olmayanlar ise azımsanmayacak oradadır (%21).

Türkiye İstatistik Kurumu 2010 yılı verilerine göre ülkemizde cinsiyete göre dağılımda kadınların yaklaşık %14’ü okuma yazma bilmemektedir. Keza yaklaşık olarak %40’ı ilkokul, %12’si ortaokul, %14’ü lise, %8’si üniversite, %1’i lisansüstü mezundur. Diğerlerinin %7’sini herhangi bir öğretim kurumundan mezun olmayanlar, %4’ünü ise öğrenim durumu bilinmeyenler oluşturmaktadır.¹⁰⁸

Görüldüğü gibi, bizim araştırmamıza katılanların annelerin öğrenim durumu, bu konuda kadınların Türkiye ortalamasına göre daha düşüktür.

G. Babaların Öğrenim Durumu

Deneklerin babalarının öğrenim durumları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 7: Deneklerin Babalarının Öğrenim Durumuna Göre Dağılımları

Babanızın öğrenim durumu?	Sayı	%
Okuryazar değil	25	6,1
İlkokul mezunu	199	48,9
Ortaokul mezunu	60	14,8
Lise mezunu	61	15
Üniversite	62	15,2
TOPLAM	407	100

Yukarıdaki tablodan da izlenebileceği gibi araştırmaya katılan deneklerin babalarının yaklaşık olarak yarısı (%49) ‘ilkokul’ mezundur. Bunu sırasıyla ‘üniversite’ (%15), ‘lise’ (%15) ve ‘ortaokul’ (%15) mezunları izlemektedir. En az oranı ise ‘okur-yazar’ olmayanlar (%6) oluşturmaktadır.

Babaların öğrenim düzeyi, ülke genelindeki istatistiklere paralel olarak annelerden daha yüksektir. Buna karşılık ‘lise’ ve daha yukarı öğrenim durumuna

¹⁰⁸ http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=41&ust_id=11/26.09.2011

sahip olanların oranı ancak %30 civarındadır. Okur-yazar olmayanların oranı da günümüz şartları açısından az değildir (%6).

Türkiye İstatistik Kurumu 2010 yılı verilerine göre ülkemizde cinsiyete göre dağılımda erkeklerin yaklaşık %3'ü okuma yazma bilmemektedir. Buna karşılık yaklaşık olarak %33'ü ilkokul, %20'si ortaokul, %21'i lise, %12'si üniversite, %1,3'ü lisansüstü mezundur. Diğerlerinin %4'ünü herhangi bir öğretim kurumundan mezun olmayanlar, %5,7'sini ise öğrenim durumu bilinmeyenler oluşturmaktadır.¹⁰⁹

Görüldüğü gibi, bizim araştırmamıza katılanların babalarının öğrenim durumu, bu konuda erkeklerin Türkiye ortalamasına göre biraz farklıdır. Bizim araştırmamıza katılanların babalarından ilkokul mezunu olanların oranı Türkiye ortalamasına göre belirgin bir biçimde daha fazla, okuma yazma bilmeyenler ile üniversite mezunu olanların oranı ise biraz daha yüksek iken, orta ve lise mezunu olanlar biraz daha düşüktür.

H. Annelerin Mesleği

Deneklerin annelerinin mesleği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8: Öğrencilerin Annelerinin Mesleğine Göre Dağılımları

Annenizin mesleği?	Sayı	%
Ev hanımı	380	93,4
Öğretmen	9	2,2
Serbest meslek	13	3,2
Memur	5	1,2
TOPLAM	407	100

¹⁰⁹ http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=41&ust_id=11/26.09.2011

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi deneklerin annelerinin yaklaşık %93'ü ev hanımıdır. Geriye kalan küçük bir oranı ise sırasıyla; 'serbest meslek' sahipleri, 'öğretmenler' ve 'memurlar' oluşturmaktadır.

İ. Babaların Mesleği

Ankete katılan deneklerin babalarının mesleği ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Deneklerin Babalarının Mesleğine Göre Dağılımları

Babanızın mesleği?	Sayı	%
Serbest meslek	228	56
Din görevlisi	25	6,1
Öğretmen	19	4,7
Memur	34	8,4
Emekli	101	24,8
TOPLAM	407	100

Araştırmamıza katılanların babalarının %56'sı 'serbest meslek' sahibi, yaklaşık %25'i emekli, %19'u ise 'memur', 'din görevlisi' ve 'öğretmen'dir.

Buraya kadar elde edilen verileri genel olarak yorumlamak gerekirse, araştırmamıza denek olarak katılanların ağırlıklı bölümünü cinsiyete göre dağılımda 'kadınlar', yaş dağılımına göre '25 yaş altı gençler', öğrenim durumuna göre 'üniversiteye devam etmekte olan lise mezunları', mesleki dağılıma göre 'öğrenciler', yaşadıkları yere göre ise 'il merkezlerinde olanlar' oluşturmaktadır.

Deneklerin anne-babalarının durumuna bakıldığında ise babaların öğrenim düzeyleri biraz daha yüksek olmakla birlikte her ikisinin de çoğunlukla 'ilkokul mezunu' oldukları, mesleki açıdan da annelerin daha çok 'ev hanımı', babaların ise 'serbest meslek sahibi' oldukları görülmektedir.

Araştırmamıza katılanları toplumsal statü açısından değerlendirdiğimizde büyük çoğunluğunun sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan orta sınıfa mensup çevrelerden geldiklerini söyleyebiliriz.

Buna karşılık araştırmamıza katılan deneklerin kendileri, daha çok üniversite öğrencisi olarak sosyo-kültürel açıdan ailelerinden daha iyi bir durumda olduğu görülmektedir.

II. DİNİ KİMLİĞİN OLUŞUMUNU ETKİLEYEN UNSURLAR VE KONUYA İLİŞKİN HATIRALAR

Çocuğun dînî duygu ve düşünce gelişimine bakıldığında iki temel faktörün etkili olduğu görülür: a) İç faktörler b) Dış faktörler.

İç faktörler; doğal kabiliyet ve ruhi hazırlık, bağlanma, sığınma, güvenme ihtiyaçları, merak ve zihni arayış vb. gibi içsel uyarıcılardır.

Dış faktörler ise; başta anne baba ve diğer aile bireyleri olmak üzere, arkadaşlar, komşular, okul, cami, iletişim araçları vb. gibi çevresel etkenlerdir.¹¹⁰

Bu başlık altında, bireyin dînî kimliğinin oluşumunda etkili olan unsurlar ve bunların etki oranları belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu bağlamda araştırmamıza katılanların, yetiştikleri çevredeki dînî atmosfer, anne ve babalarının dindarlık düzeyleri, aile ve yakın çevredeki yetişkinlerin din eğitimi verirken veya dînî sorumlulukları yerine getirmeye yönlendirirken sergiledikleri tutumlar, çocuklukta yaşanan dinle ilgili olumlu/olumsuz hatıralar ve bunların denekler üzerindeki izleri, günümüze yansımaları, bir başka deyişle dînî kimliğe ve dindarlık düzeyine etkileri araştırılacaktır.

A. Çocukluk Döneminde Dînî Kimliği Etkileyen Unsurlar

Bu başlık altında, deneklerin dînî kimliklerinin oluşumunda etkili olan unsurlar, etki oranına ve önem sırasına göre belirlenmeye çalışılacaktır.

---

¹¹⁰ Dam, *age*, s. 52.

Araştırmamıza katılanların, dînî kimliklerinin oluşumunda kendileri üzerinde en etkili olan faktörlerle ilgili düşünceleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10: Çocukluk Döneminde Dînî Kimliği Etkileyen Unsurlar

Dînî kimliğinizin oluşumunda en etkili faktör hangisidir?	1. SIRA		2. SIRA		3. SIRA		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Aile	333	81,8	34	8,4	21	5,2	388	95,4
Din Görevlisi	26	6,4	163	40	53	13	242	59,4
Okul	24	5,9	59	14,5	95	23,3	178	43,7
Arkadaş	13	3,2	59	14,5	99	24,3	171	42
Medya	1	0,2	15	3,7	5	1,1	21	5
Başka	5	1,2	11	2,7	13	3,2	29	7,1

“Çocuklukta dînî kimliğinizin oluşmasında aşağıdakilerden en çok hangileri etkili oldu? (En çok etkileyenden başlayarak üç tanesini 1, 2, 3 şeklinde sıralayınız.)” şeklindeki sorumuza verdikleri cevaplara göre, ankete katılanların büyük çoğunluğu, dînî kimliğin oluşumunda birinci sırada ‘aile’nin etkili olduğunu bildirmişlerdir.

Dînî kimliğin oluşumunda birinci sırada ‘aile’yi etkili görenlerin oranı yaklaşık olarak %82 civarındadır. Bunu sırasıyla; ‘Din görevlisi’ (%6), ‘okul’ (%6), ‘arkadaş’ (%3) ve ‘medya’ (%0,2) izlemektedir. Bu veriler içerisinde din görevlisi ve okulu, aileden daha etkili olarak birinci sırada görenlerin oluşu, bu kişilerin ailelerinde dînî hayatın zayıf olabileceği ihtimaliyle açıklanabilir.

Din görevlilerinin etkisi daha çok Yaz Kur’an Kursları, Okulun etkisi ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenleri aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Dînî kimliğin oluşumunda etkili faktörleri ilk üç sırada yer almasına göre değerlendirdiğimizde ise; ‘Aile’ yine ilk sırada yer almakta ve aileyi ilk üç sırada görenlerin genel toplama oranı yaklaşık olarak %95’dir. Bunu %59 ile ‘din görevlileri’, %44 ile ‘okul’ ve %5 ile ‘medya’ izlemektedir.

İlk üç sırada ‘Başka’ seçeneğini işaretleyen yaklaşık %7’lik denek grubu ise buraya; ‘kendi düşüncelerim’, ‘dindar cemaatler’, ‘sohbetler’, ‘yurtlar’, ‘kurslar’ ve ‘tasavvuf musikisi’ gibi açıklamalar yazmışlardır.

Yukarıdaki veriler birlikte değerlendirildiğinde görülmektedir ki, dînî kimliğin oluşumunda en etkili faktör ‘aile’dir. Bu sonuç, oranlar farklılık gösterse de netice bakımından pek çok araştırmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Yani konuyla ilgili karşılaştığımız araştırma sonuçların hepsinde, dînî kimliğin oluşumunda birinci derecede etkin olan unsur, ‘aile’ olmuştur.

Mesela yukarıda işaret edilen Türkiye İstatistik Kurumu’nun Aile Yapısı Araştırmasında da ‘*dînî bilgilerin edinilme kaynakları*’ en yüksek olarak %56 ile ‘aile ve yakın akrabalar’ çıkmıştır.¹¹¹

Yine, Bursa evreninde yapılmış bir araştırmada ‘*dînî inançların oluşmasında ve ibadet eğitiminde katkısı olan kişiler*’ içerisinde en yüksek oran yaklaşık %57 ile ‘anne-baba’ olmuştur.¹¹²

Bu sonuçlar, ailenin dînî kimliğin oluşumundaki öneminin ve sorumluluğunun büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Ancak, *acaba aileler bu sorumluluğun farkında mı? Veya ne kadarı bu sorumluluğu yerine getirebiliyor? Bu sorumluluğu yerine getirdiğini düşünenler çocukların gelişim özelliklerine uygun ve doğru bir din eğitimi verebiliyor mu?*

Bu sorulara, sağlıklı cevap verebilecek istatistikî verilere sahip değiliz. Biz, araştırmamız esnasında literatürde ulaştığımız ilginç hatıralardan, anketimize katılanların açık uçlu sorularımıza verdikleri cevaplardan ve yaşanmış hatıralardan yola çıkarak konuya ilişkin bazı tespitler yapmaya çalışacağız.

---

¹¹¹http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=aileyapi1.RDF&p_kod1=6&p_kod2=38&desformat=html&ENVID=aileyapi/26.09.2011.

¹¹² Sağlam, *age*, ss. 69-70.

B. Çocuklukta Ailenin ve Çevrenin Dînî Yaşantısı

Aile, kişiyi toplumsal hayata hazırlayan bir okuldur. Çocuklar sevgiyi, saygıyı önce aile içerisinde görür ve yaşarlar. Doğruluk, dürüstlük, şefkat ve merhamet gibi güzel duyguları aile içinde kazanırlar. Aile yuvası, çocuk için temel eğitimin alındığı bir okuldur. Çocuk aileden gördüklerini ve öğrendiklerini ömür boyunca hafızasından silemez. İşte bu gerçeklerden ötürüdür ki insanı insan yapan ilk ocak, aile ocağıdır.¹¹³

Aile ortamı çocuğun psikolojik ve sosyal gelişimine olduğu kadar onun dînî gelişimine de olumlu veya olumsuz olarak etki etmektedir.

Din duygusunun ortaya çıkması için duygusal bir ortama ihtiyaç vardır. Bu anlamda duyguların en yoğunlukla yaşandığı ortam ‘aile’dir. Çocuğa karşı ana babada oluşan sevgi, bu ortamı daha da yoğunlaştırır.¹¹⁴

Dînî kimliğin oluşumunda çocukluk yıllarında aileden başlamak üzere yakın çevrede gözlemlenebilen yaşantılar, tecrübeler son derece önemlidir. İnsan, pek çok şeyi çocukluğunda yetişkinlerin tutum ve davranışlarını izleyerek, taklit ederek öğrenir. İnsanın görmediği, yaşamadığı şeyleri öğrenmesi kolay değildir. Bu bakımdan çocuklukta çevresinde canlı bir dînî hayat olan kişiyle, böyle bir imkâna sahip olmayanların dînî gelişimleri aynı olmayacaktır.

Bu bağlamda araştırmamızda deneklerin çocukluklarında aile ve diğer sosyal çevrelerindeki dînî potansiyeli öğrenmek ve bunu bazı değişkenlerle mukayese etmek istedik.

Bu amaçla deneklere sorduğumuz ilk soru; ‘*Çocukluğunuzda aileniz başta olmak üzere çevrenizde dînî hayat nasıldı?*’ olmuş ve bu konuda elde edilen veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

¹¹³ Kemalettin Erdil, *Aile Okulu*, TDV Yayınları, Ankara 1991, s. 19.

¹¹⁴ Dodurgalı, *age*, s. 89.

Tablo 11: Deneklerin Çocuklukta Ailesinin ve Yakın Çevresinin Dînî Hayat Durumu

Çocukluğunuzda aileniz başta olmak üzere çevrenizde dînî hayat nasıldı?	Sayı	%
Çok yoğundu	60	14,7
Normaldi	319	78,4
Çok azdı	25	6,1
Hiç yoktu	3	0,7
TOPLAM	407	100

Tabloda da görüldüğü gibi ankete katılan deneklere sorulan; ‘Çocukluğunuzda aileniz başta olmak üzere çevrenizde dînî hayat nasıldı?’ sorusuna deneklerin yaklaşık %78’i ‘normaldi’ demiştir.

Bunu, yaklaşık olarak %15 ile ‘çok yoğundu’ diyenler, %6 ile ‘çok azdı’ diyenler ve %1 ile de ‘hiç yoktu’ diyenler izlemiştir.

Buna göre, araştırmamıza katılan deneklerin yaklaşık %93’ü çocukluğunu dînî hayatın canlı olduğu bir muhitte geçirmiştir. Dînî hayatın zayıf ya da hiç olmadığı çevrelerde yetişenlerin oranı ise %7 civarındadır.

Bu verilerin daha anlamlı olabilmesi için, deneklerin çocukken çevrelerindeki dînî hayatın bugünkü hallerinde dînî sorumlulukları yerine getirme konusuna bir başka deyişle dindarlık düzeylerine etkilerini belirlemeye çalıştık.

Bunun için uyguladığımız Chi Square Testi sonucunda, katılımcılarımızın çocuklukta yaşadıkları çevredeki dînî hayatın yoğunluk düzeyi ile şu andaki dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. [χ^2 :168,398;p (0,000)<0.05]¹¹⁵ Verilerin detay analizleri de ortaya koymuştur ki, çocukluğu dînî hayatın yoğun olduğu çevrelerde geçenlerin bugünkü dindarlık düzeyi de o oranda yüksektir.

¹¹⁵ Bk. EK 1: Çapraz Tablolar, Tablo 2.

Buna göre, çocukluklarında çevrelerindeki dînî hayat yoğun olanlar kendilerini şu anda daha dindar bir kimlikle tanımlarken, çevrelerindeki dînî hayat daha az ya da hiç olmayanlar kendilerini daha zayıf bir dînî kimlikle tanımlamaktadırlar.

Başka araştırma sonuçlarında da ebeveynin dînî prensipleri yaşayıp yaşamaması yani dindarlık durumu ile çocuğa yapılan teşvik ya da bu konuda ilgisizliğin çocuk üzerinde etkili olması arasında istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dini prensipleri yaşayanların, çocuklar üzerindeki etkileri ve dini hayata teşvikleri ‘olumlu’ sonuçlar verirken, dini prensipleri yaşamayan veya bu hususta ilgisiz kalanlar çocukları üzerinde ‘olumlu’ etki bırakmamaktadır.¹¹⁶

Bu açıklamalardan sonra aşağıda somut hatıralar üzerinden de bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Bizim araştırmamızda elde ettiğimiz konuyla ilgili hatıralara geçmeden önce, Yahya Kemal’in ‘Aziz İstanbul’ adlı eserinde ‘*Ezansız Semtler*’ başlığı altında yazdığı şu yazıyı ve hatırayı bu bölümde sunmanın yararlı olacağını düşünüyoruz:

Kendi kendime diyorum ki: **Şişli, Kadıköy, Moda** gibi semtlerde doğan, büyüyen, oynayan Türk çocukları milliyetlerinden tam bir derecede nasip alabiliyorlar mı? **O semtlerde ki minareler görülmez, ezanlar işitilmez, Ramazan ve kandil günleri hissedilmez.** Çocuklar müslümanlığın çocukluk rüyasını nasıl görürler?

İşte bu rüya, çocukluk dediğimiz bu müslüman rüyasıdır ki bizi henüz bir millet halinde tutuyor. Bugünkü Türk babaları, havası ve toprağı müslümanlık rüyası ile dolu semtlerde doğdular, **doğarken kulaklarına ezan okundu, evlerinin odalarında namaza durmuş ihtiyar nineler gördüler, mübarek günlerin akşamları bir minderin köşesinden okunan Kur'an'ın sesini işittiler; bir raf üzerinde duran Kitâbullâh'ı indirdiler, küçücük elleriyle açtılar, gülyâğı gibi bir ruh olan sarı sayfelerini kokladılar. İlk ders olarak Besmele'yi öğrendiler; kandil günlerinin kandilleri**

---

¹¹⁶ Mehmet Emin Ay, “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul 1994, ss. 169-170.

yanarken, ramazanların, bayramların topları atılırken sevindiler. Bayram namazlarına babalarının yanında gittiler, camiler içinde şafak sökerken Tekbir'leri dinlediler, dinin böyle bir merhalesinden geçtiler hayata girdiler. Türk oldular.

Bugünün çocukları büyük bir ekseriyetle yine müslüman semtlerde doğuyorlar, büyüyorlar, eskisi kadar derin bir tahassüs ile değilse bile yine müslümanlığı hissediyorlar. Fakat fazla medenileşen üst tabakanın çocukları ezansız yeni semtlerde alafranga terbiye ile yetişirken Türk çocukluğunun güzel rüyasını göremiyorlar. Bu çocukların sütü çok temiz, hilkatleri çok metin olmalı ki, ileride alafranga hayat Türklüğü büsbütün sardıktan sonra milliyetlerine bağlı kalabilsinler, yoksa ne muhit ne yeni yaşayış, ne semt, hiçbir şey bu yavrulara Türklüğü hissettirmez.

Ah! Büyük cedlerimiz! Onlar da Galata, Beyoğlu gibi Frenk semtlerinde yerleşirlerdi, fakat yerleştikleri **mahallede müslümanlığın nuru belirir, beş vakitte ezan işitilir, asmalı minare, gölgeli mescit peydâ olur; sokak köşesinde bir türbenin kandili uyanır, hâsılı o toprağın o köşesi imana gelirdi;** Beyoğlu'nu ve Galata'yı saran yeni yapıların yığını arasında o mescitlerden, o türbelerden bir ikisi kaldı da gördük ki cedlerimiz o kefere Frenk mahallelerinin toprağına böyle nüfuz ederlerdi. Biz bugünün Türkleri bilâkis Şişli, Nişantaşı, Kadıköy, Moda gibi küçücük bir şehri andıran yerlere yerleştik, fakat o yerler müslüman ruhundan ârî, çorak ve kurudur.

Bir Üsküdar'a bakınız bir de Kadıköyü'ne, Üsküdar'ın yanında Kadıköy Tatavla'yı* andırır. Eski Türklerin ruhları ile yeni Türklerin ruhları arasındaki farkı anlamak isterseniz bu son asırda peydâ olan semtlerle İstanbul içlerini mukayese ediniz. Medenileştikçe müslümanlıktan çıktığımızı tabii ve hoş gören eblehler uzağa değil Balkan devletlerinin şehirlerine kadar gitsinler. Görürler ki baştan başa yenileşen o şehirlerin her tarafından çan kuleleri yükselir, pazar ve yortu günleri çan sesleri işitilir. Manzara halkın dinini ve

---

* Bugünkü Kurtuluş Senti.

milliyetini hatırlatır. O şehirler bizim yeni semtlerimiz gibi milli ruhtan ârî değildirler. Artık Türk milletinin ruhu bir rayiha gibi uçtu mu? Hayır, büyük kütlede yine o ruh var fakat **biz son nesil bir sürü gibi büyük kafileden uzaklaştık, kaybolduk, fakat daha uzağa gitmeyeceğiz, döneceğiz, tekrar büyük kabileye iltihâk edeceğiz, yeni tarzda yaşayışla cedlerimizin diyanetini mezcedip, bizi bu çoraklıktan, bu karanlıktan, bu ufûnetten kurtaracak mürşitler, şairler, edipler, hatipler yetişmedi fakat gayet tabii bir revişle büyük kabileye kendi kendimize döneceğiz.**

Dinsizliğin, kayıtsızlığın aksülâmeli başladı bile. Çocukluktan beri diyanet yolundan ayrılmamış olan kardeşlerimiz bizim gibi rücû hislerini itiraf edenlere henüz inanmıyorlar. Onlara tamamıyla iltica edeceğimiz zaman da bizi birden tanıyamayacaklar. Çünkü onlardan çok ayrı, çok uzak düştük.

Dört sene evvel Büyükada'da oturuyordum, bayramda bayram namazına gitmeye niyetlendim, fakat Frenk hayatının gecesinde sabah namazına kalkılır mı? Sabah erken uyanamamak korkusu ile o gece hiç uyumadım. Vakit gelince abdest aldım. Büyükada'nın mahalle içindeki sâkit yollarından kendi başıma camiye doğru gittim. Vâiz kürsüde vaaz ediyordu. Ben kapıdan girince bütün cemaatin gözleri bana çevrildi. Beni daha doğrusu bizim nesilden benim gibi birini, camide gördüklerine şaşıyorlardı. Orada o saatte toplanan ümmet-i Muhammed, içine bir yabancıнын geldiğini zannediyordu. Ben içim hüzünle dolu yavaş yavaş gittim. Vaazı diz çöküp dinleyen iki hamalın arasına oturdum. Kardeşlerim müslümanlar bütün cemaatin arasında yalnız benim vücudumu hissediyorlardı. Ben de onların bu nazarlarını hissediyordum. Vaazdan sonra namazda ve hutbede onların içine karışıp Muhammed sesi kulağıma geldiği zaman gözlerim yaşla doldu. Onlarla kendimi yek-dil, yekvücut olarak gördüm. O sabah, o müslümanlığa az âşinâ Büyükada'nın o küçücük camii içinde, şafakta aynı milletin ruhlu bir cemaati idik.

Namazdan çıkarken, kapıda âyândan Reşid Akif Paşa durdu. Bayramlaşmayı unutarak elimi tuttu: 'Bu bayram namazında iki defa mes'ûdum hamdolsun sizlerden birini kendi başına camiye gelmiş

gördüm! Berhudar ol oğlum, gözlerimi kapamadan evvel bunu görmek beni müteselli etti!' dedi.

Hem geldiğimi hem de bayramımı tebrik etti. Yanındaki eski adamlar da onun gibi tebrik ettiler. Bu basit hadiseden pek samimi olarak mahzuzdular. O sabah gönlüm her zamandan fazla açıldı.

Biz ki minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık, biz böyle bir sabah namazında anne millete tekrar dönebiliriz. Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, Frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları dönecekleri yeri hatırlayamayacaklar!¹¹⁷

Yahya Kemal bu yazısında, çocuklukta yaşanan muhitin, bireyin kimlik ve kişiliğine etkisini vurgulamış, bu etkinin hayat boyu devam edecek önemine dikkat çekmiştir. Burada muhitten anlaşılan sadece aile değil, bütün bir sosyal çevredir; ildir, ilçedir, semttir, mahalledir ve bilhassa dînî ve manevî değerler dünyasıdır.

Konumuzla ilgili bu önemli yazıdan sonra şimdi de bizim araştırmamıza katılanların, çocukluk dönemlerinde aile ve yakın çevrelerindeki dînî hayatla ilgili hatıralarına ve bunların kendileri üzerindeki etkilerine yer verilecektir:

Araştırmamıza katılanlardan bugün 25 yaşında olan bir öğretmen hanım şunları anlatmıştır:

Çocukluğumda evimizde Kur'an okunur, namaz kılınır, kandil geceleri özenle kutlanırdı. Kandillerde en güzel kıyafetlerimizi giyer, akşam camiye gider eve gelince de tüm aile bir arada kandilleşip ardından Kur'an okur, ibadet yapardık.

Küçüklükten itibaren aile içinde yaşanan dînî hayatın, çocuğun bilinçaltında ne denli kalıcı izler bıraktığını bugün çok daha iyi anlıyorum.

---

¹¹⁷ Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, 3. bs, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1974, ss. 121-124.

Görüldüğü gibi, çocuklar aile içindeki dînî hayattan çok etkilenmektedir. Araştırmamıza katılan yukarıdaki hatıranın sahibi öğretmen de çocukluğunda evdeki dînî hayatın, kendi üzerindeki olumlu etkisine dikkat çekmiştir.

Aile içindeki büyüklerin, çocukların dînî kimliği üzerinde etkili olduğuna değinmiştik. Aile büyükleri derken burada daha çok büyükanne ve büyükbabalar kastedilmektedir. Bu konuda anketlerimize yazılan hatıralardan bazıları şöyledir:

Bugün 42 yaşında olan bir sekreter hanım şunları yazmıştır:

Dedem Kur'an ehli bir insandı. Akşamları bizimle birlikte amcamları ve halalarımı da toplar Kur'an okurdu. Dedemi dinler ve takip ederdik. Ben de için için duygulanır, Kur'an'ı öğrenmek ve dedeme okumak için büyük çaba gösterirdim. **Kur'an okumaya geçince dedem bana çok güzel bir Kur'an hediye etti.** O gün bugündür okumaya devam ediyorum.

Çocukluğunda dedesi ve akrabalarıyla birlikte yaşadığı dînî atmosferden duygusal olarak etkilenen bu hanım bu etkiyi hala üzerinde taşımaktadır. Özellikle burada, çocuklukta alınan kalıcı ve anlamlı bir armağanın hayat boyu ne kadar etkili olduğu görülmektedir.

Yine, dedesinin dînî hayatından etkilenen 35 yaşında ortaokul mezunu bir hanım da şunları nakletmiştir:

Dînî kimliğimi olumlu etkileyen en önemli kişi dedemdir. **Dedem, her türlü olumsuz şartlarda bile namazını aksatmaz mutlaka kılardı.** İlerlemiş yaşına rağmen beş vakit namazını camide kılardı. Sabah namazını dahi el feneriyle engebeli yollarda olsa kaçırmamak ve cemaatle kılmak için camiye giderdi.

95 yaşında büyük bir unutkanlık sorunu yaşamasına ve bütün geçmişini unutmasına rağmen namazını hiç unutmaması beni çok etkilemişti.

Hafızlık yapmam konusunda beni çok teşvik etti ve destekledi. 'Kızım sen hafızlığını yap, ne istersen iste benden' derdi.

Hatıra sahibi hanım burada, dedesinin namaza olan bağlılığından oldukça etkilenmiştir. Dedenin ilerlemiş yaşına ve pek çok şeyi unutmasına rağmen

namazında hiç gevşeklik göstermemesi ve onu unutmaması, çocuğun namazın önemli ve ciddi bir iş olduğunu fark etmesini sağlamıştır. Görüldüğü gibi, önemli olan çocuklara namazın çok önemli bir ibadet olduğunu uzun uzun anlatmak değil, bunu yaşayarak göstermektir. Çünkü çocuk için etkili ve kalıcı olan yaşayarak verilen mesajlardır.

Benzer bir hatıra da bugün 25 yaşındaki bir Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenine aittir:

Dedem, hayatı boyunca Kur'an'a çok değer verir, onu okumaya ayrı bir özen gösterirdi. Her fırsatta Kur'an okuduğu gibi, öğrenmek isteyenlere de vakit ayırır onunla meşgul olurdu. Ben dâhil evdeki herkese Kur'an okumayı öğretmişti. Ramazanda devamlı camilere mukabele dinlemeye giderdi. **Kur'an okuyan kişileri çok sever, özellikle hafızlara, yaşları ne olursa olsun ayrı bir hürmet gösterir ve hizmet ederdi.**

Yaşı oldukça ilerlemişti. Yatağa mahkûm oldu. Dili de durmuştu. Artık **hiçbir dünya kelamı konuşamıyordu.** Ömrünün son zamanlarında da onu mutlu eden tek şey Kur'an'dı. Kendini ziyarete gelenlerle hiç konuşamaz sadece işaret diliyle anlaşmaya çalışır ve ağlardı. Buna karşın kendisine; **'Haydi Seyit amca bir Kur'an oku' denilince gözleri parlar, dünya kelamı edemeyen dedemin durmuş olan dili çözülür ve Kur'an'ı tecvidiyle birlikte kusursuz bir biçimde okurdu.**

Onun bu halini gördükçe, dedeme olan sevgim ve saygım artar, ben de Kur'an'la dedeminkine benzer bir dostluk içinde olmayı isterdim. Bu konuda kendi kendime de söz vermiştim. Bugün Kur'an'ı her elime aldığımda dedemin o hali gözümün önüne gelir, duyulanırım. Kur'an'la bir insanın ne kadar samimi bir dost olabileceğini dedemde görmüştüm. Allah rahmet eylesin.

Dikkat edilirse bu hatıradaki da yine söze, bilgiye dayalı bir öğretim, anlatım yoktur. Onun yerine yaşayarak örnek olma ve doğallık vardır. Çocuk sadece izlemekte ve modellemeye çalışmaktadır.

Dedesinin dînî hayatından çok etkilenmiş 34 yaşında üniversite mezunu bir erkek katılımcımız da şöyle bir hatırasını nakletmiştir:

Dedemin ilkokul çağlarımızda **masallaşmış şekilde anlattığı Kur'an ayetleri ve dînî hikâyelerin dînî kimliğimde olumlu etkileri olmuştur.** Ebabel kuşları ile fillerin hikâyesinin gözümüzde fantastik bir film gibi canlanması, zor durumlarda Allah'ın yanımızda olduğunu ve onun her şeye gücünün yeteceğini bilmemiz, şüphesiz o zamandan inancımıza atılan bir temelin ilk taşlarıdır.

Burada çocuğun etkilenmesinde, dedenin Kur'an'dan çocuğun ilgisini çekecek kıssaları seçmesi ve hikâye formunda sunuşunun rolü büyüktür. Bu yaklaşım çocuğun somut düşünce dünyasında Allah'ın gücünü, kudretini anlatmakta olumlu sonuç vermiştir.

Çocukluk döneminde dînî kimliğin oluşmasında ailenin etkisi kadar çevrenin etkisi de oldukça fazladır. Nitekim araştırmamızda bunu destekleyecek birçok hatıra bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Bugün, 28 yaşında olan bir hanım öğretmen şunları anlatmıştır:

Yan komşumuz ben 5 yaşındayken bana Kur'an'ı Kerim okumayı öğretmişti. **Annem çalıştığı için bu konularda benimle pek ilgilenmiyordu. Komşumuz bana Allah'ı, Cennet'i anlatırdı.** Mekânı cennet olsun. Bana ilk dînî yaşantıları sunan, İslam'ın tohumlarını atan bu komşu teyzeydi.

Şu anda 45 yaşında lise mezunu bir hanım katılımcımızın anlattığı şu hatıra da mahalledeki büyüklerin dînî hayata kattığı olumlu etkiyle ilgilidir:

Ramazanda **mahallenin büyükleri, akşam evlerine gelirken çöreklerle batırılmış çubuklu horoz şekerleri getirirler, mahalledeki çocuklara dağıtırlardı.** Onların, ellerinde horoz şekerleriyle mahalleye gelmeleri iftar saatinin yaklaştığı anlamına gelirdi. Çörekleri, horoz şekerlerini bize verirken 'Alın çocuklar bunlar sizin iftarlıklarınız' diye vermeleri, **bizleri sevgi ve şefkatle kucaklamaları bizim için Ramazan ve oruca çok güzel anlamlar katıyordu.**

Şimdi her Ramazan geldiğinde mahalle büyükleri o amcaları hatırlıyor ve onların ruhuna Fatihalar okuyorum. Ramazanı ve orucu sevmemizde onların rolü çok büyüktü. Allah hepsine rahmet eylesin.

Yukarıdaki hatıralarda da görüldüğü gibi, çocukluk döneminde çevredeki dînî hayat bireyin dini algılamasını etkilemektedir. Bilhassa dînî atmosferin yoğun, dînî duyguların canlı olduğu zaman dilimlerinde yaşanan dînî heyecanlar çocukların üzerinde kalıcı izler bırakmakta, tatlı anılar olarak hatırlanmaktadır.

C. Çocukluk Döneminde Annelerin Dindarlık Durumu

Çocuğun dînî kimliğinin oluşmasında, en önemli unsurların başında ailenin geldiğine yukarıda işaret edilmişti. Ancak aile üyelerinin tümü çocuğu aynı derecede etkilemez. Aile bireylerinin çocuk üzerinde olumlu etkiler yapabilmesi için öncelikle bir sevgi ortamı olmalıdır.

Ailenin çocuk üzerindeki etkisinde, çocuğun kişilik özellikleri ile yaşı da büyük rol oynar. Çocuğun yaşı ne kadar küçükse aile üyelerinin etkisi o oranda fazladır. Yaş büyüdükçe aile üyelerinin etkisi azalmakta, aile dışı bireylerin ve arkadaşların etkisi artmaktadır.¹¹⁸

Aile için en değerli varlık çocuktur. Çocuğu doyuran, büyüten, eğiten ve ilk terbiyeyi veren annedir. Anne, verdiği eserin ilk sorumlusudur.¹¹⁹

Çocuk dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren ilk olarak annesini görür. Çocuk en çok onun tesiri altında kalır. Çocuk için en etkili model, annedir. Nitekim ‘iyi bir anne yüz öğretmene bedeldir’ denilmiştir.¹²⁰

Anne, çocuğunu başka hiç kimsenin bilemeyeceği kadar iyi tanır. Bundan dolayı bazı eğitimciler, okudukları ile duygularının ters düştüğü durumlarda, anneye, duygularının gösterdiği yolu izlemesini tavsiye ederler.¹²¹

---

¹¹⁸ Süleyman Abanoz, *6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), SAÜSBE, Sakarya 2008, s. 33.

¹¹⁹ Bk. Rukiye Karaköse, *Ailede Sorumluluk Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 107.

¹²⁰ Erdil, *age*, s. 30.

Anne her konuda olduğu gibi dinin de ilk öğretmenidir. Dînî kimliğin oluşumunda en etkili kişi olduğu kabul edilen annelerin, deneklerimiz açısından durumu nasıldır? Annelerin dindarlık düzeyi, çocuklarının dînî kimlik geliştirmelerinde etkili olmuş mudur? Aşağıda bu sorulara cevap aranacaktır.

Çocukluk dönemlerinde deneklerin annelerinin dindarlık durumları ile ilgili dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Burada ‘dindarlık’, bireylerin kendi algılamalarıyla ilgilidir. Tarafımızdan ‘dindarlık’ için özel bir tanım yapılmamıştır. Bununla birlikte dindarlık algısının genellikle bireyin dini sorumluluklarını, ibadetlerini yerine getirmeye özen göstermesi şeklinde tezahür ettiği düşünülmektedir.

Tablo 12: Deneklerin Çocukluk Dönemlerinde Annelerinin Dindarlık Durumları

Çocukluğunuzda annenizin dindarlık durumu nasıldı?	Sayı	%
Çok dindardı	48	11,8
Dindardı	302	74,2
Az dindardı	49	12
Dinle hiçbir ilişkisi yoktu	2	0,5
Başka	6	1,5
TOPLAM	407	100

Bu tabloya göre ankete katılan deneklere “*çocukluğunuzda annenizin dindarlık durumu nasıldı?*” sorusuna verilen cevaplarda en yüksek oran yaklaşık %74 ile ‘dindardı’ seçeneği olmuştur.

Bunu sırasıyla %12’si ‘az dindardı’ %12’si ‘çok dindardı’ ve %0,5’i ‘dinle hiçbir ilişkisi yoktu’ seçenekleri izlemiştir. ‘Başka’ seçeneğini işaretleyen

---

¹²¹ Fitzhugh Dodson, *Çocuğunuzu Tanıyor musunuz*, çev. Ahmet Gümüş, Denge Yayınları, İstanbul 1995, s. 13; Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV yayınları, İstanbul 1998, s. 84.

%1,5'lik kısım ise bunu, 'inançlıydı; fakat ibadetlerini yerine getirmezdi' şeklinde açıklamışlardır.

Görüldüğü gibi deneklerimizin annelerinin %86'sı dindar kimliği öne çıkan kişilerden oluşmaktadır. %14'ünün anneleri ise dindarlık düzeyi bakımından zayıf görünse de bunların içerisinde dinle hiçbir ilişkisi olmayanların oranı oldukça düşüktür.

Bilindiği gibi İslam'da anne hakkı, baba hakkından önce gelmektedir. Hz. Peygamber bir hadislerinde, evlat üzerinde anne hakkının baba hakkına nazaran üç misli daha fazla olduğunu ifade eder.¹²² Çocuk üzerinde annenin hakkının daha fazla olması, çocuğun terbiyesinde annenin daha çok emeği, daha çok etki ve katkısı olmasıyla ilgilidir.¹²³

Doğumdan 7-8 yaşlarına kadarki dönemde çocuğun temel kişilik özelliklerini kazanıp, karakterinin şekillendiği bilinmektedir. Bu dönemlerde annenin çocukla daha fazla birlikte olduğu dikkate alınırsa annenin dindarlık durumunun ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılmış olur. Annenin çocuğun dini kimliğinin oluşumundaki önemi bizim araştırmamızda elde ettiğimiz bulgularla ortaya konmuş olduğu gibi, literatürde de konuya ilişkin etkileyici örnekler bulmak mümkündür.

Bunlardan biri Ömer Seyfettin'in 'İlk Namaz' adlı eserinde yazdıklarıdır:

Ah on beş sene evvel... Şimdi beni saran teselliden ne kadar uzak bulunduğum **annem**, dünyada tek düşkün olduğum bu saygıdeğer vücudu işte hatırlıyorum, on beş sene evvel **beni ilk sabah namazına kaldırmış idi. Galiba yine böyle bir kıştı.** Onun odasına bitişik olan **küçük karyolamda uyurken bir öpücük gibi alnımı okşayan nazik eliyle, nazik ince parmaklarıyla saçlarımı tarayarak:**

- 'Haydi, Ömerciğim kalk ', demişti. 'Kalk haydi yavrucuğum.'

Ben gözlerimi açmıştım. Köşedeki küçük yazıhanenin üzerinde yanan küçük gece kandili -ah, bunu unutamam, bu bir kedi kafası idi- iki

¹²² *Buharî*, Edeb 2; *Müslim*, Birr 1; *Tirmizi*, Birr 1.

¹²³ İbrahim Canan, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 97.

pencereli olan odanın beyaz, muşamba perdelerinin esmerliklerini aydınlatıyor ve yeşil camdan gözleriyle bakıyordu.

- 'Fakat anneciğim, demiştim, daha gece...' **Her vakit öptüğü yerden, sol kaşımın ucundan tekrar öperek:**

- 'Yok, yavrucuğum, saat on iki, sonra vakit geçer...' diye koltuklarımdan tutarak kaldırdı. İçi fanıralı küçük terliklerimi giyerek ve gözlerimi yumruklarımınla ovuşturarak onu takip ettim. Karanlık sofadan bir anda geçerek odasına girdik. Bağdaş kurmuş bir zenciye benzeyen siyah ve alçak soba gürüldeyerek yanıyordu. Aaa... Pervin de kalkmış... Pervin hizmetçimizdi. Elindeki sarı güğümü sobanın üzerinden indiriyordu. Onun kalkacağına hiç ihtimal vermezdim. Annem demişti ki:- Pervin her sabah kalkar. Ben hiç kalkmadığım halde onun her sabah kalkmasına şaşırımdım. Hırkamı çıkardılar, kollarımı sıvadılar, abdest leğeninin yanına çömeldim. Anneciğim: 'Öyle yorulursun' diye küçük bir iskemleyi altına koydu, ona oturdum.

- '**Haydi, besmele çek...**'; diyor. Pervin, ılık suyu ellerime döküyor, annem başucumda;

- 'Yüzünü... Kollarını, yine üç defa...' diye fısıldıyor. Unuttukça: 'Aa, hani başına mest..?' gibi uyarılarla yanlışlarımı bana tekrar ettiriyordu. Abdest bitince annemle beraber, yavaş bir sesle namaz dualarını okuyarak kollarımı ve yüzümü kuruladık. Pervin de ayaklarını kuruladı. Çoraplarını giydirdi. Isınmak için sobanın önüne gitmiştim. Arkama dönünce, annemi, tiftik seccadeyi açıyor gördüm... Sonra başına yeşil başörtüsünü örtterek beni çağırmıştı:

- 'Gel...' Gittim, **küçük ben, onunla bir seccadede, bir yavru samimiyet ve saadetiyle o tatlı, hassas anne vücudunun yanında durdum.** İki söz ile bana, yapacağımı, önceden öğrettiklerini tekrar etti:

- 'İki rekât sünnet... Gece öğrendiklerini unutmadın ya?'

- 'Hayır'

- 'Haydi'

O, başlangıç tekbirini omuzlarına kaldırarak kadın gibi yaparken, ben de gayri ihtiyari onu taklit etmiştim. Sünneti bitirdikten sonra, bana, gözlerinin tatlı ve tesirli bir tebessümü ile gülerek:

- 'Yavrum' demişti, 'Sen kadın mısın?... Kadınlar öyle başlar, sen erkeksin.' Sıcacık elleriyle benim küçük ellerimi kulaklarıma kaldırıp:

- 'İşte böyle...' diyerek erkek başlangıç tekbirini öğretti. Ben de tekbiri öyle alıp annemden farkımı, niçin erkek olduğumu, erkek olmanın yalnız küçük kızları dövmek ve onlara hâkim olmaktan başka da farkları olacağını düşünerek namazı bitirdim. Dua ederken sordum:

- 'Nasıl dua edeceğim anne?' O dua ediyor ve dudakları hareket ettikçe başörtüsü de hafifçe titrer gibi oluyordu. Başını salladı, duasını bitirdikten sonra, daha hala hatırımda:

- '**Evvela, İslam olduğun için, Ey Rabbim, sana hamd ederim, de... Sonra da vatanımızın düşmanlarını perişan etmeni senden dilerim, de... Sonra da bütün eziyet çeken, hasta olan, felakette bulunan, fakir olan Müslümanların selamet ve sıhhatlerini senden isterim, de... Kendin için, iyi olman ve şeytanın yalanlarına aldanmaman için dua et**' demişti. Ben bu basit ve Türkçe duayı, annemin dolabındaki birbiri üstüne duran ve karıştırmam 'Dua kitaplarıdır, sakın ilişme' uyarısı ile daima yasaklanan yıpranmış, Arapça, esreli ve üstünlü kitapları hatırlayarak içimden söyledim, Fatiha... Annem seccadeyi toplayarak bana uyuyup uyumayacağımı sordu, uykum var mıydı? Bunu bilmiyordum... Cevap vermedim. Annem:

- 'Haydi, öyleyse git kitabını getir, dersini dinleyeyim.'

- 'Peki'

Artık esmer ve duman gibi bir aydınlıkla ışıklanan sofadan hızla geçtim. Odamın perdeleri biraz beyazlamış, küçük gece kandilinin yeşil gözleri sönererek siyah iki nokta gibi kalmış, sanki geceleri kendisine bırakarak uyuduğum bu kedi kafası artık ölmüş, hayatı terk etmişti. Yazıhanemin üstünde açık duran kitabımı kaptım, annemin yanına koştum, hiç yanlım çıkmadı. Annem geceleri derdi ki:

- '**Yatmazdan evvel dersini üç defa oku yavrum, uyurken melekler sana onu öğretir. O melekler bu gece de uykumda bana dersimi öğretmişlerdi. Annem şefkatli aferinlerle saçlarımı okşadı** ve:

- 'Daha mektebe çok vakit var, diye beni kendi yatağına yatırdı. Uykum yoktu, anneme bakıyordum. Yeşil başörtüsü başında, bu yarı aydınlık içinde, bir hayal gibi hareket ederek Kur'an'ını aldı ve

pencerenin kenarına, geniş sedire oturarak ince ve narin sesi ile okumaya başladı. Ruhumda bir şiir izi bırakan bu güzel sesi dinleyerek... Büyük yeşil başörtüsünün altında, tıpkı ölen bir kardeşime benzeyen güzel ve temiz çehresini görerek... Ve yavaş yavaş sallanan başının Allah'a yalvaran hafif ahengini seyrederek dalıyordum. Perdelerin altından görülen dumanlı gökyüzü gittikçe aydınlanıyor, geç kalmış birkaç yıldız koyu lacivert bir atlasa düşmüş mavi ve nadide elmaslar gibi parlıyor, mavi ışıklar yaparak parlıyorlardı. Annemi bir meleğe benzetiyordum. Bu hayalle melekleri düşünerek... **Kur'an okuyan annemin şimdi etrafına toplanmaları gereken melekleri göreceğimi zannederek dalıverdim.** Yüzümün üstünde, ahirette güller bitecek ve cehenneme girecek olursam asla yanmayacak olan sol kaşımın ucunda tatlı bir ürperme duyuyor, sonra annemin aydınlık bir zambak parlaklığı ile ışıldayan dudaklarının kımıldanmasına bakarak... **O görülmeyen melek kanatlarının saçlarıma, annemin şimdi Kur'an tutan ince parmakları ile okşadığı sarı ve çok saçlarıma dokunduklarını hissederek gibi oluyor ve dalıyordum...**¹²⁴

Bu hatıradan annenin çocuğun dînî kimliğinin oluşumuna etkisi görülmektedir. Yaparak ve yaşayarak öğrenmenin önemi, çocuğun yaparken, yaşarken, gözlemlerken güzellikleri hissetmesi, fark etmesi üzerinde kalıcı izler bırakmaktadır.

Özellikle okul öncesi dönem, çocuğun din duygusunun gelişiminin ve dînî konulara merakının en yoğun olduğu evredir. Bu dönemde çocuğun aldığı din eğitimi onun ileriki yaşlarda sahip olacağı dindarlığın şeklini belirler.¹²⁵ Bu dönemde çocuğun dini yaşantılara katılması önemlidir.

İnsan hayatının en kritik dönemi olan bu dönemde en önemli kişi annedir. Çocuk anneye göre şekillenir. Denize güvenen bir gezginin şansı kaptanın ehil olup olmamasına bağlıdır. Eğer kaptana güveniyorsa sakindir.¹²⁶ Yani bu dönemde her gün yeni maceralarla ve tecrübelerle karşı karşıya gelen çocuk için anne, adeta

---

¹²⁴ Ömer Seyfettin, *İlk Namaz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

¹²⁵ Zeynep N. Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2004, s. 15.

¹²⁶ Wilhelm Stekel, *Bir Anneye Başka Mektuplar*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 119.

uçsuz bucaksız denizde yol alan bir gemi için kaptan rolündedir. Çocuğun herhangi bir olumsuzluğa, kazaya kurban gitmemesi için annenin bu sorumluluğun farkında olması gerekir.

Annenin davranışları çocuğun kişiliğinin gelişmesinde nasıl etkili oluyorsa aynı şekilde annenin dînî inançları ve tavırları da çocuğun dînî bir kimlik kazanmasında yönlendirici olmaktadır. Eğitim ana kucağında, ana dizinde başlar. Her söylenen kelime ve her iyi davranış çocuğun hafızasına konan bir tuğladır.¹²⁷

Annenin her yaptığı, çocuğun eğitiminde birinci derece rol oynamaktadır. Bu husus konuyla ilgili olarak yapılan başka araştırmalarda elde edilen sonuçlarla da desteklenmektedir.¹²⁸

Araştırmamıza katılan 45 yaşında lise mezunu bir ev hanımı şunları anlatmıştır:

Benim dinle ilgili hatıralarımın çoğunda annem vardır. Biz beş kız kardeştik. Hepimizin dindar bir kimlik geliştirmesinde **annemin etkisi** büyük olmuştur.

Kendisi Kur'an'ı evlendikten sonra öğrenmişti. **Devamlı Kur'an okurdu, bizlere de Kur'an okumayı öğretmişti.**

Özellikle Ramazanda bütün kardeşlerimle birlikte bizi mahalle camiinde teravih namazına götürürdü. Sahurlarımızı yaptıktan sonra da yine annemle birlikte camiye mukabele dinlemeye gider, mukabeleden sonra sabah namazını camide kılardık. Yakın komşularımız da bizimle gelirdi. Sabah gün doğarken topluca evlerimize geliştik, güzel bir iş yapmanın huzuru içimizde çok güzel duygular yaşamamızı sağlardı.

Ramazan ve oruç yoğun duygular yaşadığımız çok güzel günlerdi. Şu anda Ramazanda yaşadığım heyecanlar, o günlerin hatırasıdır.

---

¹²⁷ Nurten Çevikoğlu, "İslam'a Göre Çocuk Terbiyesinde Annenin Yeri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi 2*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 171.

¹²⁸ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005; Ayşe Koyuncu, *Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler*, (basılmamış yüksek lisans tezi), RÜSBE, Rize 2008; Abanoz, *age*, s. 44.

Annenin çocuk üzerinde en etkili olduğu dönem okul öncesi çocukluk dönemidir. Bu dönemde çocuk özellikle duygusal açıdan anneye çok bağlıdır ve annenin tutum ve davranışları onun üzerinde oldukça etkilidir.

Çocuğun büyüdüğüde nasıl biri olacağı, geniş ölçüde ilk çocukluğunda dünyasının nasıl olduğu ile bağlantılıdır. Annesine ihtiyaç duyduğu her zaman onu yanında bulan, sevgi dolu sesini duyan, ihtiyaçları zamanında ve gereği gibi karşılanan çocuğun dünya hakkındaki ilk izlenimleri de olumlu olacaktır. Yapılan araştırmalar genellikle gerek çocukluk gerekse gençlik ve hatta yetişkinlik dönemlerinde çevresine uyum sağlamakta güçlük çeken, başka insanlarla ilişki kuramayan kişilerin ilk yaşama deneyimlerinde olumsuz anne-çocuk ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymuştur.¹²⁹

Dindar anne, dinin ilk öğretmenidir. Çocuğun dînî hayatla teması aile içi ve yakın dış çevredeki gözlemleriyle olur. Bunu yetişkinlere sorulan sorulara verilen cevaplar takip eder. Sonra da evde ibadet eden üyelerin taklit edilmesi şeklinde fiili ilgi gelir.¹³⁰ Bu nedenle çocukluk döneminde çocuğa en yakın olan kişi olarak annenin dînî tutum ve davranışları çocuğun dînî kimliğinin inşasında oldukça önem arz eder.

D. Çocukluk Döneminde Babaların Dindarlık Durumu

Anne kadar olmasa da çocuğun gelişiminde ve eğitiminde babanın rolü de büyüktür. Çocuğun bakım ve eğitim işini babayla paylaşan bir anne huzurlu ve mutlu olur, çocuğuna sevgi ve güven duygularını daha kolay aşılar.

Araştırma sonuçlarına göre çocuğuna aşırı koruyucu veya reddedici davranan, aşırı derecede otoriter veya ilgisiz olan anneler, eşleri tarafından desteklenmeyen ve takdir görmeyen, eşleri ile iyi bir iletişim kuramamış olan kadınlardır. O halde babanın rolü, çocuğun gelişiminde de, çocuğun gelişiminden sorumlu tutulan annenin hayatında da, küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Anne-çocuk ilişkilerinin de, baba-çocuk ilişkilerinin de temeli ilk yıllarda atılır. Baba-çocuk diyalogunun erkenden kurulduğu ailelerde, küçük yaştan itibaren, anne

---

¹²⁹ Ayla Oktay, *Yaşamın Sihirli Yıllar: Okul Öncesi Dönem*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2004, s. 156.

¹³⁰ Hüseyin Ağca, *Ailede Eğitim*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 96.

modelinin yanı sıra, baba modeline sahip olan çocuk, annesinden farklı bir modelin var olduğunu, annesinin dışında bir dünya olduğunu öğrenir.¹³¹

Baba, çocuğun ilk yaşlardaki eğitiminde hem annenin en büyük desteği hem de sosyal, psikolojik ve dini gelişiminde en önemli kişilerden biridir. Bu bağlamda biz de konumuzla alakalı olarak araştırmamıza katılanların babalarının dindarlık durumlarını sorduk ve bununla ilgili cevapların dağılımını aşağıdaki tabloda gösterdik.

Tablo 13: Deneklerin Çocukluk Dönemlerinde Babalarının Dindarlık Durumları

Çocukluğunuzda babanızın dindarlık durumu nasıldı?	Sayı	%
Çok dindardı	64	15,7
Dindardı	249	61,2
Az dindardı	80	19,7
Dinle hiçbir ilişkisi yoktu	6	1,5
Başka	8	2
TOPLAM	407	100

Bu tabloya göre ankete katılan denekler; “*çocukluğunuzda babanızın dindarlık durumu nasıldı?*” sorusunda yaklaşık olarak %61 oranında ‘dindardı’ seçeneğini işaretlemişlerdir. Bunu sırasıyla %20 oranında ‘az dindardı’, %16 oranında ‘çok dindardı’, %1,5 oranında ise ‘dinle hiçbir ilişkisi yoktu’ seçeneğini işaretleyenler izlemiştir.

‘Başka’ seçeneğini işaretleyen %2 oranındaki katılımcılar ise buraya ‘dini bilgisi vardı ama uygulaması yoktu’ ve ‘biliyordu ama uygulamıyordu’ şeklinde açıklamalar getirmişlerdir.

¹³¹ Norma Razon, “Çocuk Eğitiminde Babanın Rolü”, <http://www.ekipnormarazon.com/makaleler/4-baba-ve-cocuk/10-cocuk-egitiminde-babanin-rolu/12.01.2012>.

Bu durumda babaların yaklaşık olarak %77'si dindar kimliği öne çıkan kişilerden oluşmaktadır. Buna karşılık %23 civarında bir kısmı ise dindarlık düzeyi bakımından zayıf görünmektedir. Bütün babalar içerisinde dinle ilişkisi olmayanların oranı ise sadece %1,5'dir.

Burada anneler ve babalar arasında bir karşılaştırma yapıldığında annelerin babalara göre daha dindar bir kimliğe sahip oldukları görülmektedir. Buna karşılık gerek annelerde gerekse babalarda dinle ilişkisi olmayanların oranı genel toplam içerisinde son derece düşüktür.

Anne ve babaların dindarlık düzeyi ile deneklerin şu anki dindarlık düzeyi arasında istatistiksel bir ilişki olup olmadığına dair yaptığımız Chi Square Testi sonu anlamlı çıkmıştır.

Bu testin sonuçlarına göre gerek annelerin [χ^2 :254,357; $p(0,000)<0.05$], gerekse babaların [χ^2 :113,224; $p(0,000)<0.05$] dindarlık düzeyi arttıkça deneklerin dindarlık düzeylerinde de anlamlı bir artma gözlenmektedir. Bununla birlikte bu testin verilerinden de anlaşılacağı üzere annelerin dindarlık düzeyi deneklerin dîni kimliğini babalardan daha fazla etkilemiştir.¹³²

Dîni kimliğin oluşumunda özellikle ilk yaşlarda annelerin etkisinin çok daha yüksek olduğu pek çok araştırma ve gözlem sonucuyla bilinen bir husustur. Bununla birlikte anneden sonra çocuk üzerindeki en etkili kişilerden biri babadır. Çocuğun dindar bir kimlik geliştirmesinde babanın sorumluluğu büyüktür. Hz. Peygamber, “Bir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha değerli bir miras bırakamaz” buyurmuştur.¹³³

Aşağıda, konuyla ilgili literatürde rastladığımız bir hatırayı zikrettikten sonra, kendi araştırmamıza katılan kişilerin hatıralarından örnekler sunacağız.

---

¹³² Bk. EK 1: Çapraz Tablolar, Tablo 3, 4.

¹³³ Tirmizî, *Birr* 33.

Hatıra, İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Akif'e aittir. Akif, bir gece sabaha karşı sokağa çıkıp epeyce dolaştıktan sonra yolu Fatih camiine çıkar. Sabah namazı yakındır. Camiye girer. Camiye girdiğinde çocukken babasıyla, bu camiye namaza gidişlerini, orada yaşadıklarını hatırlar.

“Babam, Fatih müderrislerinden İpekli Hoca Tahir Efendi merhumdur ki, benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim” diye tanıttığı babasıyla camideki hatırasını şöyle nakleder:

... Görünce geldi çocukluk zamanlarım yâda...

Neler düşündüm o saatte bilseniz orada!

Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: ‘Bu gece,

Sizinle câmie gitsek çocuklar erkence.

Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;

Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun! ’

Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.

Namaza durdu mu, hâliyle koyverir peşimi,

Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,

Ne âşıkâne koşardım hasırlar üstünde!

Hayâl otuz sene evvelki hâli pîşimden

Geçirdi, başladım artık yanımda görmeye ben:

Beyaz sarıklı, temiz, yaşça elli beş ancak;

Vücûdu zinde, fakat saç, sakal ziyâde ak;

Mehîb yüzlü bir âdem: Kılar edeble namaz;

Yanında bir küçücük kızcağızla pek yaramaz

Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.

İmâmesinde fesin bağlı sâde bir boncuk!

Sarık hemen bozular, sonra şöyle bir dolanır;

Biraz geçer, yine râyet misâli dalgalanır!

Koşar koşar duramaz... Âkıbet denir ‘âmin ’

Namaz biter. O zaman kalkarak o pîr-i güzîn,

Alır çocukları, oğlan fener çeker önde.

Gelir düşer eve yorgun, dalar pek âsûde

Derin bir uykuya...¹³⁴

¹³⁴ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2006, ss. 6-7

Akif, bu şiirin devamında da, cemaatin huşu içinde kıldığı sabah namazını ve içten yapılan duaları tasvir eder. Bu şiirin bütünü birlikte değerlendirildiğinde, bir çocuğun babasıyla yaşadığı cami tecrübesinin, bir sabah namazında çocukken yaşadığı duyguların yıllar sonra bile etkisini canlı bir biçimde sürdürdüğü görülür.

Akif'in bu hatırasından sonra şimdi de anketimize katılan deneklerin babalarıyla yaşadıkları hatıralara değinmek istiyoruz.

Şu anda üniversite öğrencisi olan 22 yaşındaki bir erkek öğrenci konuyla ilgili olarak şunları anlatmıştır:

Dînî kimliğimin oluşmasında en etkili kişi değerli babamdır. Evde bizlere Kur'an'ı kendisi öğretmiştir. Babam ne kadar sert mizaçlı biri olsa da, ders verirken heyecanlanıp ağlasam da **babamın çok güzel ve içli Kur'an okuyuşundan etkilenir ben de onun gibi okumaya çalışırdım.** Bu beni çok etkilemişti. Kur'an okumam ve onun bilincinde olmam bundan kaynaklanır. Bu benim dine yaklaşımında her zaman pozitif etki oluşturmuştur.

Burada çocuğun babasından biraz çekiniyor olmasına rağmen, babanın Kur'an'ı içli ve güzel okuması, çocuğun Kur'an'ın herhangi bir kitaptan farklı olduğunu algılamasını sağlamış ve onu modellemesinde etkili olmuştur.

Konuyla ilgili bir başka hatıra da şu anda Kur'an Kursu öğreticisi olan İlahiyat Fakültesi mezunu 25 yaşındaki bir hanım katılımcımıza aittir:

Hayatımda **tam olarak tuttuğum ilk ramazan orucuydu.** 6 yaşındaydım. İftara kadar zaman zaman zorlandım, neredeyse orucumu bozacaktım. Fakat **babam** beni sürekli sevdiğim şeylerle meşgul ediyor, **bana her zamankinden farklı bir ilgi gösteriyordu.**

Birlikte markete gittik. Bana marketten canımın çektiği şeylerden alabileceğimi söyledi. Ben de çocukluk işte market arabasını çikolata, bisküvi vb. iftariyeliklerle doldurdum. Bütün yiyecekler bana diğer zamanlardan farklı geliyordu. Her şey o kadar cazipti ki, marketteki bütün yiyecekleri almak geliyordu içimden. **Yiyeceklerin aslında ne kadar değerli olduğunu ilk defa o zaman fark ediyordum.**

Eve geldik. Nihayet iftar saati yaklaştı. Herkes gibi ben de çok mutluydum. Annem sofrayı hazırlamıştı. Ezanı bekliyorduk. Ben çok heyecanlıydım, ayrıca çok da acıkmıştım.

Kendimi büyümüş hissediyordum. **Babam ezan okunmadan önce beni omuzlarına aldı ve evin içinde gezdirmeye başladı. Bu benim için bu dünyada oruç tutmamın bir ödülüymüş. Zafer kazanmış biri gibi omuzda taşınmak beni çok etkilemişti.** O anı hiç unutamam. Her Ramazan geldiğinde bu hatıra gözümde canlanır, oruç ve ramazan benim için ayrı bir güzelliğe bürünür.

Babanın güzel bir tutumu karşısında orucun güzelliğini hisseden bu hanım her Ramazan geldiğinde derin duygular yaşamaya devam ettiğini ifade etmiştir. Bazen küçük ama yerinde yapılmış bir güzellik insan üzerinde hayat boyu olumlu etkiler bırakabileceği gibi tam tersi de olabilir. Yanlış ve kırıncı bir davranış da hayat boyu olumsuz etkisini sürdürebilir. Özellikle bu hatıra din ile ilgiliyse çok daha hassas ve dikkatli olmak gerekmektedir.

Buraya kadar ki hatıralarda, çocukluk dönemlerinde duygusal etkilerin çok daha fazla olduğu görülmektedir. Kalıcı olan da budur.

Buradan hareketle çocuklukta bilgi eğitiminden çok duyguları harekete geçiren, çocukların bizzat katılarak yaşadığı hatıraların anlamlı olduğu söylenebilir. Çocuk ne kadar olumlu dini yaşantılara iştirak ediyorsa, güzelliklere şahit oluyorsa, ilerideki hayatında bunların etkilerini de o oranda daha güçlü bir şekilde yaşamaktadır.

E. Çocukluk Döneminde Ailenin veya Yakın Çevrenin Dînî Sorumluluklara Yönlendirme Hususundaki Davranışları

Ankete katılan deneklerin çocukluk dönemlerinde ailesinin veya yakın çevresinin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki davranışları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 14: Çocuklukta Ailenin veya Yakın Çevrenin Dînî Sorumluluklara Yönlendirme Hususundaki Davranışları

Çocukken aileniz veya yakın çevreniz dînî sorumluluklarınıza yönlendirme hususunda genellikle nasıl davranıyordu?	Sayı	%
Hoşgörülü	317	77,9
Baskıcı	47	11,5
İlgisiz	19	4,7
Başka	24	5,9
TOPLAM	407	100

Ankete katılan deneklere; “*çocukken aileniz veya yakın çevreniz dînî sorumluluklarınıza yönlendirme hususunda genellikle nasıl davranıyordu?*” şeklindeki sorumuzu deneklerin yaklaşık olarak %78’i ‘Hoşgörülü’, %12’si ‘Baskıcı’, %5’i ise ‘İlgisiz’ davranıyorlardı demişlerdir.

‘Başka’ seçeneğini işaretleyen %6’lık kısmı ise bu soruyu; ‘çok baskıcı olmamakla birlikte otoriter ve sistematik’, ‘dayak ve şiddetle’, ‘kendi irademle’, ‘kimi zaman hoşgörülü kimi zaman baskıcı’, ‘ilgili ancak bilinçli değil yani geleneksel tavır’, ‘Kur’an öğreniminde baskıcı, diğer konularda ilgisiz’, ‘hatırlatma ve teşvik’ şeklinde cevaplandırmışlardır.

Görüldüğü gibi anketimize katılanların ailelerinin ve yakınlarının dînî sorumluluklara yönlendirme konusundaki tutumları büyük oranda ‘olumlu’ şeklinde ifade edilebilirse de ‘olumsuz’ tutum içinde olanların oranı da az değildir (%22).

Anketimize katılanların, çocukluk dönemlerinde aile veya yakın çevrelerinin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki davranışları ile şu andaki dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yaptığımız

Chi Square Testi sonuçları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. [$\chi^2:28,561$; $p(0,001)<0.05$]¹³⁵

Buna göre, aile veya yakın çevrenin dînî sorumlulukları yerine getirmeleri için çocuklara karşı tutumları önemlidir. Bu tutum ‘hoşgörülü’ ise bugünkü dindarlık düzeyi de buna paralel olarak yüksek, ‘baskıcı’ ya da ‘ilgisiz’ ise bugünkü dindarlık düzeyi düşüktür.

Aşağıda, anketimize katılanların, ‘çocukluk döneminde aile veya yakın çevrelerinin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki davranışlarına’ ilişkin bazı hatıraları ile literatürde karşılaştığımız konuya ilişkin bazı ilginç hatıralar yer almaktadır. Bu hatıralardan önce ‘olumlu’ olanlar incelenecektir:

Bugün üniversitede araştırma görevlisi olarak çalışan 29 yaşındaki bir erkek katılımcı şunları nakletmektedir:

6-7 yaşlarındayken babamın beni ve diğer iki kardeşimi bazı günler yanına çağırıp, dinin temellerine ilişkin sorular sorması ve bilemediğimiz zaman hoşgörüsüyle tekrar anlatması, bildiğimiz zamanlarda da **ödüllendirmesi hoşuma giderdi.**

Burada babanın çocuklara sorular sorarak onlarda merak uyandırması, bilmediklerinde müsamaha göstermesi ve fırsatlar oluşturarak bilmediklerini öğretmesi, çocuk üzerinde etkili olmuştur.

Ortaokul mezunu, 15 yaşında bir genç hanım da şunu yazmış:

9 yaşındayken babam Kur’an’dan sure ezberlemem için **bana oyuncak alırdı.** Ben de hediye alacağı için iştiaqla çalışır ezberlerimi yapardım.

Burada babanın, çocuğuna Kur’an surelerini ezberletmek için ödülle motive etmesi, çocukta olumlu bir etki oluşturmuştur.

İlgili bir babanın çocuğu üzerinde olumlu etkisine bir örnek hatıra da, bugün 21 yaşında olan inşaat teknikeri bir erkek katılımcıya aittir:

---

¹³⁵ Bk. EK 1: Çapraz Tablolar, Tablo 5.

Abdest almayı ve namaz kılmayı öğrendiğim zamanlarda babam bunları bana öğretmek için çok çaba sarf ederdi.

Bana; ‘Abdest al bakayım doğrumu alıyorsun’ derdi. **Hayali bir musluk yapardık. Ondan abdest almamı isterdi.** Yanlış yaptığımda beni uyarır, yanlışlarımı düzeltirdi. **Namazı da göstererek, uygulatarak öğretirdi.** Ben de abdest ve namazı böylece zevkle öğrenmiş olurdum. Bunlar dînî hayatımda olumlu izler bırakmıştır.

Görüldüğü gibi, burada baba çocuğuna dînî sorumlulukları uygulatarak hatta oyunla öğretiyor, yanlış yaptığında da hatalarını düzeltiyor. Böylece çocukta kalıcı öğrenmeler sağlanmış oluyor.

40 yaşında ev hanımı bir kadın katılımcımız da şunları anlatıyor:

Çocukluğumda beni etkileyen bazı olaylardan biri babamın bizi akşamları **tüm kardeşlerimle beraber karşısına oturtup dînî bilgileri bize anlatması, kandil gecelerinin önemi, o akşamlar neler yapmamız gerektiğini anlatması çok hoşuma giderdi.** Bütün bunlar dinimizi sevmemizde, anlamamızda çok etkili olurdu.

Burada dikkatimizi çeken husus, babanın güncelliği iyi değerlendirmesidir. Baba kandil gecelerini vesile ederek, o günlerin önemini, anlamını, aynı zamanda Allah, Peygamber, Kur’an’ı anlatmış olmakta ve pek çok dini motiften bahsetme imkânı bulmaktadır.

Çocukluk döneminde yakın çevrenin dînî sorumluluklara yönlendirmedeki davranışlarına örnek olarak bir başka hatıra da şu anda 26 yaşında olan bir öğretmen hanıma aittir:

10 yaşlarında yazları camide Kur’an kursu olurdu arkadaşlarla oraya giderdik. **İmam bizimle oynardı, şakalaşırđı.** Camiye severek giderdik. Dinle ilgili olumlu bir davranışımız olduğunda **büyükler tarafından takdir görmek, ödüllendirilmek gibi şeyler çok hoşumuza giderdi.**

Bu hatıradada da Yaz Kur’an kursuna giden bir çocuğun, cami imamı ve cemaat tarafından sevgiyle, şefkatle kabul edilmesinin, ona değer verilmesinin,

güzel davranışlarının olumlu pekiştiricilerle desteklenmesinin çocuk üzerindeki olumlu etkileri görülmektedir.

Buraya kadar aile ve yakın çevrenin, çocuklarını dînî sorumluluklarını yerine getirmeleri için gösterdikleri ‘*olumlu*’ tutumlardan örnekler sunuldu. Aşağıda ise bu husustaki ‘*olumsuz*’ hatıralara yer verilecektir.

Babasının zorlama ve baskısından yılarak, dinden soğuyan 26 yaşındaki araştırma görevlisi bir hanım şöyle bir hatıra yazmıştır:

7 yaşındaydım. Babam, artık başörtüsü örtmem gerektiğini söylediğinde büyük bir sıkıntı yaşamıştım. Okula giderken başımı örtüyor, bir sokak ötede açıyordum. Arkadaşlarımdan çok utanıyordum. **Başörtüsü adeta beni boğuyordu.** Evin içinde başörtüsüyle dolaşmak büyük bir sıkıntıydı. Babam eve geldiğinde başımı açık gördüğünde çok kızdığı için ben de köşe bucak ondan kaçardım.

Bir başka hatıram da şudur: 9-15 yaşlarımda annem dakikalarca beni namaza kaldırmaya çalışır ama kaldıramazdı. Babamın bağırışıyla yataktan fırlar, namaz için camiye gitmesiyle yatağa geri dönerdim. **Uzun zaman, babam için ibadet ettiğimi düşünerek namaz kılmayı reddettim.** Odama kapanıp namaz kılma numarası yaptığım çok olmuştur. **Kendimi ikiyüzlü hisseder, bu işin dinden kaynaklandığını düşünür, dinin beni ailemle karşı karşıya getirdiğini düşünürdüm.**

Baba baskısına maruz kalan 35 yaşında lise mezunu bir ev hanımının hatırası da şöyledir:

12 yaşlarındaydım. Yedi çocuklu kalabalık bir aile olduğumuz için evin bir odasını babam sadece namaz kılmaya ayırmış, mescit yapmıştı. Biz o odaya sadece namaz kılmak için girebiliyorduk. **Babam her vakit, namazımızı kılıp kılmadığımızı kontrol ederdi.**

Babaannem de ezanın okunacağını hatırlatır, hep abdestli olmamızı, namaza hazır olmamızı isterdi.

Kadına özel durumlarımızda bile, babam namaz kıлып kılmadığımızı sormadan biz mescid olarak kullandığımız odaya gider oturur namaz kılyormuş gibi yapardık. Hatta babamın gelip baktığını cebindeki anahtarın çıkardığı sestten anlayıp ya hemen ayağa kalkıp rükûda, secdeye ya da namazımız bitmiş gibi yapıp daha kolay olsun diye genelde selam verirdik.

Şimdi kendime sorduğumda o yaşlarda kıldığımız namazlar sadece babam için yapmışız. **Niye, niçin ve kim için yaptığımız öğretilmeden sadece baba korkusundan namaz kılmışız.**

Konuyla ilgili bir başka hatıra da, bugün Kur'an kursu öğreticisi olarak çalışan bir hanıma aittir:

Kız kardeşimle aramda 1,5 yaş var. Biz 10-11 yaşlarında iken babam namaz kılmamız için bizim üzerimizde baskı kurdu, olmadı dövdü. Biz inat ettik, daha çok dövdü. Baktık olmuyor, kardeşim namaz kıldı, ben de kaç dakika sürdüğünü tespit ettim. **Abdest aldık zannetsin diye lavaboya gider, abdest alıyor gibi yapar ama almazdık.** Kontrol eder diye terlikleri ıslatırdık. Sonra bir odaya kapanır, seccadeyi serer ve üzerinde otururduk. Eğer içeri girerse secdeye kapanıp namaz kılyor gibi yapardık. **Sonuçta namaz kılacak kadar bir zaman orada oturup sonra dışarı çıkardık.**

Babam bir gün olsun bize, 'Niye namaz kılyoruz? Namaz nedir?' anlatmadı. Bizi karşısına alır konuşurdu uzun uzun, ama anlattığı şeyleri anlamazdık. O, sadece kendinin mükemmelliğinden bahsederdi. Bizi İmam- Hatip Lisesi'ne gönderdi. Allah, bazı ablaları vesile kıldı; zor da olsa namaza karşı ısındık biraz. Ama çok bırakıp bırakıp başladım. Belki okumadığım kitap kalmadı namazla ilgili. Kalbime namaz sevgisi vermesi için Allah'a çok dua ettim. **Ama babam öyle bir tohum ekmiş ki ne yaptıysam o sevgisizlik ağacını kesemedim tamamen.** Hala kılmadığım vakitler oluyor, çok kılmak istediğim, hatta bir Kur'an kursu hocası olduğum halde.¹³⁶

---

¹³⁶ Karaköse, *agm*, s.65.

Şu anda İlahiyat Fakültesinde okumakta olan 28 yaşındaki bir erkek öğrencinin Kur'an kursunda hafızlık yaparken yaşadığı şu hatırası da konumuza ilişkin olumsuz örneklerden biridir:

1994 yılında hafızlık yapmak üzere Trabzon'un Of ilçesinin ..... Köyünde Kur'an Kursuna gittim. Kursta her iş hocalarımızın belirlediği kurallara göre yapılıyordu. Örneğin **namaz için hocamız camiye yöneldiğinde biz camide olmalıydık. Aksi halde ceza olarak hocamızın bizim için takdir buyurduğu (!) dayığa razı olacaktık.**

O gün de –her zaman olduğu gibi- Öğlen namazından önceki 20 dakikalık abdest ve ihtiyaç teneffüsü, çorabın içine sünger parçası doldurarak yaptığımız topla oynayarak geçiriyorduk. Oyuna o kadar dalmışız ki ezanı fark etmedik. Hocanın geldiğini görünce, ne yapacağımı şaşırılmışım. Abdestim yoktu.

Küçükken babam 'Oğlum sakın abdestsiz namaz kılma. Abdestsiz namaz kılan kâfir olur' dediği için hem kâfir olma korkusunu hem de hocanın korkusunu bir anda yaşadım. Ya abdest alıp dayığa razı olacaktım, ya da camiye hocadan önce girecektim.

11 yaşında bir çocuğum o zaman. Ne yapabiliirdim? Dayak korkusu ağır bastığından camiye girmeye karar verdim ve o gün öğlen namazını abdestsiz olarak kıldım. Namazdan sonra babamın bana söylediği o söz beni ciddi anlamda rahatsız ediyordu. **Artık kâfir olmuştum.**

Bu sıkıntımı arkadaşlarımla paylaştığımda, kendilerinin de gerektiğinde başvurduğu, beni rahatlatan şu çözümü öğrettiler. **Hoca geldiğinde abdestsiz olarak camiye girersem namaza niyet etmeden başlayacaktım. Namaz geçerli olmadığından kâfir olmaktan da kurtulmuş olacaktım.**

Bu fikir beni o kadar rahatlattı ki, artık hocanın gelmesinden korkmuyordum. Çünkü **artık namaz da kılmıyordum.** Bundan sonraki namazlarım, hoca tehlikesi olsun olmasın. Nerde olursam olayım, abdestsiz ve niyetsiz birkaç hareketten ibaretti...

Konumuzla alakalı olumsuz bir hatıra da şöyledir:

‘... Ben bir zamanlar namaz kılmıyordum. Namaz kılmıyorum diye babam beni hortumla döver ve banyoya hapsederdi. Buna rağmen kılmazdım. **Beni zorla sabah namazına kaldırırdı. Kalkmadığımda üzerime soğuk su dökerdi. Ben de kalkar, abdest alıyormuş gibi musluğun suyunu biraz boşa akıttırdım. Ondan sonra, seccadenin üzerinde biraz oturdum. Arada bir secde eder gibi yatardım.**

O zaman 10-11 yaşlarındaydım... Şimdi ise 18 yaşındayım ve hala namaz kılmıyorum. Bunun için beni çok dövdü, bana çok laf söyledi, ağır hakaretler etti. **Bunun yerine bana sarılıp, beni bir kerecik öpseydi, namaz kılmam için benimle konuşsaydı, beni namaza teşvik etseydi kılardım. Vallahi billahi kılardım...**¹³⁷

Buradaki hatıralarda, daha çok baskıcı tutumların sonuçları görülmektedir. Hatta sadece baskıcı değil, doğru olmayan bilgilerle çocuğun gereksiz yere korkutulduğu bir yaklaşım söz konusudur. Baskıya ve korkuya dayalı olarak yapılanların eğitsel bir değerinin olmadığı, aksine bu tür tutumların sadece baskı konusu olan dini eylemlerden değil, dinden de uzaklaştırdığı açık bir biçimde gözlenmektedir.

Bazen niyet iyi olsa bile, din eğitimi adı altında bilinçsizce yapılan uygulamaların olumsuz sonuçlarıyla da karşılaşabiliyoruz. Mesela, doğru-yanlış, sevap-günah kavramları anlaşılmadan, suç-ceza ilişkisi kavranmadan Allah korkusunun çocukluğun çok erken dönemlerinde öne çıkarılması ve çocukların korkutulması onların duygusal ve hatta buna paralel olarak bedensel gelişimlerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Konuya ilişkin nakledilen şu olay oldukça dikkat çekicidir:

Omuzlarından biri çarpık bir duruş almış bir çocuk, doktora götürülmüştü. Yapılan muayenede çocukta fizikî hiçbir bozukluk bulunamayınca bir de Psikiyatri bölümünde muayene edilmesi tavsiye edildi.

---

¹³⁷ Alişan Kapaklıkaya, *Bunları Kimseye Anlatmamıştım*, İstanbul 2010, s. 46.

Psikiyatri doktoru, çocukla düzenli sohbetler yaparak, onun etkilenmiş olabileceği olayları bulmaya çalıştı. Sonuçta şu teşhis konuldu:

Çocuk, dindar bir büyük anne tarafından bakılmaktadır. **Büyük anne, çocuğun yaramazlıklarını frenleyebilmek için ona, her iki omzunda meleklerin bulunduğunu, bu meleklerin, yaptığımız iyi ve kötü bütün hareketleri bir deftere yazdıklarını söylüyordu.** Çocuk yaramazlık yapmamayı başaramadığı için sürekli kabahatli olduğunu ve meleğin de bu kabahatleri yazdığını düşünerek baskı altında bulunuyordu. Defter, kabahatler yazıla yazıla öyle dolmuştur ki, ağırlığından çocuğun omuzu çökmekteydi. Çocuk bu bunalımını, sol omzunu çökertmekle ifade ediyordu.¹³⁸

Şu anda 24 yaşında üniversite öğrencisi genç bir hanım da konuya ilişkin şöyle bir olumsuz hatırasını nakletmiştir:

Çocukluğum diyebileceğim dönemde bize yapılan telkinler sonucu bende oluşan Allah tasavvuru hakkında bir kaç şey söyleyebilirim. Toplumumuzda annelerin çocuklarına söz dinletebilmek ve onları kontrol altına alabilmek için en çok kullandıkları söz: ‘**Allah yakar**’ idi. Küçük bir çocukken bu sözü sıklıkla duyardım.

Soyut kavramları henüz idrak edemediğim o dönemlerde, 5, 6, 7 yaşlarımda, Allah’ı anlamaya çalışırken, **O’nu çocuklara kızan, onları yakan bir varlık olarak tahayyül ederdim.** Yaramazlık yapmamalıyım, annemi üzmemeliyim yoksa ‘Allah beni yakar’ diye düşünürdüm. Bu da Allah’a sevgiyle değil, korkarak, çekinerek yaklaşmama neden oluyordu. Bu algılamamın etkileri hala üzerimdedir.

Zihnimde canlandırdığım bir Allah vardı ve sadece iyi çocukları, akıllı çocukları, güzel çocukları yakmazdı. **Yaratıcım olduğundan mı severdim yoksa beni yakmasın diye mi severdim kesin hatırlamıyorum ama ikinci seçenek daha yakın gibi.**

---

¹³⁸ Mualla Öztürk, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara 1981, s. 209.

Bu durum maalesef çocuklara küçük yaşta menfaat karşılığı hareket etme gibi olumsuz bir davranış kazandırıyor bilinçsizce.

Çevrenin dînî sorumluluklara yönlendirmedeki yanlış tutumuna örnek olan bir başka hatıra da, bugün 21 yaşında olan lise mezunu bir hanıma aittir:

9-10 yaşlarında bazen teyzeler: ‘şunu yapmazsan yanacaksın, yılanlar, kurtlar seni mezarda yiyecek’ gibi şeyler söylerlerdi. Çok korkunç gelirdi bana. **Allah’tan bir öcüymüş gibi korkardım.**

Burada anlatıldığı gibi ailenin ya da yakın çevrenin dînî konulardaki yanlış tutumları çocukların küçük yaşlarında kafalarının karışmasına ve yanlış sonuçlar çıkarmalarına neden olabilmektedir. Özellikle Allah’ın hep korku motifleri içerisinde sunulması, çocuklarda yanlış bir Allah tasavvuru geliştirmekte ve bunun etkileri farklı düzeylerde hayat boyu sürebilmektedir.

Aile ve yakın çevre kadar dînî sorumluluklara yönlendirmede din görevlilerinin de önemli rolü olduğu araştırmamızda ulaştığımız bulgulardan biridir. Din görevlilerinin dini kimliğin oluşumuna olumlu katkıları olduğu gibi olumsuz etkileri de olmaktadır. Araştırmamıza katılanların konuyla ilgili bazı hatıraları şöyledir:

Bugün 21 yaşında bir üniversite öğrencisi genç hanım bir din görevlisi ile ilgili şöyle bir ‘olumlu’ hatırasını nakletmiştir:

Küçükken müftülüğün açtığı Yaz Kur’an Kursuna Kur’an öğrenmek için gitmiştim. Kur’an kursumuzun hocası bize dualar dağıtırdı. Bu duaları ezberlemek için süre verirdi. Bu duaları ezberlediğimizde hocaya okurduk. **Zor duaları okuduğumuzda bize çikolata verirdi.** Biz de mutlu olduğumuz için önümüzdeki haftalarda en uzun ve en zor sureleri ezberlemek için sıraya girerdik. Küçükken bu hocanın sayesinde bir sürü dua ezberledim.

Görüldüğü gibi burada bir din görevlisinin daha iyi ve daha zevkli bir şekilde Kur’an surelerini ezberlemesi için öğrencisine hoşgörülle ve ilgiyle yaklaşması ve onu ödüllendirmesi çocuğun üzerinde olumlu etkiler yapmıştır.

Şu anda 29 yaşında bir araştırma görevlisi olan bir erkek katılımcımız da din görevlisi ile ilgili şu ‘olumsuz’ hatırasını anlatmıştır:

Dokuz yaşlarındaydım. Bir yaz günü Kur’an kursuna giderken hoca ders arası vermişti. Biz de arkadaşlarla caminin bahçesinde oyun oynuyorduk. O esnada **caminin müezzini sert bir şekilde bizleri azarlayarak caminin avlusunda sıraya dizdi ve hiç de yumuşak olmayan bir şekilde tokat attı.**

Ben belirli bir müddet camiye korkarak gittiysem de arkadaşlarımdan bazıları o günden sonra camiye hiç gelmedi.

Burada hatıra sahibinin de değindiği gibi din görevlilerinin sert tavırları, bir de şiddet eklenince çocuk üzerinde son derece olumsuz izler bırakmaktadır. Nitekim deneğimizin arkadaşlarının çoğunun camiye bir daha gelmediği görülmüştür.

Bir başka ‘olumsuz’ hatıra da şu anda 23 yaşında olan üniversite mezunu bir hanıma aittir:

Anneler beni daha 8 yaşımdayken Kur’an kursuna göndermişlerdi, yaşımı tam hatırlamıyorum ama bizim köydeki din görevlisi bizim yaşımız küçük diye bize ezberlememiz için sadece dualar verirdi. Elifba okutmaz, öylesine oturtur bekletirdi bizi. Bir de sürekli bağırıp çağırır bir hata yapsak, yanlış okusak çubukla filan ellerimizi kızartırdı.

İşkence gibi gelirdi her gün oraya gitmek. O zamanlarda şunu derdim, dövüp öğretildiğine göre bunlar hiç de yararlı şeyler değil.

Görüldüğü gibi burada da yine bir baskı hatta dayak söz konusudur. Daha önemli bir problem ise, buna muhatap olan çocuğun, öğrendiği şeylerin neye yaradığını bilmemesi, bir başka ifadeyle işe yaradığına inanmamasıdır.

Oysa öğretimde belki de yapılacak olan ilk iş, öğretim konusuna muhatabı motive etmek, onu hedeften haberdar etmek, öğrenme konusunun hayatında ne işe yarayacağını açıklamaktır.

Olumsuz hatırlardan bir başkası da, bugün 49 yaşında ilkokul mezunu bir ev hanımına aittir:

9 yaşındaydım. Camide, dayımın oğlu hocaya ezber dersi verirken suredeki tecvid kurallarını uygulayamadı bunun üzerine hoca çok sinirlendi. **İlk önce sopayla vurdu bu da yetmezmiş gibi yere yatırarak onu ayakları ile ezdi.** Ben bunu görünce çok ağladım. Bir daha camiye gitmek istemedim

Burada da yine bir din görevlisinin, çocuklara güya din eğitimi verirken sabır göstermeyip şiddete başvurması ile ilgili bir olumsuz tutum söz konusudur. Bu tür yaklaşımlar çocukları çok etkilemekte ve hocanın şahsen yaptığı hatanın dine yansıtılarak dinden veya dînî içerikli her şeyden uzaklaşmalarına yol açmaktadır.

Baskıyla dînî sorumluklara yönlendirmedeki hatalı davranışlarla ilgili bir hatıra da 24 yaşında üniversite eğitimine devam eden bir kız öğrenciye aittir:

4-5 yaşlarındayım. Köyümüzdeki camiye giderdik. Hocamız çok bilgili ama çok sertti. Uzun bir sopası vardı. Çoğunlukla sırtta kullanırdı o sopayı.

Bir arkadaşımız birkaç gün camiye gelmemişti. Geldiğinde de sıkı bir sopa yemişti. Daha sonra köy birbirine girdi. Arkadaşımızın babası hocamızı dövmeye kalktı, köylü araya girdi, bir sürü istenmeyen seviyesiz hadiseler yaşandı.

O denli şiddeti ilk kez o zaman görmüştüm. **O yaşma kadar hiç öyle olaylara şahit olmamıştım.** Arkadaşımın yüz ifadesini ve kendini korumak için bir köşeye büzülmesini hala içim yanarak hatırlarım.

Çok hevesle gittiğim camiye ondan sonra korkarak gitmeye başladım.

Bu hatıradan da görüldüğü gibi bazı din görevlilerinin din adına bir şeyler öğretirken baskı, şiddet uygulaması çocuk üzerinde kalıcı olumsuzluklar oluşturmaktadır. Katılımcımızın; “çok hevesle gittiğim camiye ondan sonra korkarak gitmeye başladım” ifadesi de aslında bu tutumun ne gibi sonuçlar doğurduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Buna benzer başka bir hatıra da bugün 27 yaşında olan bir Kur'an kursu öğreticisi hanıma aittir:

9 yaşındayken hem okula gidiyor hem de bir Kur'an kursuna devam ediyordum. Okul ile birlikte hafızlığa başlamak beni çok zorluyordu. Büyük bir arzu ve istekle başladığım hafızlık gözümde büyüyordu.

Bir yıl idare etmeye çalıştım olmadı. Sonunda hocama cesaretimi toplayıp hafızlık yapmaktan vazgeçtiğimi söyledim. **O günden hatırladığım tek şey okkalı bir dayaktı.**

Neticede ben de hafızlığımdan oldum. Hem de bu olaydan ötürü bir daha hafızlık yapma cesaretini kendimde bulamadım.

Şimdi kendisi bir Kur'an kursu öğreticisi olan bu hanım, hatırasında hocasının yanlış davranışından dolayı çok istediği hafız olma isteğini ve cesaretini bir daha kendinde bulamadığını belirtmiştir. Bu ve bunun gibi tutum ve davranışlar bize dayağın ve şiddetin hiçbir zaman sorunu çözmeyeceğini göstermektedir.

Bazı din görevlilerinin uyguladığı bu baskıcı ve şiddet içerikli tutuma maruz kalan 36 yaşında bir hanım öğretmenin hatırası da şöyledir:

Manisa'nın Salihli İlçesinin ..... köyünde -hala orada ikamet eden- imamımız oldukça otoriter hoşgörüden hiç nasibini almamış bir eğitim anlayışına sahiptir. **Sadece bir harfi doğru çıkaramadığım için suratımın şeklini değiştirecek kadar dayak atmıştı.**

Evde annemin ısrarı olmasa hiçbir zaman isteyerek camiye gitmezdim. Dersime çalışsam bile hocanın tahammülsüz tavrı karşısında bildiklerim de kafamdan uçup giderdi.

Bu hatırada da yine bir din görevlisinin sabırsız davranması ve şiddet uygulaması, denegimizin çok ağırına gitmiş ve bir daha camiye isteyerek gitmemiştir. Böyle olunca da gitse bile bir şey öğrenememiştir.

Hem evde babasından hem de camide hocasından gördüğü baskıcı tutumları anlatan 49 yaşında ön lisans mezunu bir müezzin de şu hatırasını nakletmiştir:

Ailem beni çocukluğumda camiye gönderirken tamamen baskıcı davranırdı. Gitmezsem, hoca babama gelmediğimi söyler de babamdan dayak yerim diye camiye gitmek zorunda hissedirdim.

Camideki durum ise sınıf küçük, öğrenci kalabalıktı ve tek hoca vardı. Hocanın elinde de uzun bir sopa, dayak yemeden eve dönmek adeta imkânsızdı. Bu yüzden derse gitsek hocadan, gitmezsek evde babadan korkardık.

Derse hiçbir zaman isteyerek gitmezdik bunun için de hiçbir şey öğrenemezdik. Bunları hiç unutmam.

Yukarıdaki hatıralarda ve konuyla ilgili başka araştırmalarda da¹³⁹ görüldüğü gibi dînî prensipleri yaşayan, dînî sorumlulukları yerine getiren anne babalar, daha rahat ve emin bir şekilde aynı zamanda haklı olarak çocuklarının ibadete katılımını teşvik etmekte, çocuklar da bu teşviklere olumlu bir şekilde karşılık vermektedirler. Dolayısıyla herhangi bir çatışma ya da çocuğun anne babasını eleştirmesi söz konusu olmamaktadır.

Buna karşın, ibadetleri yerine getirme konusunda gevşeklik gösteren ya da bu konuda oldukça zayıf olan ebeveyn, çocuklarını ya ibadete teşvik etmemekte, ya da yaptıkları teşvikler çocuklar üzerinde olumlu etki bırakmamaktadır. Öte yandan bu şekilde davranan ebeveynlerin, çocukları tarafından eleştirildikleri ve sözlerine itibar edilmediği görülmektedir.

Yukarıda din görevlileri ile yaşanan bazı hatıralara da yer verilmiş ve farklı tutumlar örnekler sunulmuştur. Bu örneklerde de görülmüştür ki, çocuklar için ne söylenildiğinden daha etkili olan ne yapıldığıdır. Yani sözden daha etkili olan yapılanlardır.

Çocuklara sevgi, şefkat, merhamet ve hoşgörü ile yaklaşan din görevlileri hem kendileri sevilmiş hem de öğretmek istediği şeylere karşı sevgi ve saygı oluşmuştur.

---

¹³⁹ Ay, *agm*, s. 169.

Buna karşılık sabırsız, baskıcı ve korkuya dayalı yaklaşım sergileyen din görevlileri çocuklar tarafından sevilmemiş, dolayısıyla öğretim konusu yaptıkları şeylere karşı da ilgi uyanmamıştır. Hatta bu tür olumsuzluklara şahit olan çocuklar hocalardan ve onların temsil ettiği şeylerden kaçmışlardır.

F. Çocuklukta Yaşanan Dinle İlişkili Hatıraların Etkisi

Araştırmamıza katılan deneklerin, çocuklukta yaşadıkları dinle ilişkili hatıraların, üzerlerinde bıraktığı etki aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo15: Çocuklukta Yaşanan Dinle İlişkili Hatıraların Etkisine Göre Dağılımı

Çocukluğunuzda dinle ilişkili hatıralarınızın üzerinizdeki etkisi ne oldu?	Sayı	%
Tamamen olumlu	176	43,2
Tamamen olumsuz	10	2,5
Çoğunlukla olumlu	144	35,4
Çoğunlukla olumsuz	5	1,2
Bazen olumlu Bazen olumsuz	72	17,7
TOPLAM	407	100

Tablodan da izlenebileceği gibi; “*çocuklukta yaşadığınız dinle ilişkili hatıraların, üzerinizdeki etkisi ne oldu?*” sorusuna ‘olumlu’ (%78) cevabı verenlerin oranı, ‘olumsuz’ (%4) cevabı verenlere göre oldukça yüksektir. Araştırmamıza katılanların yaklaşık olarak %18’i ise çocuklukta yaşadıkları dinle ilgili hatıraların üzerlerinde ‘bazen olumlu, bazen olumsuz’ izler bıraktığını söylemişlerdir.

Araştırmamıza katılan kişilerin çocuklukta yaşadıkları dinle ilişkili hatıraların üzerlerinde oluşturduğu etki ile şu andaki dindarlık düzeyleri

arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yaptığımız Chi Square Testi sonucu anlamlı çıkmıştır. [χ^2 : 63,600; p (0,000)<0.05]¹⁴⁰

Buna göre çocuklukta dinle ilgili yaşanan hatıralar ne kadar olumlu ise, bugünkü dindarlık düzeyi de o oranda yüksek çıkmaktadır.

Araştırmamıza katılan kişilerin hatıralarının analizine geçmeden önce, burada, bazı ünlü kişilerin konuya ilişkin hatıralarına yer vermek istiyoruz.

İlk olarak son dönem edebiyat ve şiir dünyamızın en önemli simalarının birisi olmasının yanında, büyük bir düşünür olan Necip Fazıl'ın çocukluğunda üzerinde çok etkili olan büyükbabası ile ilgili bir hatırasına yer vermek istiyoruz. Büyükbabasının dînî hayatının yoğun olmasından ve kendi dînî kimliğinin temellerinin oluşumunda ondan çok etkilenen merhum Necip Fazıl Kısakürek, '*O ve Ben*' adlı eserinde dedesiyle yaşadığı bir anısından şöyle bahsetmektedir:

Yatakta da büyük babamla beraberim ve hep kürkünün içindeyim... İlk dînî telkinlerimi ondan aldım. **Yatakta ondan hep dînî menkıbeleri dinliyorum.** İşte, üçüncü katta, bizim yatak odamızın karşısındaki büyük yatak odasında, kocaman bir ceviz karyolada büyük babamın yanında ve kürkünün içindeyim.

Hazreti Ali'ye, onun misilsiz kuvvet ve şecaatine dair bir menkıbe dinlemiş bulunuyorum. Soruyorum: **Büyük baba, Hazreti Peygamber mi daha kuvvetliydi, Hazreti Ali mi?.**

Beş altı yaşlarındaki çocuk saffetinin içinden fıskıran bu sual, büyük babama hem çocuklara, hem de büyüklere verilebilecek cevapların en güzelini verdiriyor:

O, kimseyle ölçülmez, O'nda Peygamber kuvveti vardı. Büyük babamın 'O'nda Peygamber kuvveti vardı' sözünü, hecesi hecesine hiçbir an unutmadım. Allah büyük babama rahmet eylesin.¹⁴¹

Necip Fazıl çocukluk çağında ilk dînî telkinleri dedesinden aldığını ifade etmektedir. Sorduğu soru aslında oldukça karmaşık ve bir çocuğa verilebilecek

---

¹⁴⁰ Bk. EK 1: Çapraz Tablolar, Tablo 1.

¹⁴¹ Necip Fazıl Kısakürek, *O ve Ben*, İstanbul 1999, ss. 19-21

cevap açısından oldukça zordur. Ancak büyükbaba, bu soruyu uzun açıklamalara girmeksizin bir çocuğu tatmin edecek biçimde cevaplamış, Necip Fazıl da, aldığı cevapla yetinmiş, ikna olmuş aynı zamanda da çok etkilenmiştir.

Bir başka ünlü şair ve düşünürümüz Sezai Karakoç da, ‘Gün Doğmadan’ isimli eserindeki ‘Çocukluğum’ şiirinde anne babasının, çocukluğunda dînî kimliğinin oluşumuna etkisini şöyle dile getirmektedir:

Annemin bana öğrettiği ilk kelime

Allah, şahdamarımdan yakın bana benim içimde

Annem bana gülü şöyle öğretti

Gül, O’nun, O sonsuz iyilik güneşinin teriydi

Annem gizli gizli ağlardı dilinde Yunus

Ağaçlar ağlardı, gök koyulaşır, güneş ve ay mahpus

Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde

Binmiş gelirdi Ali bir kırata

Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından

Asya’da, Afrika’da, geçmişte gelecekte

Biz o atın tozuna kapanır ağlardık

Güneş kaçırdı, ay düşerdi, yıldızlar büyürdü

Çocuklarla oynarken paylaşamazdık Ali rolünü

Ali güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar kahraman

Ali olmaktan bir sedef her çocukta

Babam lambanın ışığında okurdu

Kaleler kuşatırdık, bir mümin ölse ağlardık

Fetihlerde bayram yapardık

İslam bir sevinçti kaplardı içimizi

Peygamber’in günümüzde küçük sahabileri biz çocuklardık

Bedir’i, Hayber’i, Mekke’yi özlerdik, sabaha kadar uyumazdık

Mekke’nin derin kuyulardan iniltisi gelirdi

Kediler mangalın altında uyurdu

Biz küllenmiş ekmekler yerdik razı

İnanmış adamların övüncüyle

Sabırla beklerdik geceleri

Şimdi hiçbirinden eser yok

Gitti o geceler o cenk kitapları

Dağıldı kalelerin önündeki askerler
Çocukluk güzün dökülen yapraklar gibi.¹⁴²

Araştırmamız dışında ulaştığımız konuya ilişkin bir başka dikkat çekici hatıra da Mümtaz'er Türköne'ye aittir. Türköne, bu hatırasında çocukluğunda, muhtemelen Yaz Kur'an Kursunda kendisine Kur'an okumasını öğreten bir imamın, üzerindeki etkisini şöyle anlatıyor:

Elime 'Elif Cüzü'nü alıp, Erzurum'da Kurşunlu Camii'ne gittiğimde henüz dokuz yaşındaydım. **Bir insan olduğumu, hatta saygıdeğer bir varlık olduğumu ilk defa Elifba hocam Efe Hoca'nın davranışlarıyla idrak ettim.** Okulda yaramaz ve başarısız bir öğrenci olan ben, Kur'an alfabesini süratle söktüm...

Kur'an hocam bana sanki büyük bir adammışım gibi değer veriyor, saygı gösteriyordu. Karşılaştığım şeyin, tecrübenin imbiğinde damıtılmış gelenek olduğunu, geleneksel toplumda sosyalleşmenin bu şekilde gerçekleştiğini çok sonra fark ettim. **İlk defa, Kur'an Kursu'na gittiğim camide sosyalleştiğimi, toplumun bir parçası haline geldiğimi idrak ettim.** Karşılaştığım insanlarla Allah'ın selâmı ile başlayan iletişimi kurarak toplumun bir parçası haline geldim. Kendi tarihim ve yaşadığım topraklarla, büyük adam muamelesi gördüğüm camilerin büyümlü atmosferinde bağlantılar kurdum. Toplumun kültürünü fark etmem, merak etmemde bu şekilde gerçekleşti. Bugün geriye dönüp baktığımda beni meydana getiren parçaların, karşıma bir iyi talih olarak çıkan fırsatların neredeyse tamamının o dünyadan geldiğini hatırlıyorum.

Basit bir tasnifle dünyayı iyiler ve kötüler olarak ikiye ayırırken, o dünyayı hep iyiliklerin var olduğu bir dünya olarak kabul ettim. Aksine bir örnekle de karşılaşmadım. Benim inançlarımdan değil, içinde yaşadığım toplumla ilgili tasavvurumdan bahsediyorum. Elbette okuduğum hiçbir kitap, öğrendiğim hiçbir teori beni kendi hayat tecrübem kadar etkilemedi. Bu tecrübe bana, dindarlığın bu toplumu var eden, dengeli ve sağlıklı bir şekilde yaşatan en derin ve

---

¹⁴² Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, İstanbul 2000, ss. 97-98

güçlü enerji kaynağı olduğunu gösteriyor... Bu enerji kaynağı son derece doğal ve sağlıklı bir şekilde deveren etmekte, kendisini sonsuzca yeniden üretmektedir.¹⁴³

Yukarıdaki olumlu hatıralar yanında, olumsuz hatıra örneklerine rastlamak da mümkündür. Aşağıda, ünlü sinema ve tiyatro sanatçısı Münir Özkul'un yaşamış olduğu bir hatıradan birbirinden farklı iki imam portresi ve cami cemaatinden davranış örnekleri yer almaktadır:

Münir Özkul dindar bir babanın çocuğudur. İstanbul'un Bakırköy ilçesinde çocukluğunu ve gençliğini yaşamıştır. İlkokulu Kartaltepe'de okumuştur. Kartaltepe ilkokulunun avlusu, aynı adı taşıyan caminin bahçesine bitişiktir. Vakit bahardır ve caminin bahçesinde çiçekler rengârenktir. Teneffüse çıkmış olan küçük Münir, etrafına bakar ve birden caminin avlusuna geçer. O çok sevdiği güzelim çiçeklere doğru koşar. Maksudı, onlardan bir kaçını koparıp götürmek ve öğretmenine vermektir. Ancak bunu başaramaz. Çünkü tam da eğilip elini çiçeklere uzattığı sırada, caminin kapısı açılır ve orada biri belirir. Adam avazının çıktığı kadar bağırarak ve Münir'in gözüne korkunç bir varlık gibi görünmektedir. Bu korkunç ses, kısa boylu, göbekli, sakallı birine aittir. Münir bir anda çiçeği unuttur, adeta can korkusuna düşer ve kendisini ilkokulun avlusuna zor atar.

Nefes nefesidir. Kan ter içinde kalmıştır. Artık aklına ne ders girer, ne de başka bir şey... Varsa yoksa o müthiş heyula ve onun avazı çıktığına ortalığa saldırdığı bağırması:

- Ne yapıyorsun ulan orada! Şimdi gelirim, koparırım kulaklarını!

Başka ne dedi? Ona doğru kaç adım attı? Bunları düşünmeye çalışması da nafi değildir. Çünkü korku ve heyecanı, ayrıntıları perdelemektedir.

---

¹⁴³ Mümtaz'er Türköne, "Elif Cüzüm ve Elifba Hocam", *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs 2007, Ankara, S. 197, s. 40.

O günden sonra, bir daha cami tarafına dönüp bakmaz bile...
Hele de, cami bahçesinde gördüğü sakallı tiplere rastladığında, bütün benliğini derin bir korku ve öfke kaplar.

Aradan yıllar geçti. Ama Münir Bey'in camiye ve dindar insanlara kırgınlığı, kızgınlığı, küskünlüğü geçmedi. Kendi dünyasından, dîni ve inancı büsbütün uzaklaştırdı. Oysaki dindar bir insan olan babası, vefatından kısa bir süre önce, onu yanına çağırması ve demişti ki:

'Oğlum, sana inanç, ibadet konusunda faydalı olamadım. Ancak, bunları unutmayasın ve bir gün mutlaka içten hatırlayasın diye, sana bir soyadı bırakıyorum. **Baban olarak, senden tek isteğimi, bu soyadı açıklıyor. Ben senin kul, hem de öz kul olmanı istiyorum.** Kul olmayı hayatının gayesi bilmeni arzuluyorum. Bu sebeple, soyadı kanunu çıkınca, ÖZKUL'u seçtim. Özden kul olalım diye. Evladım, senden başka bir isteğim yoktur. Kul olduğunu unutma yeter. O zaman sana babalık hakkımı helal ederim.'

Ancak dindar babanın bu vasiyeti uzun yıllar ciddiye alınmadı, hatta çağdışı bulundu ve sonra da unutuldu. Hatta yaşanan olumsuzluklar sonucu, tam tersine gelişmeler de yaşandı. Önce tiyatro, sonra da sinema oyuncusu olarak yıllar yılı inanç ve ibadet hayatına ilgisiz kaldı.

Ben onu tanıdığım zaman, altmış yaşını geçmişti. Ve ancak o yaşında, baba dünyasının kapısını aralıyor ve 'Galiba babam haklıymış' diyordu.

Niçin bu kadar geç? Acaba belli bir sebebi var mıydı? Merakımı yenemedim. Çocuksu ve temiz bir ruh yapısında gördüğüm Münir Bey'e dedim ki:

'Bu temiz yapınızla, daha önceleri inanca, ibadete hiç yönelmediniz mi?'

'Yönelmez olur muyum?' dedi.

'Gençlik yıllarımda, içimdeki inanma arzusu bir defa öylesine tepti ki, engelleyemedim. O zamanki arkadaşlarımdan dindar bildiğim Uğur Bey'e başvurduğum ve ne yapmam gerektiğini sordum. Çünkü **inanma**

ihtiyacı beni müthiş zorluyordu. O vakit, içinde bulunduğum çevrenin seçimi ve beğenisi istikametinde, her ne kadar inançsız takılıyorsam da, kendimi tutamadım.

Uğur, çok takdir ettiğim namazlı bir arkadaşımды. Bana yardımcı olmasını istedim. Ancak o, istediğim yardım için beni bir başkasına götürmeyi teklif etti. Dedi ki:

‘Sümbül Efendi Camii’nin çok muhterem bir hocası vardır. Umarım sen de onu çok seversin. Dinimizi çok iyi bilen bir insandır. Seni ona götüreyim.’

Bu teklifi büyük bir sevinç ve heyecanla kabul ettim. Böyle **saygın bir din âlimi beni kabul ettikten sonra, ben neden görüşmek istemeyeyim?**

Uğur’la anlaştığımız gün ve saatte buluşup Nurullah Efendi’ye gittik. Beni büyük bir sempati ve sevecenlikle karşıladı. Daha ilk anda korkularım, endişelerim yok oldu. Yanında büyük bir huzur duydum. O güzel insanın şahsında çoktan vefat etmiş babamı bulmuş gibi oldum.

Gerçekten bir baba gibi davranıyor ve müthiş bir güven ortamı oluşturuyor, yangın yerine dönmüş içimi rahatlatıyordu. Nurullah Efendi’yi o güne kadar tanımadığıma çok üzülmüştüm.

Kendisine çok ısındığımı ve bundan sonra sıkça ziyaret edip istifade etmek istediğimi söyledim. Çok sevindi ve ‘Zaten öyle olacak. Artık hiç ayrılmayacağız. İnşallah iki cihanda da beraber olacağız, beklerim.’ dedi.

Hemen Cuma günü Sümbül Efendi Camii’nde buluşmaya karar verdik. Cuma vaazından önce, caminin kapısı önünde buluşmak üzere sözleşip vedalaştık.

Büyük bir heyecan içindeydim. Cumayı ipe çektim. Nihayet beklenen gün geldi. İçim içime sığmıyordu. Epey araştırarak ve yanlış yapmamaya çalışarak abdest aldım. Nerdeyse **çeyrek asır aradan sonra, ilk defa camiye girecektim.** Hata yapmamak, göze batmamak, pot kırmamak için çok dikkatli olmalıydım. Ama bir tesellim de vardı.

Çünkü Uğur ile buluşacak ve camiye birlikte girecektik. O bana, ‘Hiç merak etme. Zor bir şey yok. Üstelik ben senin yanında olacağım, yapman gereken her şeyi söyleyeceğim.’ demişti. Rehberim tecrübeli idi. Çünkü o, her cuma camiye giden bir arkadaşı.

Böyle karmaşık duygu ve düşünceler içinde, tabii yine de önemli kuşku ve korkuyu da içimde taşıyarak camiye geldim.

Anlaştığımız saatten biraz da erken gelmiştim. O tarihî dekor içindeki avluda biraz bekledim. Neredeyse her dakika saatime göz atıyordum. İnsanlar camiye doldurmaya başlamışlardı. İçeriden vaaz sesi de gelmeye başlamıştı. Ancak ben dışarıda beklemeyi sürdürüyordum. Çünkü bana kılavuzluk yapacak arkadaşım henüz gelmemişti.

Bir ara, girip içeride beklesem, hem de konuşmayı kaçırmam diye düşündüm ama buna cesaret edemedim. Çünkü cemaatten bazıları, bana tuhaf bakıyorlardı.

Cami kapısının kenarında tedirgin durmam, kılık kıyafetim, tipim, belki de o cemaatten hiç kimsede görünmeyen saç biçimim ve uzun favorilerim dikkati çekmişti. Birilerinin dikkatimi çeken tarafımı tam da bilmiyordum ama onlardan hiçbirine benzemediğim kesindi.

İster istemez, bana şöyle bir göz atıp camiye giriyorlardı. Bazıları, hafif bir tebessümle beni selamlıyor, bazıları da başlarını eğerek sessiz bir sempati gösteriyorlardı.

Zaman epeyce geçmiş ve ben de kapıda iyiden iyiye sıkılmışım. Üstelik dinlemeyi çok istediğim konuşmadan da mahrum kalıyordum. Kapıdan şöyle bir göz attım. Cami epeyce dolmuştu. Belki bana namaz kılacak yer de kalmayacaktı.

Camiye girip, arkadaşımı içeride bekleyeyim dedim. Bu benim için zor bir karardı. Kapıdaki meşin örtüyü kaldırıp camiye ilk adımı attığımda, heyecanım bayağı artmıştı.

Kendime oturacak bir yer arayarak, safları aşmaya başladım. Ancak fazla önlerde de olmayı istemiyordum. Hem Uğur’un beni görmesi hem de sanki ön safların daha bir dikkat istediğini hissetmiş olmam, beni biraz arkalarda tuttu. Caminin ortasına yakın bir yerde oturdum.

Ancak etrafımdaki insanların oturmasına benzemedi benimkisi. O an diz çöküp oturmanın ne kadar zor iş olduğunu anlamıştım. Ancak nasıl oturacağımı da bilemiyordum. **Benim sürekli durum değiştirmem yanımdakileri rahatsız etmişti.** Tipimi, giyimimi de hiç beğenmediklerini zaten bakışlarından anlamıştım. **Sanki bana, ‘Senin burada ne işin var?’ der gibi bakmışlardı.**

İkide bir sağa sola çarparak oturuşumu değiştirmeye başlayınca, bakışlar daha da kızgınlaştı. Benim de tedirginliğim oldukça arttı. Bu arada kapının meşin örtüsü her girenle birlikte bir ses çıkardığı için, ben de her defasında bir ümitle arkama dönüp bakıyordum. Hoca efendinin konuşmasını bile dinleyemiyor ve hep gözüm arkada kalıyordu. Her defasında, ‘İnşallah Uğur gelmiştir.’ diye dönüp ümitle kapıya bakıyordum. Uğur bir türlü gelmiyor, benim de ona kırgınlığım çoğalıyordu. Nurullah Efendi, artık ezan vakti geldi, sözlerimi bitiriyorum dediğinde Uğur kapıda göründü. Ben de içimde birikmiş bütün kırgınlık, kızgınlık, tedirginlikle birden bağırmıştım:

‘Uğur, gel, buradayım!’

Benim bu feryadıyla, **yanımdaki yaşlı adamın sabrı iyice taşmış olmalı ki, Yaradan’a sığımp, okkalı bir tokat aşketti suratıma.** Ben neye uğradığımı bilemedim. Birkaç saniyelik tereddütten sonra, yerimden fırladım. Cemaatin üzerinden atlayarak ve oturanlara çarparak kendimi kapıdan dışarı attım.

Uğur da arkamdan geldi. Çok yalvarıp yakardı, özür diledi ama hiç tınmadım. Artık kesin kararımı vermiştim. **Dindar insan sözünde durmuyordu.**

Namaz kılanların çoğu kaba ve katı insanlardı. Cami bana göre değildi. Çünkü orada sevgi, anlayış ve hoşgörü yoktu. Yabancı gördüklerine yardım edecek yerde tokat atıyorlardı.

Hayır, asla onların arasında benim yerim olamazdı. Uğur’u kırma pahasına sert şeyler söyledim ve camiye arkada bıraktım. Hayatımda ikinci kere cami gerimde kalıyordu. Artık kesin kararımı vermiştim: ‘Cami ve cemaat bana göre değil!’

Tekrar inançsız, ibadetsiz, mabetsiz ortamıma dönerken, **içimdeki tek hüznü, Nurullah Efendi’yi kaybetmekten kaynaklanıyordu. O güzel adam bana, ‘Biz senin gibileri çok severiz. Çünkü senin gibilerin yolu düzeltmesi, şaraptan bozma sirkeye benzer, tadına doyum olmaz.’ demişti.**

Bu sözü de beni çok sevindirmişti ama ‘Demek ki benim nasibim şarapta ve şarap olarak kalmakta imiş’ dedim ve ondan da uzaklaştım.

İşte şimdi geldim altmış yaşıma... Ancak bu yaşta babamın sözüne gelebildim. Babam doğru söylemiş. **Ancak, ‘öz kul’ olmakla mutluluk bulunmuş...** Kulluğa giden yolda da insanlara bakmamak gerekiyormuş.

Zaten bana doktorum da on dokuz defa içki ve uyuşturucu tedavisinden sonra başka yol kalmadığını söyledi. Ancak ben artık yolun burasında mecburen Rabbime teslim olmuş bulunuyorum.¹⁴⁴

Münir Özkul, burada kendisini dinden ve camiden uzaklaştıran hatıralarından bahsetmektedir. İnsan hayatında bazen küçük ayrıntılar önemli sonuçlara yol açabilmektedir. Bu hatıra da bir din görevlisinin yanlış bir tutumu, cami cemaatinin bir anlık düşüncesizce hareketi genç bir insanın uzun yıllar camiden ve dîni hayattan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Üstelik burada Nurullah Efendi gibi oldukça etkileyici müspet bir cami imamı örneği de bulunmaktadır. Ancak olumsuz tutumlar çoğunlukla olumlu tutumları bastırmaktadır. Nitekim burada da öyle olmuştur.

Konumuzla ilgili etkileyici bir başka hatıra da ünlü gazeteci Ahmet Altan’a aittir. Ahmet Altan yazısında kendisinin çocukken dinle ilgili sıcak duygular hissettiğini ancak okuldaki din dersi öğretmeninin, bu duygularını alt üst ettiğini ‘*Cami Işıklarına Bakan Çocuk*’ başlıklı yazısında şöyle anlatmıştır:

... Sonra büyüdüm. İnanmanın huzurundan aklın huzursuzluğuna geçtim. O çocukluk dönemimden sonra bir daha **hiç dindar olmadım, oruç tutmadım, dua etmedim, namaz kılmadım.**

---

¹⁴⁴ Bk. Vehbi Vakkasoğlu, *Allah’ı Nasıl Anlamalı Çocuklarımıza Nasıl Anlatmalı*, Sevgi Yayınları, İstanbul 2006, 166-172.

Lise yıllarında karşıdakinin inançlarına hiç aldırılmaz, herkesin korktuğu bir güçten korkmamamın tuhaf lezzetiyle diğer çocuklarla kıyasıya tartışırdım, onlar Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışırlardı ben yokluğunu.

Küçük bir çocukken inanmayı ne kadar sevdiysem, ilk gençliğimde de inanmamayı o kadar sevdim. Başkaldırmanın müthiş cazibesine kapılmıştım.

Çocukluktan gençliğe geçmeye çalıştığım dönemlerde yazarlık hayalleriyle dolu olduğumu gören babam, 'Yanağını cama yapıştırıp, evin çaprazındaki caminin şerefesinde iftar zamanını haber veren ışıkların yanmasını, ışıklar yanar yanmaz bunu bağırarak haber verdiğinde büyüklerin aferinini almak için heyecanla bekleyen bir çocuğu anlatabilir misin' demişti.

Yaklaşık kırk yıldan beri o çocuk aklımdadır. Hâlâ o sahneyi ve o çocuğu en iyi biçimde nasıl anlatacağımı bulamadım. Ama bu görüntü benim yazarlık temrinlerimden biri oldu. Babamın kendi çocukluğunun anılarının arasından çıkartıp bana yazı ödevi olarak verdiği sahneye kendi çocukluğumun anıları da eklendi.

Evimizin hemen karşısındaki küçük cami... **Ramazan geceleri mahallenin çocuklarıyla birlikte gittiğimiz teravih namazları, camideki büyüklerin bize başka zamanlarda pek de göstermedikleri bir şefkati göstermeleri, hala çocuk aklımla ezberlediğim biçimde söylediğim 'Allahümme salli ala'nın muhteşem melodisiyle dalgalar gibi kabaran o tuhaf coşku, namaz çıkışında hissettiğimiz o ağırbaşlı memnuniyet...**

Sahur vakti sıcak yataktan gözlerim yarı kapalı kalkıp sobası yakılmış salonda hazırlanmış sofraya oturuşum, galiba sadece ramazanlarda yapılan o yumurtaya bulanmış ekmek kızartmaları, demli çay, beni sevgiyle ve gururla bağrına bastığını düşündüğüm büyük bir kalabalığın parçası olmanın güveni ve sonsuz bir huzur. Allah'ı çok sevmiştim.

Ondan benim anlamadığım kelimelerle söz ediyorlardı ama o benim için, beni sevmesini istediğim temiz yüzlü yaşlı bir dedeydi, oruç

tuttuğum zamanlarda bana gülümsediğini düşünürdüm. Doğrusu ya ondan pek korkmazdım. Ama beni sevmesini isterdim.

İlk kez okulda din hocası cehennemi uzun uzadıya bütün korkunçluğuyla anlattığında dehşete düşmüştüm, benim teravih namazlarında, iftarlarda, sahurlarda hissettiklerimle hocanın anlattıkları hiç birbirine benzemiyordu. O, beni çok korkutan, bana çok uzak, çok mesafeli, çok gazaplı, benim çocuk aklımın kavrayamayacağı çok ürkütücü bir güçten bahsediyordu. Biz dedetorun değildik. Beni sevmiyordu. Kötü bir şey yaparsam beni ateşlerin içine atacak, beni yakacak, bana acılar çektirecekti. Ben ona hiç böyle şeyler yapmazdım ki, ben onun için hiç böyle cezalar düşünmezdim ki, ben onu seviyordum, o niye beni ateşlerin içine atmak istiyordu. Çok korktuğumu, çok üzüldüğümü hatırlıyorum.

Bir daha uzun yıllar camiye gitmedim. Din hocası benim çocukluk dünyamın en huzurlu hayalini, o soğuk yatakhanelerde uyumadan önce dua edip kendisine gülümsediğim, herkes bana yaramazlık yaptım diye kızdığına kendisine sığındığım ‘yakınımı’ benden koparmıştı. Hayatın zıpkınlı acılarından beni koruyacak bir güç yoktu artık, her acı doğrudan tenime yapıyor, o acıları taşımakta ilahi bir güç bana yardımcı olmuyordu.

Yirmili yaşlarımda Ankara'da bir işçi kooperatifinde karımla birlikte epeyce sıkıntılar çekerek yaşarken komşularımız olan bir ‘inançlı insanlar’ grubuyla karşılaşmıştık. Gerçekten çok hoş insanlardı, yumuşaktılar, hoşgörülüydüler, benim gençlik saygısızlıklarımı kibar bir sabırla karşılıyorlardı. Aralarından bir tanesi eski bir kabadayıydı, iriyarı, güçlü kuvvetli bir adamdı, epey kavgaya karışmış, günahın her türlüüne batıp çıkmıştı, sonra ‘inancı’ bulmuştu. Beni sessizce dinler, ben sözümü bitirince ‘Ahmet, kardeşim’ diye başlardı lafa, beni ‘doğru yola’ getirmek için uğraşır. **Dinî korkuyla değil sevgiyle anlatırdı.**

Zor günlerdi, babam hapisteydi, kız kardeşim hastaydı, karım hamileydi, beş kuruş para yoktu, bir yayınevinin zemin katında düzeltmen olarak çalışıyor, kazandığım paranın çoğunu kiraya veriyordum. O sırada hayatımdaki en iyi şey o dindar insanlardı.

Dindarları sevdim. İnançlarını paylaşmadım ama onlara ve inançlarına imrendim. **Bana çocukluğumu, teravih namazlarımı, sahuruları, iftar sofralarımı, huzuru hatırlatıyorlardı.**

Öfkeli değillerdi, çıkarıcı değillerdi, haramdan ölesiye korkuyorlardı, muhtaçlara yardım ediyorlardı, inançlarıyla böbürlenmiyorlar, dînî bir gösterişe döndürmüyorlardı. Onlara saygı göstermeyi öğrendim. Kendi inançsızlığımla onları kırmamaya özen gösterdim. Zor günlerde bir 'inançsız'la bağışladıkları dostluğu hiç unutmadım.

Din hakkında düşünmeye başladım, 'din bir afyondur' ezberinden 'din nedir' sorusuna geçtim, insanların ve toplumların hayatında dinin yerini merak ettim. Gerçek bir dindarla, bir müminle, dînî gösterişli bir rozet gibi yakasına takanlar arasındaki farkı gördüm. İçinde bir vahşetle, bencillikle hatta kötülükle doğan ve ölüm gibi karanlık bir yok oluşla varlıkları sona eren insanların gelişiminde, yaşama gücü buluşunda, ahlakı yaratışında, vahşetini sınırlayışında dinin çok önemli kültürel bir değer olduğunu fark ettim. Dindar olmadım, inançlı olmadım. Hala da değilim. Hiçbir zaman da olmayacağım herhalde. Ama din fikrini, gerçek dindarları seviyorum.

Tanrı'yla ilişkim ise anlatılması çok zor çelişkilerle dolu. Varlığına inanmıyorum ama o varmış gibi hissetmekten hoşlanıyorum, annemin mezarına gittiğimde dua etmiyorum ama annemi 'ona' emanet ediyorum. Artık ne ölümden ne de ölümden sonrasında korkuyorum ama öldükten sonra sevecen bir ışıkla karşılaşmış yaramazlık yapmış küçük bir çocuk gibi ona sığınıp gülümseyeceğimi aklımdan geçiriyorum.

Din hocası cehennemi anlatana kadar süren kuvvetli bir inanca dayalı 'ilişkim' şimdi bir başka biçimde sürüyor, onun adına yeryüzünde cehennemi yaratanları, onun adıyla gösteriş yapanları, onun adına benim gibi 'inançsızlara' öfkelenenleri, onun adını sadece insanları korkutmak için kullananları 'onunla' arama sokmuyorum. Tanrı'dan bir beklentim yok. Ona duyduğum sevginin, eğer o varsa, bir beklentiden ya da bir korkudan kaynaklanmadığını o biliyor. Günahkâr olduğumu da, babasının

sevgisine sığınan biraz şımarık bir evlat gibi bu günahları işlemeye devam edeceğimi de.

Din adına dehşet salanlar ne derlerse desinler, başkaları için kötülük düşünmeyenleri onun affedeceğine inancım tam, benim tanrım her şeyden önce 'başkaları için kötülük düşündün mü' diye soracak bir tanrı. Başkaları için kötülük düşünmezsem, onun varlığına inanmasam bile beni affedeceğini sanıyorum. Affetmezse de gücenmeyeceğim.

Çocukluğumda tuttuğum oruçların, oturduğum iftar sofralarının huzurunu hiç unutmadım. Bugün, bir tek kez öyle bir huzurla iftar yapabilmek isterdim. O huzuru hissedenler, dilerim, o huzuru gereksiz öfkelerle bozmazlar. Ben bir daha o huzuru bulamayacağım.

Ama 'yanağını dışarının soğuşunu hissederek cama dayayıp, evin çaprazındaki caminin ışıklarının yanmasını bekleyen' çocuğu anlatmayı hep deneyeceğim.

Sanırım bunu hiçbir zaman tam da beceremeyeceğim.¹⁴⁵

Ahmet Altan çocukluğunda dinle ilgili güzel duygular yaşamış olmasına rağmen, din dersi öğretmeninin çok sevdiği Allah'ı, bir çocuğun ruh dünyasına uygun olmayan biçimde cehennem vb. korku motifleriyle anlatması onun Allah'a olan sevgisini, güvenini sarsmış hatta zihnindeki seven, koruyan, dost Allah tasavvurunu sarsmıştır.

Öte yandan dindar komşularının hoşgörülü, sıcak tutumları onun dine ve geçek dindara bakışını olumlu etkilemiş ve çocuklukta yaşadığı dinle ilgili güzel hatıraları yeniden canlandırmış ve kendi durumunu yeniden değerlendirmesine yol açmıştır.

Konuyla ilgili yaşanmış şu olay da oldukça dikkat çekicidir:

Köyünden ve memleketinden uzakta görev yapan bir imam yaz tatilinde köyüne gitmek için hazırlıklar yaparken, 5-6 yaşlarındaki oğlu, birden bire:

---

¹⁴⁵ <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/3424465.asp?yazarid=150621620/%2005.01.2012.>

'Baba, bizim köyde de Allah var mı?' diye sorar. Çocuğun bu sorusuna şaşırın imam baba:

'Oğlum Allah her yerde vardır; ama niçin soruyorsun?' deyince çocuk heyecanla şunları söyler:

'Burada Allah'ın beni hep cehenneme atacağını ve yakacağını söylüyorlar. Ben cehennemde yanmak istemiyorum. Allah olmayan bir köye gidelim. Annemin köyünde de Allah var mı?...'¹⁴⁶

Çalışmamızın bu kısmında, tekrar kendi araştırmamıza katılan kişilerin hatıralarından derlediğimiz etkileyici olaylara değinmek istiyoruz. Burada da yine 'olumlu' ve 'olumsuz' hatıra örneklerine yer verilerek bunların genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Öncelikle olumlu hatıralardan başlıyoruz. Şu anda 40 yaşında olan Arapça öğretmeni bir kadın katılımcımız, çocukluğunda devam ettiği Yaz Kur'an Kursunda kendisini çok etkileyen bir kadın öğretmenle ilgili şu hatırasını naklediyor:

11 yaşındaydım. Merkezde bir camide düzenlenen Yaz Kur'an kursunda genç bir kadın hoca vardı. **İlk görüşte kuvvetli bir şekilde etkilendiğimi hissettim. O da benimle çok ilgilendi. İçimde var olan dînî duyguları harekete geçirmişti.**

İlk hafta hemen Kur'an okumaya geçtim. Benim çok iyi bir öğrenci olduğumu güzel Kur'an okuduğumu söyledi. Beni İmam Hatip lisesine gitmem için yönlendirdi. Ben zaten babamdan da böyle bir istekle karşılaşmıştım. İkinci kez aynı şeyi duyunca heveslendim. İmam Hatip'e gitmeye kesin karar verdim.

Geçmişe döndüğümde bugün yaptığım, yaşadığım tüm güzelliklerin önce babama sonra da Emine hocama ait olduğunu düşünür, onları hayırla yâd ederim.

Şu anda 34 yaşında bir öğretmen olan erkek katılımcının, bir din görevlisinin, çocukluğundaki etkisini şöyle ifade etmektedir:

---

¹⁴⁶ <http://www.duzcepostasi.com/makale.asp?id=880/05.01.2012>

12-13 yaşlarındayım. Yaşadığım ilçenin çok değerli bir imamı vardı, Allah rahmet eylesin. Hocamız özellikle sabah ezanlarını o kadar güzel okurdu ki duyanların gözlerinden yaşlar boşanırdı.

Ağabeyim ve benim için en güzel heyecanlardan biri bazı günler mahalle arkadaşlarımızla sabah namazını kılmak için gece karanlığında camiye gidip hocamızın arkasında namaz kılmaktı.

23 yaşında üniversite mezunu bir kadın katılımcının Yaz Kur'an Kursunda yaşadığı şu hatırasında da iki ayrı hoca örneğinden söz edilmektedir:

Sanırım 10 yaşlarındaydım. O zaman bizim köyümüzde yazları Kur'an kursu vardı. Annemler de beni o kursa yazdırmışlardı. Daha önce de göndermişlerdi ama oradaki din görevlisi çok sert olduğu için hiç sevmemiştim, sevmediğim için de hiçbir şey öğrenememiştim. Bu yüzden de şimdi kursa gitmek istemiyordum.

Zoraki gittiğim kursta bu seferki din görevlisi bize o kadar iyi davranıyordu ki, duaları çabucak bitirip, Elifba'ya geçmiştim. Çok kısa bir sürede onu da bitirdim. Kendime şaşıırıyordum. Sonra sınıfta bizim yaşımızda olanlar arasında Kur'an'a geçen ilk kişi ben oldum ve **din görevlisi bana kocaman, çok güzel bir Kur'an hediye etmişti. O günden sonra okumayı da ibadet etmeyi de sevmiştim.**

Çocuklukta dinle ilgili yaşanan güzel hatıralar çocuk üzerinde derin izler bırakmaktadır. Anketimizde bununla ilgili yazılan bir başka hatıra da bugün 27 yaşında olan bir erkek öğretmene aittir:

Cami kurslarında 12 yaşında Kur'an'ı Kerim'i ilk okumaya geçtiğimde dağıttığım şekerleri; yine o yıllara rastlayan teravih namazlarında büyükler tarafından dışarı atıldıktan sonra ölesiye oynadığımız oyunları, Gaziantep'in **Yaz sıcağında serin cami bahçesinde üst üste açmış güllerin bayıltıcı kokusunu içimize çekerek yaşadığımız Kuran Kursu arkadaşlıklarını**, cami hoparlörlerinden kalbim duracakmışçasına heyecanla Hz. Bilal misali ilk ezan okuyuşumu unutmam mümkün değil.

Çocuklukta yaşanan dinle ilişkili 'olumlu' hatıralara bir örnek de bugün 25 yaşında olan ilkokul mezunu bir erkek katılımcımıza aittir:

12 yaşımıdayken bir gün Kur'an kursuna başladım. Niyetim hoca olmaktı. Kursta kamet getirmeyi öğrenmiş, Amenerrasulü'yü ezberlemiştim.

Bir gün yatsı namazını kılıyorduk hoca bana 'Sen kamet getir' dedi. Ben de hemen yerimden kalkıp kamet getirdim ardından namaz bitince Amenerrasulü'yü okudum. **Cemaat çok kalabalıktı herkes çok beğendi ve tebrik ettiler. Kendimle gurur duydum. O gün bugündür camiye ve ibadetlerime çok önem veririm.**

Çocuklukta anne-baba, yakın çevre ve din görevlileri yanında dînî kimliğin oluşumunda 'okul çevresi' de çok önemlidir. Bu çevrede en etkili kişiler öğretmenlerdir. Öğretmenler, çocuk için anne-baba kadar hatta zaman zaman daha etkili bir model olabilmektedir.

Okul öncesi dönemde çocuğun anne baba ile özdeşimi ön planda iken, okulla birlikte öğretmen ve arkadaş gibi başka kişilerle özdeşim de önem kazanır. Anne babanın çocuğa aktardığı değer ve kuralların yanı sıra çocuğun kendisinin de etkin olarak anladığı, benimsediği değer ve yargılar önem taşımaya başlar. Bu nedenle bu dönemde çocuğun ilişki kuracağı kişiler, özellikle öğretmen ve oyun arkadaşları, özel önem taşırlar.¹⁴⁷

Öğretmenin dînî tutum ve davranışları çocuklar üzerinde kalıcı etkiler bırakmaktadır. Aşağıda, 24 yaşındaki İlahiyat Fakültesi mezunu bir hanım katılımcının konuya ilişkin hatırası yer almaktadır:

Tahminen 12-13 yaşlarımda İmam Hatip Lisesinde hocalarımdın arasında sadece **bir meslek dersi hocam dînî kimliğimin oluşmasında oldukça etkili olmuştur.** Bunda yaşayarak örnek olmanın yanı sıra dili etkili olarak kullanmış olması da oldukça önemli bir faktör idi. Belki de bildiklerini yaşayarak teyit ettiği için tebliğde de dili bu kadar etkili olmuştur. Ne de olsa ilmi ile amel olanın tesiri çok daha fazladır.

---

¹⁴⁷ Haluk Yavuzer, *Eğitim ve Gelişimsel Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu*, 11. bs, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, ss. 13-14.

Bu hanım, özellikle öğretmeninin samimiyetinden etkilenmiş, dili etkili kullanması yanında yaşayarak model olması onun kendisini etkilemesinde önemli bir faktör olmuştur.

Konuyla ilgili bir başka hatıra da 15 yaşında ortaokul mezunu genç bir hanıma aittir:

9 yaşındayken öğretmenimiz **derste peygamberimizin hayatını okuyordu ve ben de çok seviyordum** hatta hiç bitmesin istiyordum. Anladıklarımı eve gelince anneme ve babama anlatıyordum. Annemler de bir şeyler öğrendiğimi duyunca çok seviniyorlardı. Annemden namazı kılmayı öğretmesini istiyordum. Annem öğretiyordu ama ben anlayamıyordum.

Bir akşam kitabı elime aldım ve birden baktım ve aklıma geldi seccadeyi serdim ve kitabı önüme koydum. Namaza başladım ama namazda sayfaları da çeviriyordum. Bunu kimseye söylemedim. Namaz kılmayı öğrenince babama anlattım. Babam da **'Kızım Allah sana çokça sevap yazmıştır'** dedi ve ben çok mutlu oldum. Bu olay benim namaza başlamamdaki güzel bir hatıradır.

Araştırmamıza katılanlara ait bazı hatıralar da var ki pek çok güzelliğin oluşmasına vesile olmuştur. 18 yaşında ortaokul mezunu bir genç hanım şunları nakletmektedir:

12 yaşındayken okulda peygamber efendimizle ilgili bir kompozisyon yarışması vardı. Ben de peygamberimizle ilgili yazıyı yazdım ve sınıf hocam çok beğendi.

Yarışma için yazıyı ilçeye gönderdiler ve ilçede birinci oldum. **Bana hediye olarak peygamberimizin sünnetleriyle ilgili kitap verildi.** Çok mutlu olmuştum ve okuldaki hocaların gözdesi olmuştum. Bana yarışmadan verdikleri kitabı okudum.

O günden sonra güzelce başımı örttüm, oruç tutmaya başladım, namaz kılmaya ve daha iyi bir şekilde dinimi öğrenmeye başladım. O günden sonra iyi bir kul olabilmek için uğraştım durdum.

Araştırmamızda elde ettiğimiz verilerden biri de çocukluk döneminde dînî kimliğin oluşumunda ‘medya’nın etkisidir. Medyanın etkisiyle ilgili olarak ulaştığımız hatıralar da şöyledir:

Araştırmamıza katılan deneklerden İlahiyat Fakültesi mezunu 24 yaşındaki bir hanım şunları anlatmıştır:

Dînî kimliğimin doğru bir şekilde oturmaya başlaması benim 12-13 yaşlarıma tekabül etmektedir ve bu dönemde de özellikle **okuduğum kitapların** bunda etkisi çok fazladır. Mesela bir Huzur Sokağı’ını okumak, o dönemde bana hitap etmiş olan Emine Şenlikoğlu romanlarını okumak bende oldukça etkili olmuştur. **Din eğitimi sadece kuru bilgi aktarımı olmadığı için her zaman yaşayarak bizlere örnek olan kişiler hayatımızda çok daha etkili olmuştur.**

Anketimize katılmış olan 54 yaşında öğretim görevlisi neyzen bir erkek de medya başlığı altında olan radyoda dinlediği bir musikiden etkilenişini ve dînî duygularına olan katkısını şu şekilde dile getirmiştir:

4-5 yaşlarındayken **Ramazanda radyodan dinlediğim iftar musikisinden çok etkilenmişim.** Özellikle ney taksimlerini her iftar saatinde dinler olmuştum. Bu hayatımda dînî duygularımın yoğunlaşmasına yol açtığı gibi, **neyzen olmamda da önemli bir etken olmuştur.**

Çocuklukta yaşanan dinle ilişkili hatıralar insanı ömür boyu etkilemektedir. Yukarıda daha çok ‘olumlu’ örneklerle temas edildi şimdi de bazı ‘olumsuz’ hatıra örneklerine yer vermek istiyoruz.

Bunlardan biri, şu anda Kur’an kursu öğretmeni olan 25 yaşında bir kadın katılımcımıza aittir. Deneğimiz, çocuklukta yaşadığı bir hatırasını şöyle nakletmiştir:

9-10 yaşlarında iken diğer arkadaşlarla beraber, köydeki camiye Kur’an öğrenmeye gidiyorduk **Elifba’yı öğrenirken ‘Dat’ harfini çıkarmayı başaramadığım için imam efendi o kocaman parmaklarını ağzımın içine sokarak; ‘Dilinin falanca yerini**

dişilerinin falanca yerine dokundur' deyince muhteşem bir mide bulantısı hissettim.

Doğruca eve geldim ve babama daha camiye gitmek istemediğimi söyledim. Allah'a çok şükür ki daha sonraları güzel bir Kur'an kursuna gelerek bu hatıramın zihnimden silinmesi mümkün oldu. Bununla birlikte **Kur'an kursu öğretmenliği yaptığım halde her 'mahreç' konusu geldiğinde bu 'kötü' hatıram aynen canlanır, o zaman yaşadığım olumsuz duyguları tekrar yaşarım.**

Şu anda 27 yaşında satış pazarlamacısı olan bir erkek katılımcımızın hatırası şöyledir:

10-11 yaşlarımda ailemin tavsiyesi ve kendi isteğimle okula ara verip başladığım Kur'an kursunda bir yıl temel eğitim aldıktan sonra hafızlık eğitimine başladım. O dönemlerdeki eğitim anlayışı, maalesef bizim de hayallerimizi yıktı: **Hocalarımızın elinde kocaman bir sopa ve biz öğrencilerin işi sadece robot gibi ezberlemek...**

Aslında saf bir niyetle görevlerini yerine getirdiklerini zanneden hocalarımız ve diğer idareciler, yaptıklarının yanlış olduğunu bilmelerine rağmen ne hikmetse uzun bir dönem böyle yapmaya devam ettiler. O yaştaki bir çocuğun başka hiçbir ihtiyacı yokmuş gibi...

İş böyle olunca **biz de kurstan kaçmak gibi alternatif çözümler aramaya başladık ve başarılı olduk ama iyi mi kötü mü yaptık** bilmiyorum. Siz de takdir edersiniz ki bu vb. olaylar, o yaştaki bir çocuğun zihninde ciddi olumsuz etkiler diye kayda geçmektedir.

Bir din görevlisinin olumsuz bir hareketinden kötü etkilenen 24 yaşında üniversite mezunu bir hanımın hatırası da şöyledir:

Yaz aylarında her çocuk gibi camilere Kur'an öğrenmeye giderdik. **Hoca çok bakımsız ve kaba bir insandı.** Hiç olumlu ve sevecen bir yapısı yoktu. Ben dâhil, hiç kimse derslerden zevk almazdı.

Bir gün hocaya Kur'an'dan yüzüne okuma dersimi veriyordum. Ardından ezber verecektim. Ben uzunca bir rahlenin üstüne koyduğum Kur'an'ı okumaya başladım.

Hoca bir yandan beni dinliyor bir yandan da ayağını rahlenin üzerine koymuş tırnaklarını kesiyordu. Çok çirkin bir görüntüydü. Tiksendim, midem bulandı. Bir daha ben o hocanın dersine katılmadım.

Din görevlileri her hareketiyle öğrencilere örnek olmalıdır. Yaptıkları her hareketi ölçüp tartmak zorundadırlar. Bu hatıradaki hoca, hem Kur'an'a hem de çocuklara saygısızlık yapmış, adaba uymayan kaba bir davranışta bulunmuştur. Sonuçta bu duruma şahit olan öğrenci bir daha o hocadan ders almak istememiştir.

Bazı küçük hareketler, tutum ve davranışlar vardır ki, aslında ona muhatap olanlar için çok anlamlıdır ve unutulmayacak izler bırakabilir. Aşağıda da yine bununla ilgili bir hatıra yer almaktadır. Şu anda 18 yaşında bir lise öğrencisi diyor ki: *“İmamı küfrederken gördüm. Bir daha o camiye gitmek istemedim. Bu olayı hiç unutamam.”*

Çocuklukta dinle ilgili yaşanan her hatıranın insanın dini kimliğinin oluşumuna etkisi olduğuna dikkat çekmiştik. Aşağıda, bugün 28 yaşında olan bir öğretmen hanım, çevrenin yanlış tutumunu gösteren şu hatırasını nakletmektedir:

10 yaşlarındayken başımı örtmek istiyordum. Ailem, bu konuda hiçbir yorum yapmamıştı. Bir gün başım kapalı bir şekilde annemle beraber gezmeye gitmiştik. Yolda annemin bir arkadaşıyla karşılaştık. Kadın, anneme; **‘Bu çocuğu kimle görüştüyorsun, bunun hali ne böyle, çocuğun beynini yıkamayın’** gibi cümlelerle tepki gösterdi. Takdir edileceğimi düşünürken kadının böyle bir tepki göstermesi çok ağırırma gitmişti.

Çevrenin olumsuz tutumlarına ilişkin bir hatıra da bugün 27 yaşında olan Türkçe öğretmeni bir erkek katılımcımıza aittir:

14 yaşlarımda İmam-Hatip Lisesi, orta ikinci sınıftaydım. O zaman sekiz yıllık eğitim yoktu. Kur'an-ı Kerim hocamı hatırlıyorum. Okulda meşhur olan lakabı kalmış aklımda; **‘Sıfır Hikmet’**. Çok yaşlı bir öğretmendi. Hatta o zaman: ‘üç kuşak bir arada aynı okulda’ diye gazetelere çıkmıştı. Hocamızın namından da anlaşılacağı üzere kendisi sıfır atmayı pek severdi.

Ama sıfırı not defterine yazmazdı. Verdiği ezberi yapmaz veya okuyuşunuzu beğenmezse yavaşça yerinden kalkar, **masanın üzerinden Adel marka meşhur kalemni alır ve sıfırı kafamıza yazardı**. O, ayağa kalkıp da yürümeye başladığında nefesimin kesilir gibi olduğunu unutamam. Hele de bana doğru geliyorsa kalp atışlarımın duyulmaması için nefesimi bile tuttuğum olmuştur.

Benim okumam iyi değildi. Kafam sıfırlarla çizilmekten sürrealist bir resim halini almaya başladı. Kalemin acısından her seferinde gözlerimden yaşlar geliyordu.

Bazen evde veya mezarlıkta Kur'an-ı Kerim okumak durumunda olsam gözlerimden yaşlar geliyordu. Görenler benim çok dindar olduğumu ve içli okuduğumu zannediyor 'maşallah maşallah' diyenlerden tutun da 'çok büyük hoca olacak bu çocuk' diyenler bile oluyordu; ama durum hiç de bildikleri gibi değildi.

Yıllarca ben de riya yaptığımı düşündüm. Sonradan fark ettim ki bu bir ağlama değil, riya değil, sadece o günlerin bana bir hatırası; klasik şartlanma: **Ne zaman Kur'an okusam kafama 'sıfır' atılıyormuşçasına gözlerimden yaşlar geliyor**. Görenler de duygulanıp ağladığımı düşünüyor.

Öğretmeninin dine bakışından 'olumsuz' etkilenen ve bugün 36 yaşında olan bir hanım öğretmenin yazmış olduğu hatıra da şöyledir:

Köy ilkokulunda, bir kadın **öğretmenimin yaşam tarzı, hayat felsefesi bizlerden farklı idi**. Bize verdiği eğitimin dışında başka şeylerle uğraşmamızı istemezdi.

Hafta sonları camiye gittiğimiz için bize kızardı. Özellikle durumunu iyi gördüğü **başarılı öğrencilerin, özellikle ben ve iki arkadaşımın camiye gitmemize hiç sıcak bakmazdı**. Evden de camiye gitmemiz konusunda anne baskısı olduğu için gitmek zorundaydık. **Evden 'git', öğretmenden 'gitme' çatışmalarını hep yaşamışım**dır. Ayrıca her haftanın Pazartesi günü öğretmenimizin, kimlerin camiye gittiğini sorması ve sınıftan rapor olarak bize bir sürü nutuk çekmesi bende Pazartesi sendromu oluşturmuştu. Bu durumu her hafta yeniden yaşamak beni çok rahatsız ediyordu.

İlkokul öğretmenine dine uzak, hatta karşı olmasından etkilenen bu hanım deneğimiz, çocukluğunda bu konuda sıkıntı çektiğini belirtmiştir. Evdeki dînî yönlendirmeyle okulda öğretmeninden aldığı yönlendirmenin farklılığı onu ikileme düşürmüştür. Buradan da anlıyoruz ki sağlıklı bir dînî gelişim için çevresel faktörlerin birlikte hareket etmesi önemlidir. Çocuk için, dînî hayatın sadece ailede yaşanması yeterli değildir. Çocuğun hayatında etkili olacak bütün unsurların işbirliği ve uyum içerisinde olması da gerekir. Aksi takdirde bu deneğimizin yaşadığı çatışmalar yaşanabilir ki, bu da sağlıklı bir kişilik gelişimini engeller.

Öğretmeninden olumsuz etkilenen, bugün 15 yaşında ortaokul mezunu bir hanım katılımcımızın hatırası da şöyledir:

11 yaşındaydım ve ilköğretim 4.sınıfa gidiyordum. Okulda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenimiz sure ezberletiyordu. Annemin rahatsızlığından ötürü evde işler bana bakıyordu ve bundan dolayı fırsat bulup o günkü ezberimi yapamamıştım. Benim gibi birkaç arkadaşım daha ezberini yapamamıştı.

Öğretmen **bizi aldı tuvalete götürdü ve ‘şu deliği görüyor musunuz işte kafanızı bu deliğe sokarım’ dedi.** Ben de ağlayarak sınıfa gittim herkes ne oldu dedi ama ben utancımından bir şey söyleyemedim. Eve gittim annem ağladığını görünce çok üzüldü. O akşamda yemek, bulaşık derken ezberimi yine yapamadım.

Ertesi gün **okula gitmemek için annemi de kandırdım okulun yakınındaki amcamlara gittim.** Beni okulun hademesinin oğlu gördü. Ne olursa olsun okula gitmekten çok korkuyordum. Gidersem hoca kafamı tuvalet deliğine sokacaktı. O akşam ezberimi yaptım ve ertesi gün istemeye istemeye okula gittim.

Hademenin oğlu haber vermiş olmalı ki, hoca beni görür görmez bana herkesin içinde bir tokat attı. Ağladığımı görünce, ‘elini aç’ dedi ben de açtım **iki elime de cetvelle vurdu sonra o da yetmezmiş gibi tek ayaküstünde bekletti.** Sonra bana ezberimi okuttu ben hıçkırığa hıçkırığa korka korka ezberimi verdim.

Bu olayı hiç unutamam. **Kur'an'da o gün okuduğum sureyi her gördüğümde ürperirim ve adeta okumak istemem.**

Şu anda 28 yaşında olan, ilahiyat ön lisans mezunu bir imam da çocuklukta yaşadığı bir hatırayı ve onun sonuçların şöyle anlatıyor:

Aşağı yukarı 10-12 yaşlarındaydım. **Mahalle camiine bir teravih namazına gitmiştim camide çocuklar da vardı**, yaramazlık yapıyorlardı. Ben onlardan ayrı olarak namaz kılıyordum. Tam tekbir alıp namaza durmuşken arkadan **bir adam enseme öyle bir tokat vurdu ki adeta uçtum**. Ne yapacağımı şaşırılmış, deliye dönmüştüm. Adam bana; **'senin baban içkici sarhoşun teki, senin camide ne işin var'** gibi sözler söylüyordu. Döndüm adama, camiden çıkıncaya kadar ağzıma ne geldiye söyledim. **Bu olaydan sonra camiden ve cemaatten nefret ettim**. Babamı işe karıştırması nefretimi kat kat arttırdı.

18-19 yaşlarına kadar camiye de gitmedim namaz da kıldım. Bu yaşlara gelince, bazı büyüklerin olumlu tutumlarının da yardımıyla yaptığının yanlış olduğunu düşündüm, tevbe ettim. Ben okumaya devam ettim ve **gün geldi o camiye imam oldum**. Beni camiden uzaklaştıran adam cemaatim olmuştu. Bir gün namaza başlarken arkama döndüm. Cemaatten safları düzgün yapmalarını, sık tutmalarını isteyecektim. O adamla yüz yüze geldim. Kendimi tutamadım 'Allah belanı versin' dedim. Adam çok mahcup oldu. Ben de pişman oldum. Helalleştik ama kalbim hala o adama kırgınlıkla doludur. **Bugün bile bir camide çocuk tartaklansa o hatıram canlanır adeta delirim...**

G. Dînî Sorumlulukları Yerine Getirme Bakımından Deneklerin Kendi Durumları

Buraya kadar, araştırmamıza katılan kişilerin dînî kimliğinin oluşumunda yaşadıkları süreçler farklı açılardan incelenmiş oldu.

Bu son kısımda ise *acaba bu süreçlerin neticesinde nasıl bir dînî kimlik geliştirildi?* Bir başka deyişle *araştırmamıza katılan kişilerin bugünkü durumda dindarlık düzeyleri nasıldır?* Gibi soruların cevabı araştırılmış olacaktır.

Araştırmamıza katılan kişilerin dînî sorumlulukları yerine getirme bakımından şu anki kendi durumları ana hatlarıyla aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 16: Dînî sorumlulukları yerine getirme bakımından deneklerin kendi durumları

Dînî sorumluluklarınızı yerine getirme bakımından şu anda kendi durumunuz?	Sayı	%
Çok dindarım	30	7,4
Dindarım	298	73,2
Az dindarım	78	19,2
Dinle hiçbir ilişkim yoktur	1	0,2
TOPLAM	407	100

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı gibi araştırmamıza katılan kişilerin yaklaşık %73'ü kendini 'dindar' olarak tanımlarken, %7'si 'çok dindar' olarak tanımlamaktadır.

Buna karşılık %19'u kendini 'az dindar', %0,2'si ise 'dinle hiçbir ilişkisi olmadığı' şeklinde tanımlamıştır.

Bu durumda araştırmamıza katılanların yaklaşık %81'lik kısmı 'dindar' kimliği öne çıkan kişilerden oluşurken, yaklaşık %19'u dinle daha az ilişkili görünmektedir.

Tamamen dinden uzak olan, dinle hiçbir ilişkisi olmadığını söyleyenlerin oranı ise yok denecek kadar azdır.

Araştırmamıza katılan kişilerin 'şu anda dînî sorumluluklarını yerine getirme durumu' yukarıda ilgili bölümlerde çeşitli değişkenlerle ilişkisi açısından test edilmiş ve bu amaçla yapılan Chi Square Testi sonuçları analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bunların genel bir değerlendirmesi ise tezimizin 'Sonuç' bölümünde yapılacaktır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada çocuklukta yaşanan dinle ilgili hatıraların ve yetişkin tutumlarının dînî kimliği nasıl etkilediği araştırılmıştır. Bunun yanı sıra; bireyin dînî kimliğinin oluşumunda etkili olan unsurların neler olduğu, bunlardan hangilerinin daha belirleyici olduğu, çocuğun yetiştiği sosyal çevrenin dînî kimliğin oluşumuna ve şekillenmesine etkileri de araştırmada alt problemler çerçevesinde ele alınmıştır.

Araştırmamız, 2010-2011 yıllarında İstanbul, Bursa, Eskişehir ve Rize evreninden seçilmiş 407 kişilik bir örneklem grubu üzerinde yapılmıştır. Araştırmamızda cinsiyete göre ‘kadınlar’, yaş durumuna göre ‘15-20 yaş grubunda olanlar’, öğrenim durumuna göre ‘lise mezunları’, yaptıkları işe göre ‘öğrenciler’, yaşadıkları yere göre ‘il merkezinde olanlar’, çoğunluktadır.

Araştırmamıza katılanların anne babaları daha çok ‘ilkokul mezunu’ olup, annelerde ‘ev hanımı’, babalarda ise ‘serbest meslek’ sahibi olanlar ağırlıktadır. Dindarlık durumlarına göre annelerin %86’sı, babaların %77’si ‘dindar’ olarak tanımlanmaktadır.

Araştırmamıza katılanlar, aileleri açısından toplumsal statü, sosyo- kültürel ve ekonomik olarak orta sınıfa mensup ve dînî hayata uzak olmayan çevrelere mensupturlar.

Araştırmamızda veri toplama aracı olarak kullandığımız anket formunda konuya ilişkin özel sorular yanında, katılımcıların çocukluk döneminde bizzat yaşadıkları ve dînî kimliklerinin oluşumunu olumlu/olumsuz etkileyen hatıraları yazmaları da sağlanmıştır.

Bunlara ek olarak araştırmamız boyunca konuyla alakalı olarak literatürde rastladığımız ilginç hatıra örnekleri de toplanarak veri kaynakları zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu hatıralarla ilgili yorum ve değerlendirmeler tez içerisinde gerek görülen yerlerde yapılmıştır.

Hipotezlerimizi de göz önünde bulundurarak araştırmamızda ulaştığımız sonuçları şöyle özetleyebiliriz.

1. Çocukluk döneminde dînî kimliğin oluşumunda en etkili unsur, başka araştırmalarda olduğu gibi bizim araştırmamızda da çok yüksek bir oranla (%82) ‘aile’ olmuştur. Bunu sırasıyla; ‘din görevlisi’, ‘okul’, ‘arkadaş’ ve ‘medya’ izlemekte ise de bunların her birinin oranı aileye göre oldukça düşüktür.

Aile içerisinde en etkili olanlar anne baba olsa da araştırmamızda görülmüştür ki büyükanne ve büyükbabaların da bu konuda etkisi büyüktür.

2. Araştırmamıza katılanların, çocukluk dönemlerinde aileleri başta olmak üzere çevrelerindeki dînî hayatın büyük çoğunlukla ‘canlı’ olduğu tespit edilmiştir.

Bu bulgunun daha somut bir anlam kazanması için çocuklukta yakın çevredeki dînî hayatın, araştırmamıza katılanların bugünkü dindarlık düzeyini nasıl etkilediğinin belirlenmesi amacıyla yapılan testte, katılımcılarımızın çocuklukta yaşadıkları çevredeki dînî hayatın yoğunluk düzeyi ile şu andaki dindarlık düzeyi arasında istatistiksel olarak ‘anlamalı’ bir ilişki gözlenmiştir. Bir başka deyişle, çocuklukta çevrede dînî hayat yoğunlaştıkça dindarlık düzeyi de o oranda yükselmektedir.

3. Anne ve babaların dindarlık durumu ile deneklerin şu anki dindarlık düzeyi arasında istatistiksel olarak ‘anlamalı’ bir ilişki vardır. Buna göre anne ve babaların dindarlık düzeyi arttıkça deneklerin dindarlık düzeylerinde de anlamlı bir artma gözlenmektedir.

Bunun yanı sıra tespit edilen bir başka husus da annelerin dindarlık düzeyinin deneklerin dînî kimliğini babalardan daha fazla etkilediğidir.

4. Araştırmamıza katılanların aile ve yakınlarının, kendilerini dînî sorumluluklara yönlendirme konusundaki tutumlarının ‘hoşgörülü’ olduğunu söyleyenlerin oranı %78 civarında olmuştur. Bununla birlikte geriye kalan önemli bir kısım ise bu hususta ya ‘baskıcı’ veya ‘ilgisiz’ bir tutum göstermişlerdir.

Çocukluk dönemlerinde aile veya yakın çevrenin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki davranışları ile anketimize katılanların şu andaki dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak ‘anlamalı’ çıkmıştır. Buna göre, aile ve yakın çevre çocukların dînî sorumluluklarını yerine getirmeleri için

‘hoşgörülü’ bir tutum göstermişlerse, deneklerin bugünkü dindarlık düzeyi de o aranda yüksek, ‘baskıcı’ ya da ‘ilgisiz’ bir tutum göstermişlerse deneklerin bugünkü dindarlık düzeyi de o aranda düşük çıkmıştır.

5. Araştırmamıza katılanların önemli bir kısmı (%78), çocuklukta yaşadıkları dinle ilişkili hatıraların üzerlerindeki etkilerinin ‘olumlu’ olduğunu diğerleri ise bu hatıraların her zaman ‘olumlu olmadığını’ ifade etmiştir.

Çocuklukta yaşanan dinle ilişkili hatıraların şu anki dindarlık düzeyleri üzerinde etkili olup olmadığına dair yaptığımız test sonucu istatistiksel olarak ‘anlamlı’ çıkmıştır. Buna göre çocuklukta dinle ilgili yaşanan hatıralar ne kadar olumlu ise, bugünkü dindarlık düzeyi de o oranda yüksek çıkmaktadır.

6. Anketimize katılanların önemli bir kısmı (%81) kendilerini dînî kimlik açısından ‘dindar’ olarak tanımlarken, geriyle kalanlar dinle daha az ilişkili görünmektedir. Dinle hiçbir ilişkisi olmayanlar ise yok sayılacak kadar azdır.

Buraya kadar ortaya konulan sonuçlar şunu göstermiştir ki, aileler çocuklarının dini kimliğinin oluşumunda genellikle iyi niyetlidirler. Bu bağlamda çocuklarına hoşgörülü yaklaşan, onları anlamaya çalışanların oranı istatistiksel olarak yüksektir. Gerek literatürde rastladığımız, gerekse bizim uyguladığımız anket formuna yazılan hatıralar, dini kimliğin oluşumunu etkileyen aile, okul, din görevlisi, arkadaş, medya vb unsurların çocuklar üzerindeki etkilerinin farklı farklı olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle olumlu etkiler de vardır, olumsuz etkiler de.

Bu noktada, ailelerin dindarlık algısı ve dini yaşama düzeyleri, dini tutum ve davranışlarındaki tutarlılık, aile ve yakın çevrede dini yaşantıların zenginliği ve gözlemlenen örnekler, çevrede dini temsil ettiği düşünülen kişilerin çocuklarla ilişkisi, onlara karşı tutumu oldukça önemli görülmüştür.

Çocuklukta dinle ilgili hatıralarda ‘bilişsel alan’dan daha çok ‘duygusal alan’da yaşananlar kalıcı olmuştur. Ezbere dayalı kuru bilgiler yerine, somut örnekler, yaparak ve yaşayarak sunulan model davranışlar ve uygulamalar çocuklar üzerinde etkili olmaktadır.

Çocuklar, yetişkinlerden her şeyden önce sevgi, şefkat ve ilgi beklemektedir. Kendilerine zaman ayrılmasını, kendileriyle birlikte vakit geçirilmesini, kendilerine bir biçimde değer verildiğinin gösterilmesini istemektedirler.

Çocukların yetiştirilmesinde emredici, dayatmacı, baskıcı, yasakçı, tehdit edici, korkutucu, eleştirici ve şiddet içerikli tutumların eğitsel değeri olmadığı görülmüştür. Buna karşın hoşgörölü, alternatif getiren, fırsatlar sunan, rehberlik eden, yol gösteren yaklaşımlar olumlu sonuçlar vermiştir.

Çocuğun dini kimliğinin oluşumunda ona etki eden bütün unsurların işbirliği ve uyum içerisinde olması da önemli görülmüştür. Aile içerisinde anne-baba veya büyükanneler ve büyükbabalar değer eğitiminde birlikte hareket edemiyorsa ya da aile ile okulda bir değer çatışması yaşıyorsa, çocuğun arkadaş çevresi veya medyada gördükleri ailede aldıkları değerlerle örtüşmüyorsa bu durum ciddi rahatsızlıklar oluşturmakta, çocukların dengeli bir kimlik ve kişilik geliştirmelerini zorlaştırmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse denilebilir ki; çocuklukta yaşanan her şey bireyi etkilemektedir ve bunlar içerisinde dînî yaşantıların önemli bir yeri vardır. Çocuklukta yaşanan dînî hatıralar, din algısını, dine bakışı ve dînî kimlik inşasını büyük ölçüde biçimlendirmektedir.

ÖNERİLER

Bireyin dînî kimliğinin inşasında en etkili dönem '*çocukluk*', bu dönemde en etkili kurum da '*aile*' olduğuna göre, öncelikle aileler, özellikle ana-babalar, çocuk eğitimi konusunda desteklenmelidir. Bilhassa okul öncesi dönem çocuklarının sağlıklı bir din eğitimi alabilmeleri sağlanmalıdır.

Bu konuda özellikle Milli Eğitim Bakanlığı, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı ortak çalışmalar yapmalı ve projeler geliştirmelidir. 'Ana Baba Okulu Projesi' çerçevesinde özellikle annelere yönelik kurslar yaygınlaştırmalı ve bu kurslarda çocukların dînî gelişimine de yer verilmelidir.

Bu genel öneriden sonra, araştırmamızda ulaştığımız sonuçları göz önünde bulundurarak doğrudan ailelere ve konunun paydaşlarına önerilerimizi de şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Din eğitimi, her şeyden önce etkili bir iletişim ve rehberlik gerektirir. Etkili bir iletişim ve rehberlik için ilk şart da muhatabı çeşitli özellikleriyle tanımak, ihtiyaç ve beklentilerini bilmek ve bunlara uygun ortamlar oluşturmaktır. Bu bakımdan, muhatabımız olan çocuğun içinde bulunduğu dönemin gelişimsel özellikleri ile buna paralel olarak dînî duygu ve düşünce gelişimi iyi bilinmelidir. Bununla birlikte her çocuğun, bireysel ayrılıklar gösterebileceği de unutulmamalıdır.

2. Çocukluk döneminde duygu ve hayal dünyası oldukça yoğundur. Bu nedenle çocuklukta, ezbere dayalı kuru bilgidен ziyade, duygu eğitimine ağırlık verilmelidir. Bu amaçla erken yaşlardan itibaren dînî duyguların yoğunlukla yaşandığı güzelliklere şahit olması sağlanmalıdır.

Ramazan ayında sahur, iftar, teravih ve mukabelelere katılması, dînî bayramları coşkuyla kutlaması, kandil gecelerini fark etmesi, bir yetişkinin namaz kılarken, Kur'an okurken, dua ederken manevî bir huzura erdiğini hissetmesi; cami, ezan, mevlit, ilahi, kaside, takke, tespih, başörtüsü, rahle, seccade, hat levhası gibi dînî sembollerle yüz yüze gelmesi son derece önemlidir.

Çocuğun bunları görmesi, duyması, dokunması, izlemesi sağlanmalı aynı zamanda da edindiği izlenimler, gözlemler, duygular ve tasarımlar içtenlikle paylaşılmalıdır.

3. Çocuk dînî eylemleri mutlaka sevgi, şefkat ve merhamet duygularının hâkim olduğu bir hoşgörü ortamında yetişkinlerle duygusal birliktelik ve paylaşımlar yaşayarak görmeli ve yapmalıdır. Dini kimliğin oluşumunda her aşamada sevgi merkezli eğitim esas alınmalıdır. Sevgi merkezli eğitimde sabır, hoşgörü, güven, paylaşma ve rehberlik edici denetim önemlidir.

Bu anlamda tamamen denetimden uzak aşırı serbest tutumlar kadar, aşırı müdahaleci, baskıcı, korku ve kayđı verici ya da aşırı korumacı tutumlardan da kaçınılmalıdır.

İyi şeyler yaptığında takdir edilmeli, onaylanmalı ve zaman zaman ödülleriyle pekiştirilmelidir. Yanlış şeyler yaptığında ise, yasaklar ve engeller koymak yerine yanlış olan şeyin doğrusu gösterilerek, doğru davranışı yapması teşvik edilmelidir.

4. Çocuğun bir yetişkin gibi davranamayacağı bilinmeli ve çocuk 'olduğu gibi' kabul edilmelidir. Yani onun 'çocuk' olduğu ve henüz pek çok şeyi anlaması, kavraması ve yapabilmesi için zamana ihtiyacı olduğu unutulmamalıdır.

Bu konuda en uygun yol, ona bir yetişkin gibi değer vermek ama ondan yetişkin davranışları beklememektir.

5. Olumlu çevre faktörlerini zenginleştirirken, olumsuz çevre faktörlerini denetim altına almak din eğitiminde önemli bir ilke olarak kabul edilmeli ve uygulanmalıdır.

6. Çocuklar, söylenenden çok yapılanlardan etkilendiklerine göre; yapılması gereken; onlara uzun nutuklar çekerek ders vermek değil yapmasını istediğimiz davranışları bizde görmesini sağlamak, söylediklerimizle yaptıklarımızın tutarlı olmasına, çelişmemesine özen göstermek gerekmektedir.

7. Çocuklukta dînî figürler kesinlikle korku unsuru olarak kullanılmamalıdır. Bilhassa 'Allah'; yakan, cehenneme atan, taş eden değil; yaratan, seven, koruyan, merhamet eden, bağışlayan, özellikle çocukları daha çok seven 'Mevla' olarak sunulmalıdır. Peygamber ve Kur'an sevgisi de çocukluk döneminde öne çıkarılması gereken hususlardır.

Yukarıda sayılan hususlarda ailelere yardımcı olacak akademik çalışmalar ülkemizde oldukça sınırlıdır.

Bu nedenle, '*genel gelişim özellikleri içinde çocukta dînî duygu ve düşünce gelişimi nasıl seyretmektedir?*', '*Bu gelişim özelliklerine uygun bir din eğitimi nasıl yapılmalıdır?*' '*Bu konuda hangi sorunlar yaşanmaktadır?*' '*Bu sorunlar nereden kaynaklanmaktadır?*' '*Bunların çözümü için neler yapılmalıdır?*' '*Sağlıklı bir din eğitimi için devlete, kurumlara ve bireylere düşen sorumluluklar nelerdir?*' gibi konularda bilimsel çalışmalara ağırlık verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abanoz, Süleyman, *6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), SAÜSBE, Sakarya 2008.
- Abdulkaki, M. Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990.
- Ağca, Hüseyin, *Ailede Eğitim*, TDV Yayınları, Ankara 1998.
- Akyüz, Hüseyin, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, MEB Yayınları, Ankara 1991.
- Altınköprü, Tuncel, *Şahsiyet Analizi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1999.
- Anadol, Cemal, *Televizyon Yayınlarının Milli Kültüre Tesirleri*, TMKV Yayınları, İstanbul 1992.
- Araz, Hacer, *Türk Aile Yapısında Aile İçi Dînî İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğun Din Eğitimine Etkileri*, (basılmamış yüksek lisans tezi), SAÜSBE, Sakarya 2007.
- Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara 1980.
- Arslantürk, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001.
- Ay, Mehmet Emin “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul 1994.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Aydın, Ali Rıza, “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”, *OMÜİFD*, S. 8, Samsun 1996.
- Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, DİB Yayınları, Ankara 1985.
- Bahadır, Abdülkerim, “Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında TV Yayınlarının Olumsuz Etkileri”, *SÜİFD*, S. 20, Konya 2005.
- Başkurt, İrfan, *Din Eğitimi Açısından Kuran Öğretimi ve Yaz Kursları*, DEM Yayınları, İstanbul 2007.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Yayınları, 9. bs, İstanbul, ts.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, Şafak Ambalaj Sanayi, Ankara 1995.

- Bayraktar, Mehmet Faruk, "Ailenin Eğitim Görevi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İstanbul 1995.
- _____, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1994.
- Berger, Peter L, "Bilgi Sosyolojisinde Bir Sorun Olarak Kimlik", çev. Nihat Erdoğan, *EGÜEF Sosyoloji Dergisi*, S. 1, İzmir 1987.
- Bilgili, Fatih Menderes, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.
- Bilgin, Beyza, *İslam ve Çocuk*, DİB Yayınları, Ankara 1991.
- Bovet, Pierre, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. S. Odabaşı, Ankara 1958.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Buyrukçu, Ramazan, *Kuran Kurslarında Din Eğitim ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2001.
- Büyüköztürk, Şener, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 9. bs, Pegem Yayıncılık, Ankara 2008.
- Canan, İbrahim, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1991.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, tah. A. A. Attar, Beyrut 1956.
- Coşkun, Ali, "Din ve Kimlik", *MÜİFD*, S. 24 (2003/1), İstanbul 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, ys, ts.
- Çamdibi, H. Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1994.
- Çetinkaya, Savaş, *Halkın Dînî Bilgileri ve Bu Dînî Bilgileri Öğrenme Kaynakları*, (basılmamış yüksek lisans tezi), CÜSBE, Sivas 2010.
- Çevikoğlu, Nurten, "İslam'a Göre Çocuk Terbiyesinde Annenin Yeri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi 2*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Dam, Hasan, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", ed. Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.
- Demir, Orhan, "Yetiştirme Yurdu Gençleri Üzerinde Aile Etkileri (12-18 Yaş Grubu)", *Mehir Aile Dergisi*, S. 2, Konya 2003.
- Dodson, Fitzhugh, *Çocuğunuzu Tanıyor musunuz*, çev. Ahmet Gümüş, Denge Yayınları, İstanbul 1995.

- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV yayınları, İstanbul 1998.
- _____, *Eğitim Sosyolojisi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1995.
- Dönmezer, İbrahim, *Ailede İletişim ve Etkileşim*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenu Ebî Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Erden, Münire - Akman, Yasemin, *Gelişim ve Öğrenme*, 12. bs, Arkadaş Yayınları, Ankara 2003.
- Erdil, Kemalettin, *Aile Okulu*, TDV Yayınları, Ankara 1991.
- Ergün, Mustafa, *Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları*, Ocak Yayınları, Ankara 1995.
- Ersoy, M. Akif, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Timaş yayınları, İstanbul 2006.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. C.Koytak-A.Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1996.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Yaşlıların Himayesi ve Huzurevleri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, C. 2, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Hökelekli, Hayati, "Çocuk", *DİA*, İstanbul 1993.
- _____, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003.
- İsfahani, Râğıb, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Kahraman yayınları, İstanbul 1986.
- İbn Abbad, İsmail, *el-Muhît fi'l-Lüğâ*, tah. M. Hasan, Beyrut 1994.
- İbn Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts.
- Kapaklıkaya, Alişan, *Bunları Kimseye Anlatmamıştım*, İstanbul 2010.
- Kaptan, Saim, *Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri*, Rehber Yayınları, Ankara, ts.
- Karacoşkun, M. Doğan, "Bireysel ve Toplumsal Çözümde Televizyon Faktörü Üzerine Düşünceler", *CÜİFD*, C. 6, S. 2, Sivas 2002.
- Karakoç, Sezai, *Gün Doğmadan*, Diriliş yayınları, İstanbul 2000.
- Karaköse, Rukiye, *Ailede Sorumluluk Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Karaköse, Şaban, "Çocukluk Dönemi Din Öğretimi", ed. Şaban Karaköse, *Etkili Din Öğretimi*, TİDEF Yayınları, İstanbul 2010.
- Karataş, Birgül, *Araştırma Teknikleri*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1984.
- Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun 1998.

- Kemal, Yahya, *Aziz İstanbul*, 3. bs, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1974.
- Kılıç, Sadık, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *O ve Ben*, Büyükdoğu Yayınları, İstanbul 1999.
- Kirman, M. A, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.
- Koç, Ahmet, “Okul Öncesi Dönemde Ailede Din Eğitimi”, *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu (30 Eylül-2 Ekim 2005, Rize)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- Koyuncu, Ayşe, *Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler*, (basılmamış yüksek lisans tezi), RÜSBE, Rize 2008.
- Konuk, Yurdağül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara 1994.
- Kula, Naci, *Kimlik ve Din*, İstanbul 2001.
- Kurt, İhsan, *Yetişkin Psikolojisi*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2008.
- Maslow, Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. O. Gündüz, İstanbul 2001.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, DEM Yayınları, İstanbul 2004.
- Montessori, Maria, *Çocuk Eğitimi*, çev. G. Yücel, İstanbul 1992.
- Murat, Recep, *Çocukta Dinî Sorumluluk Bilincinin Ortaya Çıkışı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul 2006.
- Mutahhari, Murtaza, *Fıtrat Üzerine*, çev. Ömer Çiçek, İstanbul 1992.
- Müslim, *Sahihu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Oktay, Ayla, *Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2004.
- Öcal, Mustafa, “Ailede Çocukların Dinî ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul 1996.
- _____, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara 1991.
- Önder, Mustafa, “Medya Kıskaçındaki Çocuklar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 4, Samsun 2008.
- Özdemir, Nuran, *Çocuğun Din Eğitiminde Yetişkinlerin Rolü (Türk Edebiyatı Örnekleriyle)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul 2003.
- Özeri, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2004.

- Öztürk, Mualla, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara 1981.
- Parladır, Selahattin, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, İzmir 1996.
- Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, İstanbul 1982.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, İstanbul 2003.
- _____, *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1991.
- Norma, Razon, “Çocuk Eğitiminde Babanın Rolü”, <http://www.ekipnormarazon.com/makaleler/4-baba-ve-cocuk/10-cocuk-egitiminde-babanin-rolu/12.01.2012>
- Reber, S. Arthur, *Dictionary of Psychology*, London 1985.
- Sağlam, İsmail, *Çocuk ve İbadet, 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Düşünce Kitabevi/Bursa, İstanbul 2003.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, TDV yayınları, Ankara 1990.
- Seyfettin, Ömer, *İlk Namaz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Sicistani, Ebu Bekr, *Nüzhetü'l Kulûb fi Tefsiri Garibi'l-Kur'ani'l-Aziz*, tah. Y. Abdurrahman, Daru'l-Marife, 1990.
- Stekel, Wilhelm, *Bir Anneye Mektuplar*, Hayat Yayınları, İstanbul 2006.
- Şafak, Şeyma, *6-11 Yaş Çocuklarının Allah ve Peygamberden İstek ve Beklentileri*, (basılmamış yüksek lisans tezi), UÜSBE, Bursa 2006.
- Şentürk, Habil, “Çocukta Dînî İlginin Uyanışı ve Gelişmesi Açısından Çevre Faktörü”, *Din Öğretimi Dergisi*, S. 15, Ankara 1988.
- Tavukçuoğlu, Mustafa. “Okul Öncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, *SÜİFD*, S. 26, Konya 2002.
- TDK, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK. Yayınları, 1974.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Türköne, Mümtaz'er, “Elif Cüzüm ve Elifba Hocam”, *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs 2007, Ankara, S. 197.
- Ünal, Dilek, *Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini (Bilecik Örneği)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), SAÜSBE, Sakarya 2008.
- Vakkasoğlu, Vehbi, *Allah'ı Nasıl Anlamalı Çocuklarımıza Nasıl Anlatmalı*, Sevgi Yayınları, İstanbul 2006.
- Vergote, Antoine, “Çocuklukta Din”, çev. Erdoğan Fırat, *AÜİFD*, C. XXII, Ankara 1978.

- Webster's *Third New International Dictionary*, Könnemann, Colone 1993.
- Yavuz, Kerim, *Çocuk ve Din*, İstanbul 1994.
- _____, *Çocukta Dînî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yayınları, Ankara 1983.
- _____, "Dinî İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi", *EAÜİFD*, S.7, Erzurum 1986.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, 4. bs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- _____, *Eğitim ve Gelişimsel Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu*, 11. bs, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dînî Kur'an Dili*, İstanbul, ts.
- Yıldırım, Bilal, "Çocuğun Şahsiyet Gelişiminde Ailenin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme", *FÜİFD*, S. 2, Elazığ 1997.
- Zebîdî, M. M, *Tacu'l-Arus min Cevheri'l-Kamus*, tah. İ. Terezi, Beyrut 1972.
- <http://ahmetkatin.blogcu.com/munir-ozkul-un-camiden-nefret-ettirildiği-iki-olay/7055639/08.12.2012>.
- <http://www.duzcepostasi.com/makale.asp?id=880/05.01.2012>
- <http://www.hakimiyet.com/gundem/turkiye-abdden-daha-fazla-televizyon-izliyor-h10876.html706.03.2012>.
- <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/3424465.asp?yazarid=150621620/%2005.01.2012>
- <http://www.medyaradar.com/haber/gundem-41597/avrupayi-gectik--gunde-kac-saat-televizyon-izliyoruz.html/06.03.2012>
- http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=aileyapi1.RDF&p_kod1=6&p_kod2=38&desformat=html&ENVID=aileyapi/26.09.2011.
- http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=aileyapi1.RDF&p_kod1=6&p_kod2=38&desformat=html&ENVID=aileyapi/26.09.2011.
- http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=aileyapi1.RDF&p_kod1=6&p_kod2=38&desformat=html&ENVID=aileyapi/26.09.2011.
- http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=41&ust_id=11/26.09.2011.

EKLER

EK 1: ÇAPRAZ TABLOLAR

Tablo 1: Çocuklukta yaşanan dinle ilgili hatıralarla kişinin şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki

Dinî sorumluluklarınızı yerine getirme bakımından şu anda kendi durumunuz?		Çocuklukta yaşadığınız dinle ilişkili hatıraların sizin üzerinizdeki etkisi ne oldu?					TOPLAM	
		Tamamen olumlu	Tamamen olumsuz	Çoğunlukla olumlu	Çoğunlukla olumsuz	Bazen olumlu bazen olumsuz		
Çok dindarım	Sayı %	23	0	2	1	4	30	
	Satır %	76,7	,0	6,7	3,3	13,3	100	
	Sütun %	13,1	,0	1,4	20	5,6	7,4	
Dindarım	Sayı %	127	7	114	3	47	298	
	Satır %	42,6	2,3	38,3	1	15,8	100	
	Sütun %	72,2	70	79,2	60	65,3	73,2	
Az dindarım	Sayı %	26	2	28	1	21	78	
	Satır %	33,3	2,6	35,9	1,3	26,9	100	
	Sütun %	14,8	20	19,4	20	29,2	19,2	
Dinle hiçbir ilişkim yoktur	Sayı %	0	1	0	0	0	1	
	Satır %	,0	100	,0	,0	,0	100	
	Sütun %	,0	10	,0	,0	,0	0,2	
TOPLAM			176	10	144	5	72	407
		Satır %	43,2	2,5	35,4	1,2	17,7	100
		Sütun %	100	100	100	100	100	100

[χ^2 : 63,600; p (0,000)<0.05 anlamlı]

Tablo 2: Çocuklukta yakın çevredeki dînî hayatla, şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki

Dînî sorumluluklarınızı yerine getirme bakımından şu anda kendi durumunuz?		Çocukluğunuzda aileniz başta olmak üzere çevrenizde dînî hayat nasıldı?				
		Çok yoğun	Normal	Çok az	Hiç yok	TOPLAM
Çok dindarım	Sayı %	15	15	0	0	30
	Satır %	50	50	,0	,0	100
	Sütun %	25	4,7	,0	,0	7,4
Dindarım	Sayı %	37	239	20	2	298
	Satır %	12,4	80,2	6,7	,7	100
	Sütun %	61,7	74,9	80	66,7	73,2
Az dindarım	Sayı %	8	65	5	0	78
	Satır %	10,3	83,3	6,4	,0	100
	Sütun %	13,3	20,4	20	,0	19,2
Dinle hiçbir ilişkim yoktur	Sayı %	0	0	0	1	1
	Satır %	,0	,0	,0	100	100
	Sütun %	,0	,0	,0	33,3	0,2
TOPLAM		60	319	25	3	407
Satır %		14,7	78,4	6,1	0,7	100
Sütun %		100	100	100	100	100

[χ^2 : 168,398; p (0,000)<0.05 anlamlı]

Tablo 3: Çocuklukta annesinin dindarlık durumu ile kişinin şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki

Dini sorumluluklarınızı yerine getirme bakımından şu anda kendi durumunuz?		Çocukluğunuzda annenizin dindarlık durumu nasıldı?					TOPLAM
		Çok dindardı	Dindardı	Az dindardı	Dinle hiçbir ilişkisi yoktu	Başka	
Çok dindarım	Sayı %	14	13	3	0	0	30
	Satır %	46,7	43,3	10	,0	,0	100
	Sütun %	29,2	4,3	6,1	,0	,0	7,4
Dindarım	Sayı %	31	234	28	1	4	298
	Satır %	10,4	78,5	9,4	0,3	1,3	100
	Sütun %	64,6	77,5	57,1	50	66,7	73,2
Az dindarım	Sayı %	3	55	18	0	2	78
	Satır %	3,8	70,5	23,1	,0	2,6	100
	Sütun %	6,3	18,2	36,7	,0	33,3	19,2
Dinle hiçbir ilişkim yoktur	Sayı %	0	0	0	1	0	1
	Satır %	,0	,0	,0	100	,0	100
	Sütun %	,0	,0	,0	50	,0	0,2
TOPLAM		48	302	49	2	6	407
Satır %		11,8	74,2	12	0,5	1,5	100
Sütun %		100	100	100	100	100	100

[χ^2 : 254,357; p (0,000)<0.05 anlamlı]

Tablo 4: Çocuklukta babasının dindarlık durumu ile kişinin şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki

Dini sorumluluklarınızı yerine getirme bakımından şu anda kendi durumunuz?		Çocukluğunuzda babanızın dindarlık durumu nasıldı?					TOPLAM
		Çok dindardı	Dindardı	Az dindardı	Dinle hiçbir ilişkisi yoktu	Başka	
Çok dindarım	Sayı %	15	12	3	0	0	30
	Satır %	50	40	10	,0	,0	100
	Sütun %	23,4	4,8	3,8	,0	,0	7,4
Dindarım	Sayı %	42	198	49	4	5	298
	Satır %	14,1	66,4	16,4	1,3	1,7	100
	Sütun %	65,6	79,5	61,3	66,7	62,5	73,2
Az dindarım	Sayı %	7	39	28	1	3	78
	Satır %	9	50	35,9	1,3	3,8	100
	Sütun %	10,9	15,7	35	16,7	37,5	19,2
Dinle hiçbir ilişkim yoktur	Sayı %	0	0	0	1	0	1
	Satır %	,0	,0	,0	100	,0	100
	Sütun %	,0	,0	,0	16,7	,0	0,2
TOPLAM		64	249	80	6	8	407
Satır %		15,7	61,2	19,7	1,5	2	100
Sütun %		100	100	100	100	100	100

[χ^2 :113,224; p (0,000)<0.05 anlamlı]

Tablo 5: Çocukken ailenin ve yakın çevrenin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki tutumları ile şu anki dindarlık düzeyi arasındaki ilişki

Dînî sorumluluklarınızı yerine getirme bakımından şu anda kendi durumunuz?		Çocukken aileniz veya yakın çevreniz dînî sorumluluklarınıza yönlendirme hususunda genellikle nasıl davranıyordu?				
		Hoşgörülü	Baskıcı	İlgisiz	Başka	TOPLAM
Çok dindarım	Sayı %	24	5	0	1	30
	Satır %	80	16,7	,0	3,3	100
	Sütun %	7,6	10,6	,0	4,2	7,4
Dindarım	Sayı %	231	36	11	20	298
	Satır %	77,5	12,1	3,7	6,7	100
	Sütun %	72,9	76,6	57,9	83,3	73,2
Az dindarım	Sayı %	62	6	7	3	78
	Satır %	79,5	7,7	9	3,8	100
	Sütun %	19,6	12,8	36,8	12,5	19,2
Dinle hiçbir ilişkim yoktur	Sayı %	0	0	1	0	1
	Satır %	,0	,0	100	,0	100
	Sütun %	,0	,0	5,3	,0	0,2
TOPLAM		317	47	19	24	407
Satır %		77,9	11,5	4,7	5,9	100
Sütun %		100	100	100	100	100

[χ^2 : 28,561; p (0,001)<0.05 anlamlı]

EK 2: ANKET FORMU

Bilimsel bir araştırma yapmaktayız. Aşağıdaki anket formunda konuya ilişkin sorular yer almaktadır. Herhangi bir etki altında kalmadan bu sorulara vereceğiniz cevaplar bize önemli veriler sağlayacaktır.

Size uygun olan seçeneğin yanındaki parantezin içine (X) işareti koyunuz.

“Başka” seçeneğini işaretlerseniz boşluk bırakılan yere ne olduğunu yazınız

“Belirtiniz” ifadesinden sonraki boşluğa istenen bilgiyi yazınız.

Katkılarınızdan dolayı teşekkür eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Feyza KILIÇ
Rize Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

ANKET FORMU

1. Cinsiyetiniz

- Erkek
 Kadın

2. Yaşınız (belirtiniz) .....

3. Mezun olduğunuz son okul

- İlkokul
 Ortaokul
 Lise (belirtiniz)
 Önlisans (belirtiniz) .....
 Lisans (belirtiniz) .....
 Lisans üstü (belirtiniz) .....

4. Mesleğiniz (belirtiniz).....

5. Yaşadığınız Yer

- Büyükşehir
 İl
 İlçe
 Belde
 Köy

6. Annenizin öğrenim durumu:

- Okuryazar değil
 İlkokul mezunu
 Ortaokul mezunu
 Lise mezunu (belirtiniz).....
 Üniversite (belirtiniz)

7. Babanızın öğrenim durumu:

- Okuryazar değil
 İlkokul mezunu
 Ortaokul mezunu
 Lise mezunu (belirtiniz).....
 Üniversite (belirtiniz) .....

8. Annenizin Mesleği (belirtiniz)

.....

9. Babanızın Mesleği (belirtiniz)

.....

10.Çocuklukta yaşadığımız dinle ilişkili hatıraların sizin üzerinizdeki etkisi ne oldu?

- Tamamen olumlu
 Tamamen olumsuz
 Çoğunlukla olumlu
 Çoğunlukla olumsuz
 Bazen olumlu bazen olumsuz

11.Çocukluğunuzda aileniz başta olmak üzere çevrenizde dînî hayat nasıldı?

- Çok yoğundu
 Normaldi
 Çok azdı
 Hiç yoktu

12.Çocukluğunuzda annenizin dindarlık durumu nasıldı?

- Çok dindardı
 Dindardı
 Az dindardı
 Dinle hiçbir ilişkisi yoktu
 Başka

13.Çocukluğunuzda babanızın dindarlık durumu nasıldı?

- Çok dindardı
 Dindardı
 Az dindardı
 Dinle hiçbir ilişkisi yoktu
 Başka.....

14. Çocuklukta dînî kimliğinizin oluşmasında aşağıdakilerden en çok hangileri etkili oldu? (En çok etkileyenden başlayarak üç tanesini 1,2,3 diye sıralayınız.)

- Aile ve yakın çevre
 Din görevlileri
 Okul
 Arkadaş
 Medya
 Başka .....

15. Çocukken aileniz veya yakın çevreniz dînî sorumluluklarınıza yönlendirme hususunda genellikle nasıl davranıyordu?

- Hoşgörülü ve sabırlı
 Baskıcı ve otoriter
 İlgisiz, umursamaz
 Başka.....

16. Dînî sorumluluklarınızı yerine getirme bakımından şu anda kendi durumunuz:

- Çok dindarım
 Dindarım
 Az dindarım
 Dinle hiçbir ilişkim yoktur

17. Çocukluğunuzda dînî kimliğinizi olumlu etkileyen bir hatıranızı yazınız.

(Lütfen o esnada kaç yaşlarında olduğunuzu belirtin)

(Aşağıdaki bölüm yazacağınız hatıra için yetmezse lütfen ek kâğıt kullanın)

.....
.....
.....
.....

18. Çocukluğunuzda dînî kimliğinizi olumsuz etkileyen bir hatıranızı yazınız.

(Lütfen o esnada kaç yaşlarında olduğunuzu belirtin)

.....
.....
.....
.....

ÖZET

‘Dînî Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)’ başlığını taşıyan bu çalışma ‘Giriş’ ve ‘Sonuç’ bölümleri dışında iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş Bölümünde, araştırmanın konusu ve problemi, amaç ve önemi, hipotezleri, sınırlılıkları, yöntemi, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve çözümlenmesine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Birinci Bölümde, dînî kimlik ve dînî kimliği etkileyen unsurlar incelenmiştir.

İkinci Bölümde, araştırmada ankete katılan deneklerle ilgili kişisel bilgiler, deneklerin çocukluk dönemlerindeki dînî kimliklerinin oluşumunu etkileyen unsurları, ailelerinin ve çevrelerinin dînî hayat durumları, ailelerinin dînî sorumluluklara yönlendirme hususundaki davranışları ve bunlara ilişkin deneklerin çocukluk hatıraları ile ilgili elde edilen bulgular ele alınıp yorumlanmıştır.

Sonuç bölümünde ise araştırma sonucunda elde edilen veriler ve neticeler değerlendirilmiş, tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

ABSTRACT

This study entitled ‘The Role Of Mature Behaviors During The Religious Identity Formation (With The Examples Of Childhood Memories)’ consists of two main chapters except ‘Introduction’ and ‘Conclusion’ chapters.

In the introduction chapter, the subject and the problem, purpose and importance, hypothesis, restraints, method, population and sample of the research and the data collection and solutions have been expressed.

In the first chapter, religious identity and the factors affecting the religious identity have been investigated.

In the second chapter, personal information about the surveyees, the factors affecting the formation of their religious identities during their childhood, the religious situation of their families and environment, the behaviors of their families in the orientation of religious responsibilities and the childhood memories of the surveyees about these have all been taken into account and commented.

In the conclusion chapter, the data obtained from the research results have been evaluated and solution proposals have been presented to the determined problems.

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında İstanbul Fatih'te doğdu. İstanbul'da başladığı ilköğrenimini Rize'de tamamladıktan sonra, orta öğrenimini Rize İmam Hatip Lisesinde (2005), yüksek öğrenimini ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı (2009).